

Titel: Journalen NB25

Citation: "Journalen NB25", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K24*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2007 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb25-kom-root.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K24

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Abraham ... p. 40** : se NB25:34 med marginaloptegnelsen NB25:34.a.

I trykt udgave: Bind 24 side 438 linje 1

◀ **Den Mynsterske ... p. 122** : se NB25:68. – **Mynsterske**: Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. præst, forfatter, politiker, sognepræst i Spjellerup og Smerup fra 1802, indtil han i 1811 blev residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København; fra 1826 hofprædikant og Dannebrogsmænd, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, og fra 1834 biskop over Sjællands stift; i 1836 tildeltes han Storkors af Dannebrog. Han prædikede hyppigt i de københavnske kirker, især i Vor Frue Kirke og i Slotskirken.

I trykt udgave: Bind 24 side 438 linje 3

◀ **o: fl.** : og følgende.

I trykt udgave: Bind 24 side 438 linje 3

◀ **Den mulige Collision ... p. 169**: se NB25:84.

I trykt udgave: Bind 24 side 438 linje 4

◀ **Lidelses-Historien p. 175** : se NB25:85.

I trykt udgave: Bind 24 side 438 linje 5

◀ **Texter til Fredags-Prædikener** : dvs. bibelske tekster til prædikener ved altergangen om fredagen. På SKs tid blev der hver fredag kl. 9 holdt skriftemål og altergang i Vor Frue Kirke i København, hvor der foruden skriftemålet under skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen. SK havde selv tre gange prædiket ved fredagsaltergangen i Vor Frue Kirke, den 18. juni 1847, den 27. aug. 1847, og den 1. sept. 1848. Prædikenerne er trykt dels som anden og tredje tale i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i SKS 10, 277-292, dels som nr. I i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger« af Anti-Climacus, nr. III i *Indøvelse i Christendom* (1850), s. 163-169 (SV2 12, 173-179).

I trykt udgave: Bind 24 side 439 linje 1

◀ **cfr det rene Blad foran i Journalen NB¹⁴** : jf. NB14:3, i SKS 22, 343.

I trykt udgave: Bind 24 side 439 linje 2

◀ **Thema ... Journalen NB¹⁷ ... p. 30** : se NB17:24, i SKS 23, 180.

I trykt udgave: Bind 24 side 439 linje 3

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 4

◀ **kaldes Guds Ven** : allusion til Jak 2,23, hvor det hedder: »Dermed gik det skriftord i opfyldelse, som lyder: 'Abraham troede Gud, og det blev regnet ham til retfærdighed,' og han blev kaldt Guds ven«, jf. 2 Krøn 20,7 og Es 41,8.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 11

◀ **eo ipso** : lat. netop derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 16

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 22

◀ **er (...)** betænkt paa : tænker på, er optaget af.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 23

◀ **hvad man har hørt i vor Tid: Gud er det Onde** : SK oplyser nærmere, hvem han sigter til, i et udkast fra begyndelsen af 1849 til forordet til den 5. afhandling i *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*: »Men sandeligen det er Evigheden der behøves – fordres noget stærkere Beviis end dette, at Socialismen mener, at Gud er det Onde, saa siger den det jo selv; thi det Dæmoniske indeholder altid det Sande omvendt«, *Pap.*

X 6 B 40, s. 149.

I trykt udgave: Bind 24 side 441 linje 26

◀ **saa** skal alle: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 1

◀ **urgeres** : lægges vægt på.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 6

◀ **Slump** : et vist, tilfældigt antal mennesker.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 11

◀ **exsequere** : dvs. eksekvere, fuldbyrde.

I trykt udgave: Bind 24 side 442m linje 2

◀ **Luther siger udtrykkelig etsteds ... Skrifter** : sigter til den ty. teolog, augustiner munk, professor i Wittenberg og kirkereformator Martin Luthers (1483-1546) epistelprædiken til 10. søndag efter trinitatis over 1 Kor 12,1-11 i *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*). Her hedder det bd. 2, s. 395f.: »Han [Paulus] begynder at prædike om aandelige Gaver, og formaner dem [lærere og ledere i kirken], hvorledes de skulle forholde sig dermed; thi jo større og skjønnere slige Gaver ere, desto tilbøjeligere er Kjød og Blod til Sekte-Væsen og eget Opspind. Naar En forstaaer Skriften vel, og kan udlægge den, eller gjøre Undere etc. saa fatter han strax høje Tanker om sig selv, forlanger, at Alle skulle fire [give efter] for ham, vil bringe hele Hoben paa sin Side og ikke taale, at Nogen staaer paa samme Trin, som han. Derved stifter han Skilsmisse og Ulighed i Læren (...) Saa er det gaaet i disse Tider, og saa gaaer det endnu med vort Evangelium. Aldrig saasnart var det ved Guds Naade bragt for Lyset igjen, undervisende Sjelene, sammenknyttende dem Alle med Enigheds Baand, før Djævelen fik alle Hænder fulde, opvakte sit Sekte-Pak og fremkaldte egensindige Hoveder, som ogsaa vilde have den Roes, at de vare ypperlige, store Aander, at de kunde prædike, skrive og udlægge Skriften bedre, end Andre. (...) men just dermed, at de foregive, at lære noget Højere og Bedre, just dermed forhindre og forvanske de den rene Lære, saa de aldrig kunne siges at fortsætte Bygningen, men snarere at ophæve og forstyrre Grunden og at føre Folk tilbage i deres forrige Vildfarelse og Blindhed.«

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 18

◀ **som han ogsaa siger ... mere finde Sted** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 21

◀ **forbyde Læsningen af det N. T.** : hentyder til de stærke forbehold, som den rom.-katolske kirke havde over for alm. bibellæsning på folkesprogene. Se fx Karl Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1828], ktl. 581 (forkortet *Hutterus redivivus*), § 49, s. 114, hvor det hedder, at inden for den protestantiske kirke »wird die H[eilige] S[chrift] zum erbau[ichen] Gebrauche einem jeden empfohlen u[nd] jedes Hülfsmittel dieses Gebrauchs begünstigt; dag[egen] die röm. Curie, bes[onders] seit *Innocentius III*, das Lesen der Versionen vom Ermessen der geistl. Behörde abhängig macht.« Jf. også K. Hase *Kirkehistorie. Lærebog nærmest for akademiske Forelæsninger*, overs. af C. Winther og T. Schorn, Kbh. 1837, ktl. 160-166, § 273, s. 271, hvor det hedder: »Mod de slaviske Folkeslags Forsøg paa at fastholde Modersmaalet i Gudstjenesten, vovede først *Gregor VII*. (1080), idet han beraabte sig paa den gamle Kirkes Mysterievæsen, at misbillige Brugen af den H. Skrivt i Folkenes eget Sprog.«

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 26

◀ **Exegese** : fortolkning el. udlægning af de bibelske skrifter.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 27

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-06 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin.

I trykt udgave: Bind 24 side 442 linje 31

◀ **Guds bevares** : skrivefejl for »Gud bevares«.

I trykt udgave: Bind 24 side 443 linje 5

◀ **item** : lat. ligeledes, ligesom også.

I trykt udgave: Bind 24 side 443 linje 16

◀ **En og hver Anden** : hver og en, hvem som helst.

I trykt udgave: Bind 24 side 443 linje 16

◀ **svinger (...)** af : svinger fra, bryder af, forlader den afstukne vej.

I trykt udgave: Bind 24 side 443 linje 29

◀ **at ville synge med de Fugle man er iblandt** : spiller på ordsproget 'Man skal tude med de ulve, man er iblandt', optegnet under nr. 10873 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879 (forkortet *Dansk Ordsprogs-Skat*); bd. 2, s. 492.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 6

◀ **knæsætte** : tvinge i knæ, besejre.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 21

◀ **Det Primitive** : det oprindelige.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 27

◀ **I vore Tider ... Skrift bort, snart et andet** : Der sigtes til den historisk-kritiske bibeleksegese, 'bibelkritikken', som opstod i det 19. årh. Metoden opstod som svar på oplysningstidens krav om også i bibelforskningen at undersøge de overleverede tekster kildekritisk og med henblik på ægthed. Bibelkritikken vil forstå de bibelske skrifter som historisk betingede udtryk for datidens tro og verdensopfattelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 28

◀ **desperere** : mister alt håb.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 29

◀ **Man antager, at det N. T. er Guds Ord** : jf. *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 7, § 6: »Det er vist, at Guds Villie, som angaaer Menneskene, indeholdes i Bibelen, hvilken og[så] derfor kaldes Guds Ord«.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 30

◀ **historice** : på historisk vis, historisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 444 linje 32

◀ **Pauli Breve** : Paulus, den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom, som formentlig blev henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 2

◀ **simplement** : fr. simpelt.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 4

◀ **Critiken** : hentyder til den historisk-kritiske bibeleksegese (444,28).

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 7

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 11

◀ maget det **saa**: sådan.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 19

◀ denne ... **Skyden sig ind under**: påberåbelse af.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 21

◀ **Stephanus** : jf. lektien på 2. juledag, »St. Stephans Dag«, ApG 6,8-15 og 7,54-60: »Men Stephanus, fuld af Tro og Kraft, gjorde Undergierninger og store Tegn iblandt Folket. 9. Da opstode Nogle af den Synagoge, som kaldes de Frigivnes, og de Cyreners, og de Alexandriners, og af dem fra Cilicia og Asia, og tvistede med Stephanus. 10. Og de kunde ikke imodstaae den Visdom og Aand, som han taledede af. 11. Da beskikkede de hemmeligen Mænd, som sagde: Vi have hørt ham tale bespottelige Ord imod Moses og imod Gud. 12. Og de oprørte Folket og de Ældste og Skriftkloge; og de overfaldt ham, og reve ham bort og førte ham for Raadet. 13. Og de fremstillede falske Vidner, som sagde: dette Menneske lader ikke af at tale bespottelige Ord mod dette hellige Sted og imod Loven. 14. Thi vi have hørt ham sige, at denne JEsus af Nazareth skal forstyrre dette Sted, og forandre de Skikke, som Moses haver overantvordet [overgivet til] os. 15. Og alle de, som sade i Raadet, stirrede paa ham, og de saa hans Ansigt som en Engels Ansigt. 54. Men der de hørte dette, skar det dem i deres Hierte, og de bede Tænderne sammen imod ham. 55. Men som han var fuld af den hellig Aand, skuede han op imod Himmelen, og saae Guds Herlighed, og JEsu staaende hos Guds høire Haand. 56. Og han sagde: see, jeg seer Himlene aabnede, og Menneskens Søn staaende hos Guds høire Haand. 57. Men de raabte med høi Røst, og holdt for deres Øren, og stormede samdrægteligen ind paa ham. 58. Og de stødte ham ud uden for Staden og stenede ham; og Vidnerne lagde deres Klæder af ved en ung Mands Fødder, som hedde Saulus. 59. Og de stenede Stephanus, som bad og sagde: HERre JEsu! annam min Aand! 60. Men han faldt paa Knæ, og raabte med høi Røst: HERre! tilregn dem ikke denne Synd! Og som han dette sagde, sov han hen.«, *Forordnet Alter-Bog* (448,9) s. 16-18.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 25

◀ **Hans Herre og Mester sov medens Stormen rasede** : allusion til Matt 8,23-27, hvor Jesus sover ombord på en båd, mens et voldsomt uvejr raser.

I trykt udgave: Bind 24 side 445 linje 31

◀ **Fast** : næsten.

I trykt udgave: Bind 24 side 446 linje 4

◀ **Fader tilregn dem ikke denne Synd** : frit citat fra ApG 7,60 (445,25).

I trykt udgave: Bind 24 side 446 linje 11

◀ **Han bad for dem** : sigter til ApG 7,60 (445,25).

I trykt udgave: Bind 24 side 446 linje 15

◀ **har han bedet ... indtil det Sidste** : sigter til ApG 7,59 (445,25). – **bedet**: bedt.

I trykt udgave: Bind 24 side 446 linje 15

◀ **i Skibet** : 445,31.

I trykt udgave: Bind 24 side 445m linje 2

◀ **De saae Dit Ansigt som en Engels Ansigt** : frit citat fra ApG 6,15 (445,25).

I trykt udgave: Bind 24 side 446m linje 1

◀ **Stephanus** : 445,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 446 linje 29

◀ **Indl.** : dvs. indledning (som del af en tale).

I trykt udgave: Bind 24 side 446m linje 9

◀ **Hedningen (den Opreiste) saae dog Himlen** : hentydning til en i antikken gængs etymologisk forklaring af det gr. ord for menneske (anthropos), som »den, der skuer opad«, der i så fald skulle komme af ἄνω ἀθροεῖν (ánw|\$\$|Amo athreîn, at skue opad) el. af ἀναθροεῖν ἃ ὀπωπε (anathreîn ha óp|\$\$|Amope, nærmere betragte hvad han ser). Forklaringen tillægges Platon. Jf. P. Arnesen *Græsk-Dansk Ordbog*, Kbh. 1830, ktl. 993, s. 101. SK sigter til Cicero *De natura deorum* (448,25), 2. bog, kap. 56, 140, hvor det om de gaver, guderne har tildelt menneskene, siges, at de har »hævet dem op fra jorden, således at de går omkring, høje og oprejste, for at de skulle kunne skue op mod himlen og således erkende guderne. Menneskene er nemlig

rundne af jorden ikke som dens beboere og indbyggere, men som en art tilskuere til de overjordiske og himmelske ting« (*Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd. 1-5, Kbh. 1969-75; bd. 3, 1970, overs. af F. Blatt, s. 209). Jf. SKS 8, 288,14-24.

I trykt udgave: Bind 24 side 446m linje 10

◀ **Himlen aaben seer ... især Martyren** : hentyder til Joh 1,51, hvor Jesus siger til disciplene: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: I skal se himlen åben og Guds engle stige op og stige ned over Menneskesønnen« og Åb 4,1, hvor det hedder: »Derefter så jeg, og se, der var en åben dør ind til himlen; og den røst, jeg først havde hørt tale til mig, og som lød som en basun, sagde: 'Kom herop, så vil jeg vise dig, hvad der siden skal ske.'« Med martyren sigtes til Stefanus, der if. ApG 7,56 inden han blev stenet udrød: »Nu ser jeg himlen åben, og Menneskesønnen stå ved Guds højre side.«

I trykt udgave: Bind 24 side 446m linje 11

◀ **Xstus er Ordet** : hentyder til identifikationen af Gud med sit ord og Guds ord med Kristus i Johannesevangeliets prolog, hvor det hedder: »I begyndelsen var Ordet [gr. ó λόγος (ho lógos)], og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Han [dvs. ó λόγος] var i begyndelsen hos Gud. (...) Og Ordet blev kød og tog bolig iblandt os, og vi så hans herlighed, en herlighed, som den Enbårne har den fra Faderen, fuld af nåde og sandhed« (Joh 1,1-2.14); jf. Åb 19,13 og også 1 Joh 5,7 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 5

◀ **Sc. Stephans Dag** : dvs. Sankt Stefans dag, 2. juledag (445,25).

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 8

◀ **igaar forkyndte Englene, at en Frelser er født** : sigter til evangeliet på juledag, 25. dec., »Christi Fødsels Dag«, Luk 2,1-14, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 13-15. Her siger Herrens engel på marken udenfor Betlehem til hyrderne, v. 11: »Thi Eder er i Dag en Frelser fød, som er den Herre Christus i Davids Stad.«

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 9

◀ **idag bevidner Stephanus det ... som en Engels** : jf. lektien på 2. juledag (445,25), især ApG 6,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 10

◀ **Julefesten opkom ogsaa først i 4de Aarh.** : Diskussionen om datoen for og festligholdelsen af Kristi fødselsdag opstod i det 3. årh. I løbet af det 4. årh. blev fødselsdagen fastlagt til den 25. dec. Sml. optegnelse NB:50, hvor SK o. begyndelsen af nov. 1846 skriver, »at Julefesten først indførtes i det 4^d christelige Aarhundrede«, SKS 20, 49,5. Som sin kilde henviser SK til F.G. Lisco *Das christliche Kirchenjahr. Ein homiletisches Hülfsbuch beim Gebrauche der epistolischen und evangelischen Pericopen* bd. 1-2, 3. udg., Berlin 1843 [1834], ktl. 629-630, hvor det hedder: »Bis zum Jahre 325 finden sich über das Vorhandensein dieses Festes nur sehr dunkle und unsichere Spuren, aber nach der Mitte des vierten Jahrhunderts, unter dem römischen Bischof Liberius, erscheint es, und zwar zuerst in der römischen Kirche, also im Abendlande, als ein ganz allgemein bekanntes, anerkanntes und hochgefeiertes Fest«, bd. 1, § 17, s. 9. Jf. NB3:50 i SKS 20, 277 og NB8:85 i SKS 21, 181, med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 20

◀ **Cicero** : Marcus Tullius Cicero (106-43 f.Kr.), romersk politiker, jurist og filosof.

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 25

◀ **de natura deorum ... Slutningen** : sigter til Cicero *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 2. bog, kap. 61.

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 25

◀ **at Guderne ... et lykosaligt Liv.** : SK gengiver Cicero *De natura deorum* 2. bog, kap. 61. Her hedder det i en ty. oversættelse, som SK ejede: »Dadurch [gennem erkendelsen af guderne] entsteht Verehrung derselben, womit die Gerechtigkeit und die übrigen Tugenden verbunden sind; und aus dieser Quelle fließt die Glückseligkeit dieses Lebens, folglich eine Aehnlichkeit mit den Göttern, welche durch nichts einen Vorzug vor uns haben, als durch die Unsterblichkeit, die jedoch zu einem glückseligen Leben nicht nothwendig ist«, *Gespräche über das Wesen der Götter in drey Büchern. Aus dem Lateinischen des Marcus Tullius Cicero übersetzt* af C.V. Kindervater, Zürich 1787 (forkortet *Über das Wesen der Götter*), ktl. 1238, s. 193f. Jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, bd. 1-6, Halle 1757 (forkortet *Ciceronis opera*

omnia) ktl. 1224-1229, bd. 4, første del, s. 569.

I trykt udgave: Bind 24 side 448 linje 26

◀ **den fordrer at man skal afdøe** : dvs. afdø fra verden. Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden i selvfornægtelse og fuldstændig løsgørelse fra alt, hvad der har med det timelige, endelige og verdslige at gøre. Herved blev vægten forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden.

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 6

◀ **»Kun Een naaer Maalet.«** : frit citat fra 1 Kor 9,24, hvor Paulus skriver til korinterne: »Ved I ikke, at de, der er med i et løb på stadion, alle løber, men kun én får sejrprisen? Løb sådan, at I vinder den!«

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 14

◀ **ud med Sproget** : fast udtryk; sige hvad de ved el. tænker.

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 22

◀ **Pfui** : fy, føj (lydmalende ord, der skulle gengive lyden af kraftig spytt).

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 31

◀ **hjertelig** : SK knytter udtryk som 'hjertelig' og 'kjerlig' til N.F.S. Grundtvig (495,6) og grundtvigianerne, herunder broderen P.C. Kierkegaard; se fx NB15:29 i SKS 23, 26 og NB17:106 i SKS 23, 246, samt kommentarer hertil.

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 32

◀ **profiterer** : nyder fordel af; vinder.

I trykt udgave: Bind 24 side 449 linje 33

◀ **unter uns** : ty. mellem os.

I trykt udgave: Bind 24 side 450m linje 1

◀ **de natura deorum anden Bog** : sigter til Cicero (448,25) *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 2. bog, kap. 66.

I trykt udgave: Bind 24 side 450 linje 19

◀ **der er et Forsyn ... de udmærkede** : sigter til 2. bog, kap. 66 af *De natura deorum*. Her hedder det i en ty. oversættelse som SK ejede: »Jedoch die Vorsehung der Götter erstreckt sich nicht etwa blos über das Menschengeschlecht im allgemeinen, sondern auch über jeden Menschen insbesondere. Es ist erlaubt, das ganze Menschengeschlecht zusammen zu fassen, hernach stufenweise auf wenigere Theile desselben fortzugehen, und am Ende bis auf einzelne Glieder den Beweis zu deduzieren«, *Über das Wesen der Götter* (448,26), s. 201; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 572.

I trykt udgave: Bind 24 side 450 linje 20

◀ **Og** siger han: kan opfattes både som »Og,« og som »Også«.

I trykt udgave: Bind 24 side 450 linje 22

◀ **Guderne ... ikke om det Ubetydelige** : sigter til 2. bog, kap. 66 af *De natura deorum*, hvor Cicero fortsætter: »Die Götter sorgen für wichtige, nicht für unbedeutende Dinge. Verdienstvollen Männern aber geht es *beständig glücklich*, wenn anders unsere Schule, und der Vornehmste unter den Weltweisen, Sokrates, die grossen, seligen *Folgen der Tugend* hinlänglich bewiesen haben«, *Über das Wesen der Götter* (448,26), s. 204; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 573.

I trykt udgave: Bind 24 side 450 linje 22

◀ **Majestæts Forbrydelse** : den alvorligste forbrydelse (lat. crimen majestatis), jf. Chr. V's Danske Lov (1683), 6. bog, kap. 4, § 1, som var gældende indtil Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849.

I trykt udgave: Bind 24 side 450 linje 25

◀ **Gud trænger til Intet og til Ingen** : sml. *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), SKS 9, 123, hvor SK bruger en tilsvarende formulering i forbindelse med udtrykket »Sammenhold«.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 5

◀ **holde sig til Gud** : allusion til Jak 4,8: »Hold jer nær til Gud, så vil han holde sig nær til jer«.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 6

◀ **bedaaet** : bedraget.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 9

◀ **de nu brugelige Udviklinger af Guds Egenskaber** : sigter formentlig til *Balles Lærebog* (444,30) kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber« og til S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 12

◀ **Cicero i de natura ... at der er en Gud til** : sigter til Cicero (448,25) *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 3. bog, kap. 32-33. I Kindervaters ty. oversættelse hedder det: »Telamo bewies in einem einzigen Verse, daß die Götter sich nicht um die Menschen bekümmerten: / Denn sorgten sie (spricht er), so gieng' es wohl den Guten, / Den Bösen bös: doch keins trifft ein.« Derefter nævner Cicero en række fortjenstfulde mennesker, der havde lidt ondt i verden, og stiller dem overfor tyranner, der havde et godt liv, *Über das Wesen der Götter* s. 262-264; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 603-605.

I trykt udgave: Bind 24 side 451m linje 5

◀ **som Diogenes ... at der er Guder til** : gengivelse af *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 3. bog, kap. 34. I Kindervaters ty. oversættelse hedder det: »Diogens der Cyniker pflęgte (...) immer zu sagen: 'Harpalus, ein Räuber, den man in den damaligen Zeiten für glücklich hielt, lege ein Zeugniß wider die Götter dadurch ab, daß er so lange dieses Glück genösse.'«, *Über das Wesen der Götter* s. 264; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 605.

I trykt udgave: Bind 24 side 451m linje 8

◀ **Og dog er han Kjerlighed** : spiller på 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham«; jf. også 1 Joh. 4,8.

I trykt udgave: Bind 24 side 452m linje 2

◀ **Cicero** : 448,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 16

◀ **de natura deorum ... at Ingen kan være det** : sigter til *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 3. bog, kap. 32. I Kindervaters ty. oversættelse hedder det: »Denn wenn die Thorheit, nach der einstimmigen Meinung aller Weltweisen, ein so grosses Uebel ist, welches alle Uebel, die unsern Körper und unser äusseres Glück betreffen, weit aufwiegt, und doch niemand die Weisheit erlangen kann; so ist unser Schicksal äusserst elend, ungeachtet ihr behauptet, wir wären aufs herrlichste von den Göttern ausgezeichnet worden. Denn so wie es gleich viel ist: *Ob niemand gesund sey, oder niemand es seyn könne*; so sehe ich auch darin keinen Unterschied: *Ob niemand weise sey, oder ob niemand es seyn könne*«, *Über das Wesen der Götter* s. 261f.; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 603.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 17

◀ **paa første Sted** : som udgangspunkt, som det primære.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 26

◀ **holder sig til Gud** : 451,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 27

◀ **hine Herlige** : Både hos SK og i den samtidige prædikenlitteratur bruges udtrykket 'de el. hine Herlige' om
8 af 62 sider

sandhedsvidnerne el. martyrerne.

I trykt udgave: Bind 24 side 451 linje 33

◀ **stikker i** : ligger i el. hos.

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 19

◀ **Prædikeforedraget** : alm. betegnelse for prædikenen på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 21

◀ **min Gud, min Gud, hvi haver Du forladt** : frit citat fra Matt 27,46, hvor det fortælles, at Jesus råbte fra korset: »Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?« – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 27

◀ **den Eneste** : dvs. Kristus. Jf. fx Joh 3,16, hvor der siges: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.«

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 29

◀ **Din Elskelige** : dvs. Kristus. Spiller på Matt 3,17, hvor Guds ånd i en dues skikkelse daler ned over Jesus, mens der fra himlene lyder en stemme: »denne er min Søn, den Elskelige [dvs. elskede], i hvilken jeg haver Behagelighed« (NT-1819); jf. Matt 17,5; 2 Pet 1,17 og Kol 1,13.

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 29

◀ **vove** saa langt ud: dvs. vove mig.

I trykt udgave: Bind 24 side 452 linje 33

◀ **Begivenheden i Frankrig** : Der hentydes til Napoleon III's statskup den 2. dec. 1851 (453,6).

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 1

◀ **Keiseren af Rusland** : Han hed Nikolaj (el. Nikolaus) I og regerede i perioden 1825-55. Det var ikke mindst pga. Ruslands pres på Preussen, at Danmark netop var gået sejrrikt ud af Treårskrigen 1848-50.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 2

◀ **Soldaterne sagde: vi ere Soldater** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 3

◀ **Napoleon** : Napoleon III, Charles Louis Napoleon Bonaparte (1808-73), var Napolen I's (453,10) nevø. Han prøvede flere gange at gennemføre et statskup mod den fr. republik, første gang 1836 og igen 1840. Efter februarrevolutionen i 1848 prøvede han at få magten ad demokratisk vej og vandt præsidentvalget i dec. 1848. Den 2. dec. 1851 gennemførte han et statskup og var derefter 1852-70 fr. kejser.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 6

◀ **Den gl. Napoleon kunde sove før Slaget** : sigter til Napoleon Bonaparte (1769-1821), som kom til magten i Frankrig ved et statskup i 1799. Fra 1804-14 og i 1815 var han kejser under navnet Napoleon I. Om ham fortæller flere anekdoter, at han kunne sove, når han ville.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 10

◀ **Den nye Napoleon** : dvs. Napoleon III (453,6).

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 12

◀ **de natura deorum 3^{die} Bog Slutning** : sigter til Cicero (448,25) *De natura deorum* (Om gudernes væsen), 3. bog, kap. 36 (453,20).

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 19

◀ **Horatz: æquam mentem mihi ipsi præstabo** : sigter til den rom. digter Horats' (65-8 f.Kr.) oder, 2. bog, 3, v. 1-4, hvor det hedder: »Æquam memento rebus in arduis / Seruare mentem, non secus in bonis / Ab insolenti temperatam / Laetitia, moriture Delli«. Jf. *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J.

Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 1, s. 146: »Tænk paa at bevare et roeligt Sind i Modgang, og i Medgang ikke at henrives af overmodig Glæde. Thi døde skal du, Dellius«.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 19

◀ **for Lykken ... Viisdom skylder man sig selv** : sigter til *De natura deorum* (Om gudernes væsen) 3. bog, kap. 36. I Kindervaters ty. oversættelse hedder det: »Denn der Tugend wegen werden wir mit Recht gelobt, und sie ist wirklich etwas, dessen wir uns rühmen können. Danken wir aber den Göttern, entweder wenn wir zu Ehrenstellen erhoben worden, oder Vermögen, oder sonst ein zufälliges Glück erlangt, oder auch ein Uebel abgewendet haben; so glauben wir nicht, daß wir uns selbst desfalls rühmen können. Hat aber wohl ein ehrlicher Mann den Göttern jemals dafür gedankt, daß er es ist? Wohl aber dafür, daß er reich, geehrt und sicher ist. (...) Doch um wieder auf das Vorige zu kommen; so ist es einstimmiges Urtheil aller Menschen, daß das Glück von der Gottheit, die Weisheit hingegen von ihnen selbst abhänge«, *Über das Wesen der Götter* s. 267f.; jf. *Ciceronis opera omnia* (448,26), bd. 4, første del, s. 606.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 20

◀ **Pharisæeren ... takke Gud for at han var retfærdig** : hentyder til lignelsen om farisæeren og tolderen i Luk 18,10-14, hvor farisæeren stiller sig op og beder således: »Gud, jeg takker dig, fordi jeg ikke er som andre mennesker, røvere, uretfærdige, ægteskabsbrydere, eller som tolderen dér«, v. 11.

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 22

◀ **hvad ogsaa Luther ... at man ikke skal tillyve sig selv Synder** : hentyder til Luthers evangelieprædiken til 11. søndag efter trinitatis over Luk 18,9-14 (lignelsen om farisæeren og tolderen) i *En christelig Postille* (442,18) bd. 1, s. 467-482. Her hedder det s. 473f.: »Thi Ingen maa gjøre en Røverkule af sit Hjerte. Den Synd Man ikke er sig bevidst, skal Man ikke heller anklage sig for. Hvad Sandhed er, skal Man sige, og ikke lade sig berøve en god Samvittigheds Roes.«

I trykt udgave: Bind 24 side 453 linje 24

◀ **Keiserdømmet ... gjøre dem til »Professorer«** : sigter til stiftelsen af lærestole for de fire filosofiske skoler (det platoniske akademi, den aristoteliske peripatos, stoaen og den epikuræiske kepos) under den rom. kejser Marcus Aurelius Antoninus (121-180, kejser fra 161) i året 176 i Rom.

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 4

◀ **har ikke gildet sig for Himmeriges Riges Skyld** : sigter til Matt 19,12 (NT-1819), hvor det hedder: »Thi der ere Gildinger, som ere fødte saaledes af Moders Liv; og der ere Gildinger, som ere gildede af Menneskene; og der ere Gildinger, som have gildet sig selv for Himmeriges Riges Skyld.«

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 6

◀ **Luther** : 442,18.

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 10

◀ **Murlærling** : dvs. murerlærling.

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 14

◀ **at have fastet og speget sit Kjød i 20 Aar** : hentydning til Luthers tid som augustinermunk 1505-24.

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 16

◀ **ganske at sætte sig i vor Sted** : sml. den første tale i 'Ypperstepræsten' - 'Tolderen' - 'Synderinden', *tre Taler ved Altergangen om Fredagen*, Kbh. 1849, i SKS 11, 251-259, og den første disposition dertil i journaloptegnelsen NB7:14, dateret 1. sept. 1848, i SKS 21, 83.

I trykt udgave: Bind 24 side 454 linje 26

◀ **Evangelium for de Fattige** : spiller på Matt 11,4-6, hvor Johannes Døber fra fængslet sender sine disciple til Jesus for at spørge, om han er Messias, og han svarer: »Gå hen og fortæl Johannes, hvad I hører og ser: Blinde ser, og lamme går, spedalske bliver rene, og døve hører, og døde står op, og evangeliet forkyndes for fattige.«

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 1

◀ **et glad Budskab**: da. gengivelse af 'evangelium'.

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 3

◀ **Mariæ Bebudelse** : sigter til evangeliet på Mariæ Bebudelsesdag. If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 62f., er prædiketeksten til denne søndag, som i 1852 faldt på den 25. marts, Luk 1,26-38: »Men i den siette Maaned blev Engelen Gabriel sendt af Gud til en Stad i Galilæa, som hedder Nazareth, 27. til en Jomfru, som var trolovet en Mand, ved Navn Joseph, af Davids Huus; og Jomfruen hedde Maria. 28. Og Engelen kom ind til hende, og sagde: Hil være dig, du Benaadede! HERren er med dig, du Velsignede iblandt Qvinderne! 29. Men der hun saae ham, forfærdedes hun over hans Tale, og hun tænkte, hvad denne skulde være for en Hilsen. 30. Og Engelen sagde til hende: Frygt ikke Maria; thi du haver fundet Naade hos Gud. 31. Og see, du skal undfange og føde en Søn; og du skal kalde hans Navn Jesus. 32. Han skal blive stor og kaldes den Høiestes Søn; og Gud HERren skal give ham Davids, hans Faders Throne. 33. Og han skal være Konge over Jakobs Huus evendelig, og der skal ikke være Ende paa hans Kongerige. 34. Men Maria sagde til Engelen: hvorledes skal dette gaae til, efterdi jeg veed af ingen Mand? 35. Og Engelen svarede og sagde til hende: den Hellig Aand skal komme over dig, og den Høiestes Kraft skal overskygge dig; derfor skal ogsaa det Hellige, som skal fødes af dig, kaldes Guds Søn. 36. Og see, Elisabeth din Frænke, hun haver og undfanget en Søn i hendes Alderdom; og denne Maaned er den siette for hende, som kaldes ufrugtbar. 37. Thi Intet kan være umuligt for Gud. 38. Men Maria sagde: see, jeg er Herrens Tienerinde, mig skee efter dit Ord! Og Engelen skiltes fra hende.«

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 7

◀ **Vistnok** : ganske vist.

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 10

◀ **see, jeg er Herrens Tjenerinde, mig skee, som Du vil** : frit citat fra Luk 1,38.

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 16

◀ **vilde svaret** : dvs. ville have svaret.

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 20

◀ **naar from Guds frygt ... skynd Dig at sige ja o: s: v:** : sigter til Alfonso Maria di Liguori (1696-1787) *Vollständiges Betrachtungs- und Gebetbuch von dem heiligen Alphons von Liguori. Neu aus dem Italienischen übersetzt von einem Priester aus der Versammlung des allerheiligsten Erlösers*, Aachen 1840, ktl. 264, s. 577: »Beeile Dich, o heilige Jungfrau, ruft der heilige Bernhard Maria zu, warum zögerst Du noch, Deine Einwilligung zu geben? Das ewige Wort erwartet diese Deine Einwilligung, ehe Es Fleisch annimmt und Dein Sohn wird; wir alle, die wir unglücklicher Weise zum ewigen Tode verdammt sind, wir alle o Maria, warten darauf; wenn Du einwilligst, die Mutter Jesu zu werden, o dann werden wir alle befreit. Beeile Dich also, o meine Königin, gieb Dein Jawort, sei nicht Ursache, dass das Heil der Welt, welches von Deiner Einwilligung abhängt, noch länger verschoben werde.« I SKs eksemplar af bogen, som opbevares i Kierkegaard Arkivet på Det Kongelige Bibliotek, er citatet markeret med en lodret blækstreg i marginen (jf. *Pap. X 6 C 2,20*, s. 460f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 23

◀ **ligesom Sara gjorde, have smilet** : hentyder til beretningen i 1 Mos 18,1-15 om Guds besøg hos Abraham i Mamre og hans løfte om, at Sara skal føde Abraham en søn. Eftersom Sara allerede er oppe i årene, ler hun, da hun hører det (v. 12-13).

I trykt udgave: Bind 24 side 456 linje 29

◀ **skal den Hellig-Aands Kræfter overskygge hende** : sigter til beretningen om bebudelsen af Jesu fødsel i Luk 1,26-38. Da englen Gabriel har bebudet jomfru Maria, at hun skal føde Guds søn, spørger hun, hvordan det skal gå til, da hun aldrig har været sammen med en mand. Gabriel svarer: »Helligånden skal komme over dig, og den Højestes kraft skal overskygge dig. Derfor skal det barn, der bliver født, også kaldes helligt, Guds søn« (v. 35).

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 1

◀ **Banker, saa skal Eder oplades** : citat fra Matt 7,7 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 7

◀ **sæt** : antag.

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 9

◀ **Troe - og hvis Du byder det ... styrte sig i Havet** : henviser til beretningen om figentræet, der kun bærer blade og derfor forbandes af Jesus, så det visner. Derefter siger Jesus til disciplene (Matt 21,21-22): »Sandelig siger jeg jer: Hvis I har tro og ikke tvivler, kan I ikke alene gøre det med figentræet, men også sige til dette bjerg: Løft dig op og styrk dig i havet! og det vil ske. Alt, hvad I beder om i jeres bønner, skal I få, når I tror.«

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 11

◀ det er **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 12

◀ **stikker i** : ligger i, beror på.

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 14

◀ **det Positive kjendelig paa det Negative** : sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), andet afsnit, kapitel 4, sectio II, A, § 2, hvor det bl.a. hedder: »At handle kunde nu synes lige det Modsatte af at lide og forsaa vidt underligt at sige, at den existentielle Pathos's (der er handlende) væsentlige Udtryk er Lidelse. Imidlertid er det kun tilsyneladende saa, og det viser sig atter her, hvad der er Kjendet paa den religieuse Sphære, at det Positive er kjendeligt paa det Negative (til Forskjel fra Umiddelbarhedens Ligefremhed, og Reflexionens relative Ligefremhed): det at handle religieust er kjendelig paa Lidelsen«, SKS 7, 393; jf. SKS 7, 476.

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 20

◀ **tager Tonen saa højt** : anslår tonen så højt; taler så højtideligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 457 linje 22

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 1

◀ **Forargelsens Mulighed** : se *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), andet afsnit, kapitel 4, sectio II, tillæg til B, afsnit b om »Forargelsens Mulighed«, SKS 7, 532.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 11

◀ **Omvendthedens Dialektik** : sml. hertil journaloptegnelsen NB:194 fra foråret 1847, hvor SK bruger dette udtryk som modsætning til »Umiddelbarhedens Dialektik«, SKS 20, 116. Jf. første afhandling i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), kapitel B, hvor det hedder: »Som der paa et Thermometer er en Plus- og en Minus-Scala, saaledes er der ogsaa i det Dialektiske en ligefrem Scala og en Omvendthedens Scala. Men saaledes omvendt seer man sjældent eller aldrig det Dialektiske benyttet i Menneskenes Tænkning over det at handle i Livet; man kommer ikke til det egentlige Problem. Menneskene kjende for detmeste kun det ligefremme Dialektiske«, SKS 11, 72f.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 12

◀ **Brylluppet i Cana** : sigter til Joh 2,1-11, hvor Jesus forvandler vand til vin. If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9) s. 30f. er beretningen om brylluppet i Kana prædikenteksten til 2. søndag efter helligtrekongersdag, som i 1852 faldt på den 18. jan.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 18

◀ **afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 20

◀ **Ny Frygt og Bæven** : *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik* er antagelig skrevet i maj og juni 1843 og udkom 16. okt. 1843 under pseudonymet Johannes de silentio, se tekstredogørelsen i SKS K4, 83-97. Bogen tager sit udgangspunkt i 1 Mos 22,1-19, hvor Gud bød Abraham at begive sig til Moria bjerg for der at ofre sin søn. Abraham forberedte ofringen, og på den tredje dag nåede de frem, mens Isak stadig var uvidende om den ham tiltænkte skæbne. Da Abraham har bygget et alter, bundet Isak og grebet kniven for at slagte ham, standses han af en engels råb fra Himlen. Nu ved Gud, at Abraham af frygt for ham end ikke vil spare sin søn, og derfor velsigner han ham og byder ham i stedet at ofre en vædder, der pludselig viser sig næved.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 27

◀ **holde sig ... paa Troens Spidse** : fastholde troen i dens yderste.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 29

◀ **in suspenso** : lat. svævende, med uafgjort sag.

I trykt udgave: Bind 24 side 458 linje 30

◀ **Der var en Gang en Mand** : Med denne traditionelle indledningsformel til eventyr begynder afsnittet »Stemning« i *Frygt og Bæven* (1843), hvor det hedder: »Der var engang en Mand, han havde som Barn hørt hiin skjønne Fortælling om, hvorledes Gud fristede Abraham, og hvorledes han bestod i Fristelsen, bevarede Troen og anden Gang fik en Søn mod Forventning«, SKS 4, 105.

I trykt udgave: Bind 24 side 459 linje 2

◀ **forsøgt** : prøvet.

I trykt udgave: Bind 24 side 459 linje 8

◀ **Journalen NB²⁴** : NB24:89, s. 374f. og NB24:108, s. 387 indeholder udkast til en behandling af 1 Mos 22,1-19.

I trykt udgave: Bind 24 side 458m linje 1

◀ **NB²³** : I NB23 findes ingen udkast af denne slags.

I trykt udgave: Bind 24 side 458m linje 1

◀ **faae Smag paa** : dvs. få smag for.

I trykt udgave: Bind 24 side 459 linje 30

◀ **Luther ordner det rigtigt saaledes** : se journaloptegnelsen NB21:74 med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 1

◀ **Enkens Søn fra Nain** : sigter til beretningen om Jesu opvækkelse af enkens søn i Nain i Luk 7,11-17. If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9) s. 150f. er denne beretning prædikenteksten til 16. søndag efter trinitatis: »Og det begav sig Dagen derefter, at han [Jesus] gik til en Stad, som hed Nain, og der gik Mange af hans Disciple med ham, og meget Folk. 12. Men der [da] han kom nær til Stadens Port, see, da blev en Død udbaaren, som var sin Moders eenbaarne Søn, og hun var en Enke; og meget Folk af Staden gik med hende. 13. Og der Herren saae hende, ynkedes han inderligen over hende, og sagde til hende: græd ikke. 14. Og han traadte til og rørte ved Baaren; (men de, som bare, stode stille) og han sagde: du unge Karl, jeg siger dig, staae op! 15. Og den Døde reiste sig op, og begyndte at tale; og han gav hans Moder ham. 16. Men en Frygt betog Alle, og de prisede Gud, og sagde: der er en stor Prophet opreist iblandt os, og Gud haver besøgt sit Folk. 17. Og denne Tale om ham kom ud i det ganske Judæa, og i alt det omkringliggende Land.«

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 8

◀ **Afdøen** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 16

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; forstærkning.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 20

◀ **Differentserne** : forskellene i begavelse, evner o.l.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 25

◀ **høre saa**: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 26

◀ **for Alt** : dvs. for alt i Verden.

I trykt udgave: Bind 24 side 460 linje 32

◀ **altereret** : forandret (til det værre), forstyrret.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 1

◀ **underfundigt** : snedigt, svigefuldt.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 10

◀ **da det heed ... den nyeste Philosophie** : hentyder formentlig til en anmeldelse af *Enten – Eller* (1843) i 1. årgangs 4. hæfte af *For Literatur og Kritik. Et Fjerdingaarskrift*, udg. af Fyens Stifts literære Selskab (bd. 1, Odense 1843, s. 377-405, under mærket K-H). Anmeldelsen var skrevet af Hans Peter Kofoed-Hansen (1813-93), der i en digression hævdede »at Kirken endnu ei har vidst, at bemægtige sig de mere Dannede (...). Ialfald kan man ikke vente, at nogen Æsthetiker, eller de Mange, der have vandret sig trætte i Reflexionens og Ironiens Regioner, skulle finde sig opbyggede og omvendes i Kirken, eller hente en Trøstens Draabe for et sønderrevet Gemyt, saalænge der fra Prædikestolene endnu høres den gamle Skoflikker-Moral og Hverdagstrivialiteter, man ligesaagodt kan sige sig selv hjemme i sin Sopha, eller de saa ofte gjentagne Forsikringer, som den trætte Sjæl under Haab, Frygt, Bæven og Fortvivlelse har maattet opgive Tilliden til. De saakaldte Opvakte og Hellige maae derfor sige, hvad de ville, saa nøies dog den nyere Tids Dannede ikke længer med den gammeldags Christendom eller den gamle Tro, men kræve den fremsat i en ny og frisk Form, som ene et philosophisk Bad formaaer at skjænke den« (s. 384f.). Kofoed-Hansens bemærkninger blev imødegået af biskop J.P. Mynster i artiklen »Kirkelig Polemik« i J.L. Heibergs *Intelligensblade*, nr. 41-42, 1. jan. 1844 (bd. 4, s. 97-114, under mærket Kts). Sml. afsnit V i *Forord. Morskabslæsning for enkelte Stænder efter Tid og Leilighed* af Nicolaus Notabene (1844) SKS 4, 493-496.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 14

◀ **for at tilfredsstille Tidens Fordring** : en på SKs tid hyppigt benyttet vending i forbindelse med krav om politiske forandringer (fx de liberale), kirkelige forandringer (fx grundtvigianerne) el. mere almene fordringer til åndslivet. I sidste henseende talte Johan Ludvig Heiberg ofte om 'tidens fordring', fx i indbydelsesskriftet *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, ktl. 568, hvor det hedder: »Og ligesom det er denne Bestræbelse [at popularisere filosofien], hvorpaa det hidindtil har skortet i Philosophiens Fremstillinger, (...) saa er det nu, da Tidens Fordringer gjøre sig meer og mere gjældende, just denne Bestræbelse, paa hvilken vor Virksomhed især maa være henvendt«, s. 52f. Jf. foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 15

◀ **Amor og Psyche** : sigter til det antikke sagn om Amor og Psyche, som blev gendigtet af den rom. satiriker Lucius Apuleius (f. o. 125), der indlagde det sammen med mange andre indskud i sit hovedværk, den satiriske roman *Metamorphoses* (»Det gyldne Æsel«). SK ejede flere udgaver, såvel latinske som tyske, af denne gendigtning: *Apuleii Fabula de Psyche et Cupidine*, udg. af J.C. Orellius, Turici 1833, ktl. 1217, og *Amor und Psyche, freie metrische Bearbeitung nach dem Lateinischen des Apuleius*, overs. af J. Kehrein, Giessen 1834, ktl. 1216.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 20

◀ **læser just idag igjen Fortællingen** : Under udarbejdelsen af *Enten – Eller* (1843) benyttede SK *Amor und Psyche*, overs. af J. Kehrein, Giessen 1834, ktl. 1216; jf. *Pap.* III B 179,42, SKS 2, 40,24. I journaloptegnelsen JJ:39 fra slutningen af 1842 nævner SK igen et træk af fortællingen, jf. SKS 18, 154.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 21

◀ **Apuleius** : 461,20.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 21

◀ **Den 4de Prøve ... holde hende tilbage** : I fortællingen om Amor og Psyche (461,20) sætter Venus Psyche på flere livsfarlige opgaver. Den sidste består i, at Psyche skal hente en æske fra gudinden Proserpina, der indeholder en skønhedssalve. Forhindringerne består fx i, at en lam æseldriver beder Psyche om at samle nogle træpinde op, som er faldet ned fra æslet.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 21

◀ **paa Græsk maatte kalde, det guddommeligt Vovede** : hentyder formentlig til den gr. *hybris*-tanke, der betegner et menneskes overmod (især overfor guderne), der stræber ud over sit lod. Tanken om *hybris* findes i hele den gr. overlevering, især i tragedien. Derfra blev den optaget i den klassiske og hellenistiske filosofis etiske afhandlinger.

I trykt udgave: Bind 24 side 461 linje 27

◀ **en Slump** : et (tilfældigt) antal.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 5

◀ **at afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 9

◀ var jo **og**: også.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 10

◀ **Theaet**: ... **efter Meiners Ethik Göttingen 1800. 1 D. p. 211** : sigter til Sokrates' replik til Theodoros i den platoniske dialog *Theaitetos* 176a8-b2, som SK citerer ordret under udeladelsen af de diakritiske tegn fra Christoph Meiners *Geschichte der ältern und neuern Ethik oder Lebenswissenschaft* bd. 1-2, Göttingen 1800-1801, ktl. 675-676 (forkortet *Geschichte der Ethik*), bd. 1, s. 211, fodnote 24. Oversættelsen i *Platons Skrifter* (481,17) bd. 6, s. 140 lyder: »Derfor gælder det om at forsøge at flygte hurtigst muligt herfra didhen. Og denne Flugt vil sige at gøre sig lig Gud af al sin Magt«. – **Meiners**: Christoph Meiners (1747-1810), ty. filosof, kulturhistoriker og polyhistor, 1772 ekstraordinær, fra 1775 ordinær prof. i filosofi i Göttingen. SK ejede flere bøger af Chr. Meiners, jf. ktl.657-676, 1406-1406a og 1951-1951b.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 11

◀ **Det Stoiske Selvmord** : sigter til passagen om selvmord hos stoikerne i Chr. Meiners *Geschichte der Ethik* (462,11), hvor han skriver: »Noch eigenthümlicher, als die jetzt angeführte Lehre, war die Behauptung der Stoiker, daß es bald Pflicht sey, zu leben, bald aber, zu sterben: daß es Zeiten und Umstände gebe, wo die Vorsehung selbst gleichsam die Thüre des Lebens öffne, und das Zeichen des Rückzuges von dem Schauplatze des Lebens gebe«, bd. 1, s. 164.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 15

◀ **ἠγοῦνται ... Meiners Ethik 1 D. p. 164** : ordret citat fra Chr. Meiners' fodnote til ovennævnte passage, s. 164. I *Arrians Unterredungen Epiktets mit seinen Schülern. Übersetzt und mit historisch-philosophischen Anmerkungen und einer kurzen Darstellung der Epiktetischen Philosophie begleitet von J. M. Schultz* bd. 1-2, Altona 1801-03, ktl. 1045, 3. bog, kap. 13, lyder oversættelsen: »Wenn er [der Eine, dvs. guddommen] aber nicht mehr das Nothdürftige gibt, so ertheilt er das Zeichen zum Rückzuge; er hat die Thüre geöffnet und spricht: Komm!«, bd. 2, s. 49. – **Arrian**: Flavius Arrianos (o. 95 - o. 175), gr. forfatter, historiker og rom. officer. Han var elev af den stoiske filosof Epiktet og har overleveret hans lære bl.a. i fire bøger kaldet *Διατριβαί* (*Diatribai*, gr. samtaler, undervisning), hvorfra citatet stammer. I 3. bog, kap. 10 er der dog ikke tale om selvmord eller om døden. – **et**: lat. og.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 16

◀ **Lucreti II, 1** : sigter til den rom. epikuræiske digter Titus Lucretius Carus' (o. 94-55 el. 51 f.Kr.) værk *De rerum natura* (Om tingenes væsen), 2. bog, v. 1 (-5).

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 19

◀ **Svave, mari magno ... Meiners Ethik 2^d D. p. 300** : citat fra Chr. Meiners *Geschichte der Ethik* (462,11), fodnote til bd. 2, s. 300f., hvor det hedder: »Suaue, mari magno turbantibus aequora ventis, / e terra magnum alterius spectare laborem; / non quia vexari quemquam st iucunda voluptas, / sed, quibus ipse malis careas, quia cernere suaue st.« I Lukrets *Om verdens natur*, overs. af Ellen A. og Erik H. Madsen, Frederiksberg 1998, lyder passagen: »Lifligt, når vindene rejser storhavets bølger til oprør, / inde fra land at betragte en andens trængsler derude; / ikke at andres lidelser er os en kilde til glæde, / men at få indblik i kvaler, man selv er foruden, er lifligt«, 2. bog, v. 1-5, s. 57.

I trykt udgave: Bind 24 side 462 linje 20

◀ **de gl. Sophister** : historisk betegnelse for en gruppe professionelle lærere i filosofi og retorik i det 5. årh. f.Kr. Protagoras fra Abdera, Gorgias fra Leonitini, Prodikos fra Keos, Thrasymachos, Kritias og Hippias fra Elis regnes blandt deres mest fremtrædende skikkelser (466,32).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 3

◀ **vel** : nøje, ordentligt.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 4

◀ **Plato** : Den gr. filosof Platon (427-347 f.Kr.) var elev af Sokrates, som han mødte som 20-årig, og til hvem han var nært knyttet i de sidste år inden Sokrates' henrettelse. Platons dialoger er ikke blot en af hovedkilderne til Sokrates' liv og lære, men også til vor viden om sofisterne, se fx dialogerne *Sofisten*,

Protagoras (313b-315d), Gorgias og Euthydemos.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 5

◀ **Underfundighed** : svigefuld snedighed, listighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 7

◀ **at synes retfærdig ... den visse Elendighed** : sigter til Glaukons replik i samtalen med Sokrates, Staten 2. bog (360c) i Chr. Meiners' (462,11) gengivelse i *Geschichte des Ursprungs* (463,16), bd. 2, s. 195f.: »Wenn aber auch jemand bey einer uneingeschränkten Gewalt alles zu thun, was ihm beliebte, den Gesetzen der Gerechtigkeit treu bliebe; so würde ein solcher gewiß von allen Menschen insgeheim für den Thörichtesten und Elendesten aller Sterblichen erkannt werden, wenn sie ihn gleich aus Furcht durch Ungerechtigkeit Schaden zu nehmen öffentlich mit den größten Lobsprüchen überhäuften«.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 9

◀ **synderlig** : besynderlig.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 11

◀ **saa** selv: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 12

◀ **foredrage** : fremføre.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 12

◀ **Meiners ... Lemgo 1782 2^{den} Deel p. 208** : Christoph Meiners *Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griechenland und Rom* bd. 1-2, Lemgo 1781-82, ktl. 1406-1406a (forkortet *Geschichte des Ursprungs*).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 16

◀ **oplyser, efter Philostratus, om deres Liv** : Meiners gengiver fortællingen om Herkules på skillevejen (463,18) fra Xenofons *Memorabilia* i *Geschichte des Ursprungs* bd. 2, s. 202-207. Derefter kontrasterer han fortællingens moralske værdi med efterretninger om Prodikos', dens angivelige forfatters, liv (463,18). I fodnoterne referer han til Philostratos *De Vitae Sophistarum*: »Wenn man diese ebenso lehrreiche als schöne Fiction des Prodikus gelesen hat; so kann man leicht geneigt werden zu glauben, daß Sokrates und seine Schüler den Sophisten Unrecht gethan, und ihre Meynungen verdreht, oder daß wenigstens Prodikus besser, als seine Brüder gedacht und gelebt habe. Man kommt aber bald von diesem günstigen Vorurtheile zurück, wenn man erfährt, daß die Fiction des Prodikus eine von seinen Prunkreden war, mit welchen er in allen Griechischen Städten herumzog, und alle Völker gleich einem Orpheus und Thamyris bezauberte [i fodnoten: »Philost. de vit. Soph. p. 482.83.«]: daß er die Tugend nicht als Lehrer, und im Ernste, sondern als Declamator und aus Gewinnsucht empfahl, um dadurch reiche Jünglinge an sich zu locken [i fodnoten: »p. 496. Philost. Plat. 346«]: und daß er endlich den herrschenden Lastern seiner Zeit, dem Geldgeize und der Wollust noch mehr als die übrigen Sophisten ergeben gewesen sey [i fodnoten: »Ibid.«]. Prodikus war nicht der einzige, der durch schöne Lobreden auf Tugenden oder große Helden sich Reichthümer und allgemeine Bewunderung erwarb«, s. 207f. Derefter fortsætter Meiners med oplysninger om Gorgias (463,19). – **Philostratus**: Flavius Philostratos 'atheneren' (o. 170 - 244/249 e.Kr.), gr. retoriker og sofist fra Lemnos. Han skrev bl.a. værket Βίοι σοφιστῶν, (*De Vitae Sophistarum*) i to bøger, formentlig før 238 e.Kr. Værket omhandler i kronologisk følge hovedsagelig sofisternes fra o. 100 frem til Philostratos' egen tid. Den indeholder stilprøver, anekdoter og biografisk materiale af delvis ringe kildeværdi. Den af Meiners benyttede udgave kunne ikke identificeres.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 17

◀ **hiin skønne, moralske Fortælling** : SK oversætter Meiners' »diese ebenso lehrreiche als schöne Fiction« (463,17).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 18

◀ **Hercules paa Skilleveien, den tilskrives Prodikus** : sigter til en fortælling om et afgørende valg, der tilskrives den gr. sofist Prodikos fra Keos, som levede samtidig med Sokrates. Fortællingen er gået tabt, men frit gengivet af Xenofon i hans erindringer om Sokrates, *Memorabilia*, 2. bog, kap. 1, jf. *Xenophons Sokratiske Merkværdigheder*, overs. af J. Bloch, Kbh. 1792, s. 115-129. Da halvguden Herkules (gr. Herakles), søn af kongedatteren Alkmene og Zeus (lat. Jupiter) var blevet en ung mand og endnu ikke vidste, om han skulle følge dydens el. lastens vej, gik han ud og satte sig ved en ensom skillevej, bekymret og tvivlrådig. Her

mødte han to kvinder, 'dyden' og 'lasten', som begge forsøgte at vinde ham. Herkules valgte dydens vej.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 18

◀ **Gorgias opmuntrede ... til Eenighed** : SK gengiver her Meiners *Geschichte des Ursprungs* bd. 2, s. 208: »Auch Gorgias ermahnte die Griechen an den Pythischen und Olympischen Spielen zur Eintracht, und zum Kriege wider die Barbaren«. I fodnoten angiver Meiners sin kilde som »Philost. 493 p.«, dvs. Philostratos *De Vitae Sophistarum*. s. 493 (463,17).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 19

◀ **Hippias skildrede ... saadanne Declamationer behagede der** : SK gengiver her i forlængelse af foregående passage Meiners *Geschichte des Ursprungs* bd. 2, s. 208f: »und Hippias schilderte die Geschlechter und Thaten der Helden, und anderer berühmten Männer des Alterthums, oder die Gründung von Pflanzstätten, oder endlich die weisen Rathschläge, welche Nestor dem Neopolemus nach der Eroberung von Troja gegeben habe, um ihn zur Tugend aufzumuntern. Weil die einzige Absicht der Sophisten war, die Griechen in ein lebhaftes Staunen zu versetzen und Geld und Beifall zu verdienen [fodnote: »Isocr. in Helen. Encom. (...)«]; so wählten sie den Stoff ihrer Reden nach dem Geschmack ihrer Zuhörer, und richteten ihre Declamationen nach den Gesinnungen derjenigen ein, die sie gewinnen wollten. In Theben und Sparta ergossen sie sich in Lobeserhebungen der Tugend, und tugendhafter Männer, weil sie wusten, daß nur solche Lobreden den Einwohnern dieser Städte gefallen würden. In Athen hingegen breiteten sie sich über die Vortheile der Armuth und der Verweisung, oder über die großen Vorzüge der gemeinsten geringfügigsten Gegenstände aus, weil sie bemerkt hatten, daß man durch solche Declamationen die Ohren der Athenienser am leichtesten gewinnen könne.« – **Hippias**: den gr. sofist Hippias fra Elis; her sigtes til fremstillingen af ham i den platoniske dialog *Hippias Maior*.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 21

◀ **Meiners I: c: p.** 209: loco citato pagina, lat. 'på det anførte sted side' (463,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 27

◀ **i Noten ... in Helen. Encom** : sigter til Meiners fodnote til det foregående citat. Her hedder det s. 208f.: Isocr. in Helen. Encom. II. 116. 117. Αλλα γαρ ουδενος αυτοις αλλου μελει πλην του χρηματιζεσθαι παρα των νεωτερων. – Επι γαρ απαντων των πραγματος προς τας περιττοτητας και θαυματοποιοιās ουτω διαχειμενοι διατελουσι.« [Isokrates, Lovtale over Helena, 6f: »Men de bekymrer sig kun om at berige sig på ungdommens bekostning (...) For de [unge] vil altid vedblive at interessere sig for det eventyrlige og for gøgleri«].

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 27

◀ **Declamateurs** : fr. deklamatorer, talekunstnere (463,17) og (463,21).

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 28

◀ **stille Timer** : et af J.P. Mynster (438,3) yndet udtryk om andagt såvel i ensomhed som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306; *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. oplag, bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191 (forkortet *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage*); bd. 1, s. 8, s. 38, s. 215 og s. 384; bd. 2, s. 127; *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 63; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 10, s. 11 og s. 14, og *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233, s. 204 og s. 216.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 32

◀ **læste jeg det igjen det Citat af Platons Staten** : 463,9. Til samme passage i Platons *Staten* 2. bog (360c) referer SK i journaloptegnelsen NB17:36 fra 1850, SKS 23, 188.

I trykt udgave: Bind 24 side 463 linje 34

◀ **hvad baade Socrates ... som Kjendetegn paa Sophistik** : Mange steder i Platons dialoger karakteriserer Sokrates sofistene ved, at de tjener penge på deres undervisning. I *Sokrates' Forsvarstale* 19d-e fx afviser Sokrates beskyldningerne om, at han ligesom sofistene skulle have modtaget penge for sin såkaldte undervisning; jf. *Gorgias* 511, *Staten* 7. bog (493a) og samtalen mellem Theaitetos og den fremmede i *Sofisten* 222-223. Også Aristoteles synes at anse økonomisk interesse for at være karakteristisk for sofistiken, jf. *Ethica Nicomachea* 9. bog, kap. 1 (1064a 30) og især *Sophistici Elenchi* (171b 25). I Karl Zells ty. oversættelse lyder stedet: »Diejenigen welche nur des Sieges wegen so sind [dvs. dem, der bruger alle kneb i en diskussion] scheinen also streitsüchtige und streitliebende Menschen zu sein; welche aber des

Ruhmes und des daraus hervorgehenden Gewinnstes wegen so sind, die gehören zu den Sophisten. Denn die Sophistik ist, wie gesagt, ein auf den Gewinn gerichtetes Gewerbe durch bloße Scheinweisheit. Die Sophisten gehen deßwegen auch nur auf scheinbare Beweise aus«, *Topika* bd. 1-3, i *Organon, oder Schriften zur Logik* bd. 1-8 (i *Aristoteles Werke*, i *Griechische Prosaiker in neuen Übersetzung*, udg. af Tafel, Osiander og Schwab, bd. 212, 213 og 328), Stuttgart 1841 (ktl. 1081) og 1862; bd. 3, 1862, 9. bog (= *Sophistici Elenchi*), kap. 11, s. 1011.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 3

◀ **Saaledes fremstiller ogsaa Socrates det** : sigter til Platon *Staten* 2. bog (361e-362a). Sokrates refererer her sin samtale med Platons broder Glaukon (464,10).

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 7

◀ **»Han bliver forfulgt ... synes at være det.«** : SK gengiver frit Meiners' oversættelse af Glaukons replik i Platon *Staten* 2. bog: »Der Gerechte, der aber durch den Schein von Ungerechtigkeit entstellt ist, wird gezeißelt, gepeinigt, gefesselt und verstümmelt werden; und wenn er unter den größten Martern, mit Wunden und Schande überdeckt, gleich einem Missethäter seinen Geist aufgibt; so wird er zu spät erfahren, daß man nicht gerecht zu seyn, sondern gerecht zu scheinen müsse«, bd. 2, s. 197. Jf. oversættelsen i *Platons Skrifter* (481,17) bd. 4, s. 70: »De [der priser uretfærdigheden på retfærdighedens bekostning] vil nemlig sige, at naar det forholder sig saaledes med den retfærdige, saa vil han blive pisket, mishandlet, spærret inde, faa Øjnene brændt ud og tilsidst, naar han har døjet alt muligt ondt, vil han blive korsfæstet, og saa vil han forstaa, at han ikke skal ønske at være retfærdig, men at se ud, som om han var det«.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 10

◀ **O, Socrates, Socrates, Socrates!** : hentyder formentlig til fortællingen om den rige, lydiske kong Kroisos, fortalt af Herodot i hans *Histories Apodeixis* 1. bog, kap. 32 og kap. 86. Engang da Kroisos havde indbudt den vise Solon fra Athen og ladet ham forevise alle sine rigdomme, ville han vide, hvordan Solon så på hans lykke. I sit svar sagde Solon bl.a.: »Du er, sådan som jeg ser det, vældig rig og herre over mange folk; men det, du spørger mig om, kan jeg ikke sige dig, da jeg endnu ikke har erfaret, at du har endt dit liv lykkeligt.« Senere, i 546 f.Kr., led Kroisos nederlag til den persiske kong Kyros, som tog ham til fange og besluttede at lade ham brænde; mens Kroisos stod ulykkelig på bålet, kom han i tanker om de ord, Solon havde sagt til ham, at »intet menneske kan være lykkeligt, så længe det endnu er i live«, og han råbte tre gange: Solon! Da Kyros hørte dette, lod han en tolk spørge, hvorfor han råbte det; og da han fik årsagen at vide, befalede han, at bålet skulle slukkes og Kroisos skånes. Jf. *Die Geschichten des Herodotos*, overs. af F. Lange, bd. 1-2, Berlin 1811, ktl. 1117; bd. 1, s. 18f. og s. 49f.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 17

◀ **Socrates** : Den gr. filosof Sokrates (o. 470-399 f.Kr.) udviklede sin tænkning i dialog med sine samtidige og har intet skriftligt efterladt, men hans karakter, virke og lære er hovedsagelig blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig Aristofanes i komedien *Skyerne*, Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet *Memorabilia*, og Platon i dialogerne. Sokrates blev af en folkedomstol i Athen dømt til døden for ikke at anerkende statens guder og for at fordærve ungdommen; dommen fuldbyrdes ved, at han drak et bæger skarntydesaft.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 19

◀ **Intellectualitetens Heros** : hentyder måske til G.W.F. Hegels fremstilling af Sokrates, hvor han flere gange omtaler ham som »Heros« i åndelig henseende. Med henblik på Sokrates' domfældelse skriver Hegel: »Wenn nun aber das Volk von Athen durch die *Vollziehung dieses Urtheils* das Recht seines Gesetzes gegen den Angriff des Sokrates behauptet, und die Verletzung seines sittlichen Lebens an Sokrates bestraft hat: so ist Sokrates ebenso der *Heros*, der das absolute Recht des seiner selbst gewissen Geistes, des in sich entscheidenden Bewußtseyns, für sich hat, also das höhere Princip des Geistes mit Bewußtseyn ausgesprochen hat. Indem nun, wie angegeben, dieß neue Princip durch sein Auftreten in der Griechischen Welt mit dem substantiellen Geiste und der vorhandenen Gesinnung des Athenischen Volks in Collision gekommen ist, so hat diese Reaction Statt finden müssen; denn das Princip der Griechischen Welt konnte noch nicht das Princip der subjectiven Reflexion ertragen. Das Athenische Volk war also nicht nur berechtigt, sondern sogar verpflichtet, dagegen nach den Gesetzen zu reagieren; denn es sah dieß Princip als ein Verbrechen an. Das ist überhaupt in der Weltgeschichte die Stellung der Heroen, durch die eine neue Welt aufgeht, deren Princip in Widerspruch mit dem Bisherigen steht und es auflöst: daß sie als gewaltsam die Gesetze verletzend erscheinen«, i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af C.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1836, ktl. 557-559, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45; bd. 13-15, bd. 2, 1836, s. 100f.; jf. s. 91.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 20

◀ **Pathos** : (alvorlig) lidenskab.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 21

◀ **altid forhindrer denne Communication ved Ironie** : sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), 2. afsnit, kap. 4, sectio 2, A: »Det Pathetiske«, hvor det hedder: »Om Socrates fortælles der, at en Mand kom til ham og beklagede sig over, at Folk bagvaskede ham i hans Fraværelse; Socrates svarede: 'er det Noget at bryde sig om, mig er det saa ligegyldigt hvad Folk gjøre ved mig i min Fraværelse, at de endog gjerne maae slaee mig i min Fraværelse.' Denne Replik er correct Ironie; den er uden den Sympathie hvorved Socrates kunde med den Anden danne en fælleds Situation (og Loven for den drillende Ironie er ganske simpelt den, at Ironikerens Underfundighed bestandigt forhindrer Samtalen i at være en Samtale, skjøndt den i alle Maader seer ud som en Samtale, maaskee endog en hjertelig Samtale); den er ironisk drillende, selv om den er det i Retning af det Ethiske, for at vække Manden til at vinde Selvhævdelsen«, SKS 7, 501f., fodnote 1.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 22

◀ **Han er dømt fra Livet** : 464,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 24

◀ **Xenophons Apologie** : sigter til den gr. soldat, historieskriver og forfatter Xenofons (o. 430-355 f.Kr.) lille, måske meget tidlige skrift *Sokrates' Forsvarstale* (Apologi). SK ejede værket på græsk og latin, jf. *Xenophontis opera graece et latine*, udg. af C.A. Thieme, bd. 1-4, Leipzig 1801-04, ktl. 1207-1210; bd. 4, s. 409-424. Derudover ejede han en ty. oversættelse i *Xenophons sämtliche Schriften* bd. 1-6, overs. af A.C. Borheck, Lemgo 1778-1808, ktl. 1212-1213 (if. regning fra N.C. Møllers bogbinderi har SK fået værket indbundet i marts 1850, jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 115).

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 24

◀ **Degistiv-Pulver** : dvs. digestiv-pulver, til at hjælpe på fordøjelsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 29

◀ **Cicero (i Tusulanerne) siger ... for Tørst** : sigter til Cicero (448,25) *Tusculanae Disputationes* 1. bog, kap. 40,96f., hvor det hedder: »Hvor fryder jeg mig over Theramenes! hvilken sjælsstyrke! Selv om vi fælder tårer ved læsningen, er der intet begrædeligt ved denne herlige mands død. Da han var kastet i fængsel på de 30 tyranners befaling, og – som om han var tørstig – havde drukket giftbægeret i eet drag, slyngede han de sidste dråber af bægeret ud, så det gav klang (...). Her ser vi den højsindede sjæls ligevægt i selve dødsstunden – som alle vil prise, undtagen den der anser døden for et onde! Få år efter måtte Sokrates vandre i fængsel og blev stillet overfor det samme giftbæger«, *Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd. 1-5, Kbh. 1969-75; bd. 4, 1971, overs. af Otto Foss, s. 115. Jf. *Marcus Tullius Cicero's Tusculanische Untersuchungen*, overs. og kommenteret af J.D. Büchling, Halle 1799, ktl. 1236 (if. regning fra J.H. Schuboths Boghandel købte SK værket 13. jan. 1852, jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 126).

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 31

◀ **Phædon ... som var det for Lyst** : sigter til Platons dialog *Faidon* (117b-c). Her er den dødsdømte Sokrates omgivet af vennerne. Han spørger, om han må ofre lidt af giftbægerets indhold til guderne, som det er skik ved gæstebud. Dette nægtes ham, hvorefter Sokrates siger: »Men en Bøn til Guderne har man vel Lov at opsende, og det bør man dog gøre, om at Rejsen herfra over til den anden Side maa gaa lykkeligt og vel. Derom beder jeg da ogsaa nu! Maatte det ske! – Med disse Ord satte han Bægeret til Munden og tømte det hurtigt og roligt«, *Platons Skrifter* (481,17) bd. 3, s. 238.

I trykt udgave: Bind 24 side 464 linje 33

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 465 linje 9

◀ **ja, mit Speck fangt man Mäuse** : ty. ordsprog, jf. »Speck«, nr. 37, i K.F.W. Wander *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* bd. 1-5, Leipzig 1867-80, bd. 4, 1876, s. 674. Sml. Fr. von Schillers skuespil *Die Räuber*, hvor Spiegelberg i 2. akt, 3. scene, siger: »mit Speck fängt man Mäuse«, *Schillers sämtliche Werke* bd. 1-12, Stuttgart og Tübingen 1838, ktl. 1804-1815; bd. 2, s. 1-176; s. 73. SK udelader omyldstegnet i 'fängt' og sætter det forkert i 'Mäuse'; begge dele findes undertiden i datidens tysk.

I trykt udgave: Bind 24 side 465 linje 11

◀ **Gud-Msket** : dvs. Jesus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige

og den menneskelige natur konkret i sig; sml. *Indøvelse i Christendom* (1850), s. 91 (SV2 12, 103).

I trykt udgave: Bind 24 side 465 linje 29

◀ **Han siger: jeg er Gud** : sml. *Indøvelse i Christendom* (1850), nr. II.B (»Den væsentlige Forargelses Mulighed i Retning af Høiheden, at et enkelt Menneske taler eller handler som var han Gud, siger sig selv [om sig selv] at være Gud, altsaa i retning af bestemmelsen Gud i Sættelsen Gud-Mennesket«), s. 104-112; s. 104 (SV2 12, 115-123; s. 115), hvor SK behandler dette tema.

I trykt udgave: Bind 24 side 465 linje 30

◀ **at blive forfulgte ... udstødte af Synagogerne, henrettede** : allusion til Joh 16,2, hvor Jesus siger: »De skulle udelukke Eder af Synagogerne; ja den Tiid skal komme, at hver den, som ihjelslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 465 linje 31

◀ **ad modum** : lat. i stil med, ligesom.

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 5

◀ **sandselig** : her: ydre, verdslig.

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 8

◀ **kommer hid Alle** : sigter til Jesu ord i Matt 11,28 (NT-1819): »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile.«

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 19

◀ **flyer Alle** : dvs. flygt alle! Sml. *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor Matt 11,28 bruges som deltitel til nr. 1, »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, hvortil føjes ordene »procul o procul este profani« [lat. 'bort, bort I uindviede'], s. [1] - 77; s. [3] (SV2 12, [12] - 89; s. [15]).

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 20

◀ **Meiners Geschichte der Wissenschaften** : sigter til Christoph Meiners (462,11) *Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griechenland und Rom* (463,16).

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 32

◀ **det Afsnit om Sophisterne ... Vidner for Retten** : SK refererer Meiners *Geschichte des Ursprungs* (463,16) bd. 2, 6. bog, kap. 2 »Geschichte der alten Sophisten«, s. 169-227, hvor det hedder: »Der Name, und das Geschlecht der Sophisten, dauerte noch bis auf die letzten Zeiten des Sokrates fort; allein sie wurden noch bey Lebzeiten des Sokrates, noch mehr aber nach dessen Tode, eben so heftig verabscheuet und verachtet, als sie anfangs waren bewundert worden. Die Athenienser untersagten ihnen, vor den Richtersthühlen zu erscheinen, weil man sie für Schwäzer hielt, die das Recht in Unrecht, und Unrecht in Recht verkehrten [fodnote: »Philostr. in Vit. Soph. p. 483« (463,17)]. Selbst ihr Name wurde ein Schimpfname, vor welchem die größten Männer unter den Griechen sich so sehr fürchteten, daß sie nichts schrieben, um nicht für Sophisten gehalten zu werden«, bd. 2, s. 221.

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 32

◀ **som i vore Tider Politiet i Frankrig** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 24 side 466 linje 36

◀ **eo ipso** : lat. netop derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 467 linje 7

◀ **ikke opkommet i mit Hjerte** : allusion til 1 Kor 2,9, hvor Paulus med et citat fra Es 64,3 skriver: »men, som skrevet er, hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet [opstået] i noget Menneskes Hierte, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 467 linje 27

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 5

◄ **Hvori stikker det?** : Hvad ligger det i, hvad skyldes det? Sml. talemåderne 'her stikker knuden' og 'her stikker hemmeligheden'.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 8

◄ **ret** have: rigtigt, grundigt.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 11

◄ **Slægtskab med Gud** : spiller på ApG 17,28-29, hvor Paulus siger til athenerne: »som også nogle af jeres digtere har sagt: 'Vi er også af hans slægt.' Når vi nu er af Guds slægt, må vi ikke mene, at guddommen ligner noget af guld eller sølv eller sten, formet ved menneskets kunst og snilde.«

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 12

◄ **Gud er Aand** : jf. Joh 4,24, hvor Jesus siger: »Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed.«

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 15

◄ **at afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 15

◄ **stikker** : ligger.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 22

◄ **a la Phalaris Oxe** : jf. omtalen af »de Ulykkelige, der i Phalaris's Oxe langsomt pintes ved en sagte Ild« og hvis skrig for andre lød som sød musik, i »Diapsalmata« i første del af *Enten - Eller*, i SKS 2, 27. Med 'Phalaris's Oxe' sigtes der til det torturinstrument i form af en bronzetyr, som tyrannen Falaris (570/65 - 554/49 f.Kr.) i Akragas (Agrigent) på Sicilien anvendte, når han skulle stege sine fanger. Bronzetyren havde fløjter i næseborene, så at fangernes skrig lød som musik for de udenfor stående. Jf. den gr. satiriker Lukians skrift *Phalaris*, 1, 11f., i *Luciani Samosatensis opera*, stereotyp udg., bd. 1-4, Leipzig 1829, ktl. 1131-1134; bd. 2, s. 256f., og i *Lucians Skrifter* bd. 1-4, Zürich 1769-73, ktl. 1135-1138; bd. 4, s. 234-239.

I trykt udgave: Bind 24 side 468 linje 27

◄ **Skulkerie** : det at luske sig fra noget.

I trykt udgave: Bind 24 side 469 linje 12

◄ **anbringer** : fremsætter, fremfører.

I trykt udgave: Bind 24 side 469 linje 13

◄ **Sandeligen** : Udtrykket »sandeligen, sandeligen« bruges som en hyppig retorisk figur i Johannesevangeliet som indledning til Jesu taler, jf. *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriffs Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802 (forkortet *Huus- og Reyse-Bibel*).

I trykt udgave: Bind 24 side 469 linje 26

◄ **er i Vinden** : talesprogligt udtryk: er i en ubehagelig situation, er i knibe pga. travlhed, meget at bestille.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 1

◄ **examinando** : lat. gerundium af examino, 'prøver, eksaminerer'; eksaminerende.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 7

◄ **han lader det gaa de Onde godt i denne Verden** : alluderer måske til Matt 5,43-46, hvor Jesus siger: »I har hørt, at der er sagt: 'Du skal elske din næste og hade din fjende.' Men jeg siger jer: Elsk jeres fjender og bed for dem, der forfølger jer, for at I må være jeres himmelske faders børn; for han lader sin sol stå op over onde og gode og lader det regne over retfærdige og uretfærdige.« Jf. Præd 8,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 14

◄ **sandselig** : her: ydre, verdslig.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 21

◀ **Gud er Aand** : 468,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 29

◀ **Sandse-Vidnedsbyrdet**: dvs. vidnesbyrdet.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 30

◀ **contra** : lat. imod (sig).

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 30

◀ **daarlige** : tåbelige, dumme.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 35

◀ **kjødelige**: i NT bruges udtrykket i almindelighed som modsætning til »åndelig«.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 35

◀ **har sagt sig selv at være** : har sagt om sig selv, at han er; har hævdet selv at være.

I trykt udgave: Bind 24 side 470 linje 36

◀ **pustes** : holdes pause el. hvil.

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 4

◀ **Accommodation** : tilpasning, lempelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 9

◀ **Biskop Mynster** : 438,3.

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 19

◀ **en endelig Teleologie** : en lære el. tænkning om tingenes formål, som er af verdslig art.

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 23

◀ **hiin gl. Distinction betræffende Stoicisme og Epicur** : sigter til Christoph Meiners *Geschichte der Ethik* (462,11) bd. 1. s. 81. Forfatteren fremhæver forskellen mellem opfattelsen af dyden som det højeste gode hos den gr. filosof Epikur (341-270 f.Kr.) og hos stoikerne: »*Epikur* ist nirgend mehr mit sich selbst im Widerspruche, als in seinen pom[p]haften Aussprüchen über die Glückseligkeit des Weisen, wodurch er die Paradoxa der *Stoiker* zu erreichen suchte. – Die Letztern, welche außer der Tugend kein wahres Gut anerkannten, behaupteten wenigstens mit einigem Schein, daß das höchste Gut in der Vollendung der Tugend bestehe, und daß die vollendete Tugend durch die Länge der Zeit keinen Zuwachs erhalte. Wie aber konnte es dem *Epikur* einfallen, zu sagen, daß man in einer unendlichen Zeit nicht mehr Vergnügen genieße, als in einer endlichen, wenn man das gehörige Maaß im Genuß zu beobachten wisse.«

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 24

◀ **ogsaa Epicur anpriser men han angiver et hvorfor?** : sigter til Christoph Meiners *Geschichte der Ethik* (462,11) bd. 1. s. 70. Forfatteren fremstiller Epikurs opfattelse, at venskab, som al dyd, ikke er en værdi i sig selv, men skal efterstræbes for sin nyttes og nydelses skyld: »*Epikur* sagte von der Freundschaft, wie von der Tugend, daß sie nicht um ihrer selbst, sondern um ihrer Vergnügungen und Vortheile willen wünschenswerth sey; daß aber auch ohne sie eben so wenig, als ohne Tugend ein glückliches Leben Statt finde.« Her henviser Meiners til 10. bog, kap. 120 og hentyder til 10. bog, kap. 132 (471m,1) i *Diogen Laërtses filosofiske Historie* (482,8).

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 25

◀ **hans Spjellerups-Prædikener ... hvor han taler om Guds Rige** : sigter til J.P. Mynsters prædiken »Om Johannes den Døber. Første Prædiken. Paa tredie Søndag i Advent« over Matt 11,2-10 i *Prædikener af J.P. Mynster* bd. 1-2, Kbh. 1810-15 [ktl. 228 = bd. 1, 3. opl. 1826; bd. 2, 2. opl. 1832] (også kendt som Spjellerup-prædikenerne, fordi Mynster havde skrevet dem i sin tid som sognepræst i Spjellerup); bd. 1, 3. opl., s. 1-27. Heri hedder det: »Johannes var i Fængslet, fordi han havde givet Sandheden Vidnesbyrd, men endnu i Fængselet glemte han ikke det Haab, hvori han havde levet. Thi hans stadige Forkyndelse havde været:

Guds Rige er kommet nær, men jeg er ikke den, som skal bringe det; der er Den som kommer efter mig, hvilken er større end jeg«, s. 7. SK synes at hentyde til prædikenens sidste del, hvor det hedder om Johannes' martyrdød: »Og hvor skulde da vort Blod hellere flyde, end paa Herrens Veie? hvorledes hellere, end naar vi give det hen for Retfærdigheds Skyld? Lader os før [snarere] ansee det som et Tegn paa Guds Velbehag, at han, inden endnu Alderen havde svækket den Mandiges Kraft, undte ham at døe, som han havde levet, og ubesmittet at falde, som de mange Sandhedens Vidner faldt, for at opstaae igien til deres Løn. Thi næret ved deres Blod voxer Livets Træ paa Jorden, og udbreder sin qvægsomme Skygge, men dets Krone naaer ind i Himmelen, og grønnes og blomstrer med uforgængelig Skønhed«, s. 27.

I trykt udgave: Bind 24 side 471 linje 28

◀ **commensurabel for** : målelig med samme mål som, ensartet med.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 11

◀ **er i Vinden** : 470,1.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 13

◀ **skubbe af os** : dvs. skubbe seletøjet af os (som hesten gør); snige os uden om pligten.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 15

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 21

◀ **den er, for at leve behageligt ... leve behageligt** : sigter til fremstillingen af Epikurs opfattelse i 10. bog, kap. 132 i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (482,8), hvor det hedder: »Derfor er og [også] Klogskab det ypperste, Filosofien giver, og af den ere alle de øvrige Dyder udspirede, hvilket lærer os, at det ikke er mueligt at leve et behageligt Liv, uden at føre det klogeligen, og ikke at føre et ædel-skjönt og retfærdigt Liv, uden at leve et behageligt Liv (§ 140.), thi Dyderne ere efter deres Natur forenede med det behagelige Liv, og det behagelige Liv er uadskilleligt fra Dyden«, s. 505; jf. 10. bog, kap. 140, s. 508.

I trykt udgave: Bind 24 side 471m linje 1

◀ **concurere** : dvs. konkurrerer.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 31

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 31

◀ ikke **og**: også.

I trykt udgave: Bind 24 side 472 linje 33

◀ **underskyder** : tilføjer el. sætter i stedet for (med forfalskende hensigt).

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 3

◀ **tilskikker** : i religiøs sprogbrug: tildeler.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 8

◀ **hiin Mand ... gik ind i den næste og drak en** : Hvis der findes en kilde, er den ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 14

◀ **Finnerne bede til Gud eller offre ... en heldig Fangst** : hentyder til datidens opfattelse af enkelte træk ved samernes religion, jf. fx W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen*, Stuttgart 1836, ktl. 1942-1943, hvor det s. 1125 under stikordet »Lappländische Mythologie« hedder om samerne: »Diese drei [guderne Tiermes, Storjunkare og Baiwe] werden zugleich in Jumala angebetet. Außer den höchsten Gottheiten haben sie nun noch mehrere andere, welche als untergeordnete erscheinen, wiewohl sie deßhalb nicht die Diener oder die Untergebenen sind, sondern ihren eigenen, nur kleineren Wirkungskreis haben, wie die Luftgötter, Wassergötter, Berggötter, und die gefürchteten, bösen Todesgötter, welche die Seele von dem Körper trennten, den Letzteren der Verwesung übergaben, die Erstere aber in ferne Regionen zu guter Jagd, reichlichem Fischfang, zahlreichen Rennthierheerden brachten. (...) Sie [samerne] brachten deßhalb Opfer von dem, was sie als Kostbarstes kannten, junge männliche und

weibliche Rennthiere, um die niederen Götter, bei welchen sich die Verstorbenen befanden, für diese zu gewinnen, brachten auch den obere Göttern solche, damit sie bei den niedere sich für diese verwenden möchten; diesen höchsten wurden übrigens im Herbst allgemeine Opfer für das ganze Volk gebracht«.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 22

◀ **holder sig til Gud** : 451,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 24

◀ **Den, som ikke haver, fra ham skal endog Det tages han haver** : frit citat fra Matt 13,12, hvor det hedder: »Thi hvo som haver, ham skal gives, og han skal have til Overflod; men hvo som ikke haver, ham skal endog fratages det, han haver« (NT-1819); jf. Matt 25,29.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 27

◀ **hvor Intet er, er heller Intet at tage** : Ordsproget 'Hvor intet er, kan Intet tages' er optegnet som nr. 4391 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (444,6) bd. 1, s. 486.

I trykt udgave: Bind 24 side 473 linje 28

◀ det **var**: dvs. ville være.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 2

◀ **I Agathon af Wieland ... ikke Norm eller Regulativ** : sigter til den ty. forfatter, oversætter og udgiver Christoph Martin Wielands (1733-1813) dannelsesroman *Geschichte des Agathon*, 1766-67. Romanens handling er henlagt til det antikke Grækenland. Helten Agathon bliver bortført af sørøvere og solgt som slave til en ældre sofist, Hippias, der giver ham navnet Kallias og i øvrigt mere optræder som hans lærer og mentor end som hans ejer. Hippias er en overbevist materialist og hedonist, der forsøger at omvende den idealistiske Agathon til sin filosofi. SK hentyder her formentlig til 1. del, 3. bog: »Darstellung der Philosophie des Hippias«, hvor Hippias siger: »Dein Übel, lieber Kallias, entspringt von einer Einbildungskraft, welche dir ihre Geschöpfe in einem überirdischen Glanze zeigt, der dein Herz verblendet, und ein falsches Licht über das was wirklich ist ausbreitet; von einer dichterischen Einbildungskraft, die sich beschäftigt schönere Schönheiten und angenehmere Vergnügungen zu erfinden als die Natur hat; einer Einbildungskraft, ohne welche weder *Homere*, noch *Alkamene*, noch *Polygnote* wären; welche gemacht ist unsere Ergetzungen zu verschönern, *aber nicht die Führerin unseres Lebens zu seyn*«, *C.M. Wielands sämtliche Werke* bd. 1-3, Leipzig 1794; bd. 1, s. 107-163; s. 111f.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 10

◀ **»stille Timer«** : 463,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 15

◀ **betragte** : Mynster havde benyttet udtrykket 'betragtning' i titlen på sin andagtsbog, *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* (463,32). Han anvendte det også i formen 'betragte' hyppigt i sine prædikener, ofte i forbindelse med introduktionen af prædikenens tema, se fx *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (463,32) bd. 1, s. 68 (»ret betragte den Fortælling [ApG 6,8-15 og 7,54-60], vi have forelæst«), s. 105 (»betragte de mærkværdige [bemærkelsesværdige] Fortællinger om Jesu Barndom«); *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850* (463,32), s. 175 (»Den stille Uge kalder os til stille Betragtning«). Jf. NB21:121, SKS 24, 73,14 med kommentar.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 19

◀ **siger det med** : siger også det, tilføjer det.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 23

◀ **de Hørende til at gjøre derefter** : formentlig allusion til Jak 1, 22, hvor det hedder: »Vær ordets gørere, ikke blot dets hørere, ellers bedrager I jer selv.«

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 25

◀ **Phantasie-Bedaarelse**: bedrag, vildfarelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 26

◀ **»Jeg er Den som jeg er«** : 2 Mos 3,14: »Og Gud sagde til Mose: jeg skal være den, som jeg skal være«

(GT-1740). Jf. S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187, hvor stedet gengives med: »Men Jehova sagde: 'Jeg er den, som jeg er! (...)'«, s. 33.

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 28

◀ **at de høieste Principer for al Tænkning ikke kunne bevises** : sigter til de grundlæggende aksiomer som fx kontradiktionsprincippet inden for den klassiske logik. Aristoteles hævder i 4. bog af *Metafysikken* (1005b 17-25), at kontradiktionsprincippet er den sikreste grundsætning af alle, da den altid vil være forudsat i enhver bevisførelse, og at man derfor ikke kan bevise den, men kun gendrive ethvert forsøg på at benægte dens gyldighed; jf. *Analytica Posteriora* 1. bog, kap. 3 (72b 18). Sml. journaloptegnelsen JJ:266, formentlig fra slutningen af 1844, hvor SK skriver: »De øverste Principer lader sig kun bevise indirecte (negativt). Denne Tanke findes oftere udviklet hos Trendlenburg i *logische Untersuchungen*. Den er mig af Vigtighed for Springet, og for at vise, at det Høieste naaes kun som Grændse«, SKS 18, 225,4-8; se kommentarerne dertil og F.A. Trendelenburg *Logische Untersuchungen* bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 843; bd. 2, s. 320-331. Sml. J.P. Mynster (438,3) »Bemærkninger om den Konst at prædike« [1810] i *Blandede Skrifter af Dr. J.P. Mynster* bd. 1-6, Kbh. 1852-1857, bd. 1, ktl. 358, s. 81-129, hvor det hedder: »saa Meget er vist, at, om endog alt Andet kan bevises, efter det Begreb, man forbinder med dette Ord: den primitive Sandhed, det øverste Princip, hvorfra al Sandhed gaer ud, kan det ikke«, s. 95; jf. s. 101

I trykt udgave: Bind 24 side 474 linje 29

◀ **Kjende** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 8

◀ **Gud er Aand** : 468,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 9

◀ **qua** : lat. i egenskab af, som.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 10

◀ **sandseligt** : 496,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 10

◀ **de have ikke med ham at gjøre** : spiller formentlig på Matt 8,28-29, hvor det hedder: »Da Jesus var kommet over til den anden bred til gadarenerens land, kom to besatte hen imod ham; de kom fra gravhulerne og var så farlige, at ingen kunne komme forbi ad den vej. De råbte og sagde: 'Hvad har vi med dig at gøre, du Guds søn! Er du kommet her for at pine os før tiden?'«

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 13

◀ **vistnok** : helt sikkert, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 14

◀ **en haard Tale** : allusion til Joh 6,60, hvor nogle af Jesu disciple, efter at han i synagogen i Kapernaum havde talt om nødvendigheden af at spise Menneskesønnens kød og drikke hans blod, sagde til hinanden: »Det er hård tale; hvem kan holde ud at høre på det?«

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 14

◀ **Befæstning** : spiller formentlig på Jer 16,19: »HERRE! min Styrke og min Befæstning, og min Tilflugt paa Nøds Dag« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 22

◀ **»Tillige«** : desuden, på samme tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 27

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : 450,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 28

◀ **jeg skal elske Gud ganske** : spiller på samtalen mellem Jesus og en lovkyndig, der ønsker at vide, hvad man skal gøre for at arve evigt liv. Jesus spørger, hvad der står i loven, og manden svarer: »du skal elske

Herren din Gud af dit ganske Hierte, af din ganske Siel, og af din ganske Styrke, og af dit ganske Sind«. Da siger Jesus: »du svarede ret: gør dette, saa skal du leve«, Luk 10,25-28 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 475 linje 34

◀ **Mediationens** : Udtrykket 'mediation' anvendes af de da. hegelianere som gengivelse af det hegelske begreb 'Vermittlung' el. 'Versöhnung', formidling el. forsoning. I Hegels filosofi er udtrykket knyttet til hans kritik af princippet om det udelukkede tredje (modsigelsens grundsætning). Således er det også blevet diskuteret i da. spekulativ filosofi og teologi af bl.a. J.L. Heiberg, H.L. Martensen og A.P. Adler, som hævdede, at gensidigt modsigende positioner kunne ophæves i en højere enhed, mens bl.a. J.P. Mynster benægtede det.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 2

◀ **»Men«, hører jeg En sige** : hyppigt stilelement i kynisk-stoiske diatriber og i dele af brevlitteraturen i NT, som tjener til at indføre en fiktiv samtalepartner, hvis tænkte indvending derefter afvises.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 5

◀ **Glæder ikke saaledes Spurven og Lilien sig og hele Naturen** : spiller på Jesu lignelse om himlens fugle og markens liljer, Matt 6,24-34. Sml. *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen* (1849), hvor SK behandler emnet især i afsnit III, »Glæde«, SKS 11, 40-48.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 8

◀ **Synthese** : se fx kap. 1, § 5 i *Begrebet Angest* (1844), hvor det hedder: »Mennesket er en Synthese af det Sjelelige og det Legemlige. Men en Synthese er utænkelig, naar de Tvende ikke enes i et Tredie. Dette Tredie er Aanden«, SKS 4, 349,18-20.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 14

◀ **der er for den intet Enten - Eller** : sml. *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen* (1849), afsnit II, hvor SK udlægger Matt 6,24 med hensyn til liljen og fuglen, SKS 11, 26-29. Der sigtes også til diskussionen om de logiske princippers gyldighed, der udfoldede sig sidst i 1830'erne (476,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 14

◀ **vistnok** : rigtignok, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 23

◀ **hade Verden og sig selv for at elske Gud** : spiller på Jak 4,4: »I Hoerkarle og Hoerqvinder! vide I ikke, at Verdens Venkab er Guds Fiendskab? Derfor, hvo [den] som vil være Verdens Ven, bliver Guds Fiende.« (NT-1819). Da den gr. tekst bruger ordene φιλία (philía, kærlighed, venkab) og έχθρα (échtra, had), kan den pågældende passage gengives med: »at kærlighed til verden er had til Gud«. Sml. også Luk 14,26 og Joh 12,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 23

◀ **au niveau** : fr. på højde; ligestillet.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 25

◀ **en Skillevei (Hercules)** : 463,18.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 26

◀ **Veien er trang ... Faae finde den** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gaaer ind ad den snevre Port! thi den Port er viid, og den Vei er breed, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaae ind igiennem den; thi den Port er snever, og den Vei er trang, som fører til Livet, og de ere faa, som finde den« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 27

◀ **Ikke en Spurv falder til Jorden uden hans Villie** : hentyder til Matt 10,29, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa Jorden uden Eders Faders Villie« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 31

◀ **stille Time** : 463,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 31

◀ **iklædt Fløiel eller Silke** : I forordning af 13. marts 1683 om klædedragt m.m. hed det i kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKs tid: »Bispen over Siellands Stift og Kongens Confessionarius maae bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler, Fløiels-Huer og Bonetter; de andre Bisper sorte Silke-Kiorteler med Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Huer og Bonetter; promoti Doctores in Theologia [promoverede doktorer i teologi] Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kiorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrær«. Der kan dog også være tænkt på, at mens præstekjoler var foret med silkestof, var professorkjoler lavet af silke.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 32

◀ **foredrager** : fremfører.

I trykt udgave: Bind 24 side 476 linje 33

◀ **ja endog Eders Hoved-Haar ere talte** : spiller på Luk 12,6-7, hvor Jesus siger: »Sælges ikke fem spurve for to skilling? Og ikke én af dem er glemt af Gud. Ja, selv alle jeres hovedhår er talt. Frygt ikke, I er mere værd end mange spurve.«

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 1

◀ **Sandeligen** : 469,26.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 3

◀ **Vidnedsbyrd** : dvs. vidnesbyrd.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 16

◀ **udvise** : udpeger; definerer.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 16

◀ **Dauids Psalme: »Dette er mig for høit«** : hentyder til Sl 139,6, hvor det hedder: »Saadant at forstaae er mig for underligt, det er for høit, jeg kan ikke naae det« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 22

◀ **tog jeg Morgenrødens Vinger ... da er Du der** : hentyder til Sl 139,7-11: »Hvor skal jeg gaae fra din Aand? og hvor skal jeg flye fra dit Ansigt? Dersom jeg farer op til Himmelen, da er du der, og reder jeg Seng i Helvede, see, da er du der. Vilde jeg tage Morgen-Rødens Vinger, vilde jeg boe hos det yderste Hav: Saa skulde ogsaa der din Haand føre mig, og din høyre Haand holde mig fast« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 24

◀ **en stille Time** : 463,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 27

◀ **Phantasie-Afstand** : sml. »'Salig Den som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse« af Anti-Climacus, nr. II i *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor det hedder: »Ja, naar man lever hen beruset i Indbildninger, naar man lader Phantasien danne en phantastisk Skikkelse af Christus, til hvilken man selv forholder sig paa Phantasi-Anskuelsens Afstand: ja, saa mærker man maaskee ikke Forargelsen«, s. 110f. (SV2 12, 121f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 27

◀ **commensurabel for** : mulig at måle med samme mål som, sammenlignelig med.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 35

◀ **en Spurv er ham en Gjenstand** : jf. Luk 12,6-7, Matt 10,29-31 og Matt 6,26.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 35

◀ **han tæller mine Hovedhaar** : spiller på Luk 12,6-7 (NT-1819): »Sælges ikke fem Spurve for to Penninge? og ikke een af dem er glemt af Gud. Ja, [end]og Haarene paa Eders Hoved ere alle talte; derfor frygter ikke, I ere bedre end mange spurve«, jf. Matt 19,29-31.

I trykt udgave: Bind 24 side 477 linje 36

◀ **Prædike-Foredraget** : alm. betegnelse for prædikenen på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 5

◀ **Hvo som ikke haver ... tages han haver** : 473,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 9

◀ **Paa første Sted** : dvs. i den første ledsætning: »Hvo som ikke haver«.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 10

◀ **Lignelsen om de betroede Talenter** : jf. Matt 25,14-30.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 12

◀ **Kun i Erhvervelsen er Besiddelsen** : sml. den fjerde tale, »At erhverve sin Sjel i Taalmodighed«, i *Fire opbyggelige Taler* (1843), i SKS 5, 159-174, især s. 162,28-163,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 16

◀ **holdt sig til Gud** : 451,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 478 linje 31

◀ **Gud er Aand** : 468,15.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 4

◀ **phænomenalt** : dvs. så det kan sees i fænomenernes ydre verden.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 14

◀ **forarg Dig ikke paa mig, at jeg** : tag ikke anstød, at jeg.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 16

◀ **den trofaste Gud** : både i GT og NT omtales Gud som trofast, jf. fx 5 Mos 32,4, 1 Kor 1,19 og 1 Thess 5,24.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 17

◀ **Luther** : 442,18.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 20

◀ **forklarede af at Djævelen spiller med** : hentyder til passager, hvor Luther tilskriver djævelen en stor indflydelse på menneskenes ulykker og modgang. Jf. fx evangelieprædikenen til 4. søndag efter helligtrekonger over Matt 8,23-27 (Jesus stiller stormen på søen) i *En christelig Postille* (442,18) bd. 1, s. 168-175, hvor de »onde og unyttige Spotte-Tunger« tillægges følgende replik: »Tilforn [Før], inden denne Lære [kristendommen] opkom, var det saa dejligt stille, og vi havde det saa godt, som vi kunde ønske os det; nu derimod er der flere Ulykker paa Færde, end Nogen kan opregne: Sekter, Krig, Oprør, Dyrtid og al Jammer.« Derefter fortsætter Luther: »Hvo [Den] som nu vil stoppe Munden paa disse Bespottere, han sige til dem: 'Kære, har du aldrig læst i Evangeliet, at der flux rejser sig et Stormvejr, saasnart Christus kommer i Skibet og ud paa Havet?' Evangeliet er uskyldigt i alt Dette. Al Skyld maa tilskrives Djævelen og vor Utaknemmelighed«, s. 169, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 21

◀ **som sagt** : jf. NB25:57, s. 475.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 31

◀ **teleologisk** : med henblik på et formål.

I trykt udgave: Bind 24 side 479 linje 32

◀ **Phalaris-Opfindelse** : 468,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 2

◀ **til Erindring om hvad Luther ... Mortens-Gaas** : Til minde om St. Martin (336 - o. 397), biskop af Tours, der led martyrdøden og blev begravet en 11. nov., er det siden 14. årh. skik, at spise en mortensgås på denne dag. Dette bringes i sammenhæng med legenden om St. Martin, der skjulte sig i en gåsesti, da man ville gøre ham til biskop; gæssene røbede ham dog ved deres skræppen. I protestantiske lande knyttedes spisningen af mortensgås til Martin Luthers (442,18) fødselsdag, den 10. nov. 1483.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 7

◀ **hiin frygtelige: at blive stegt paa en Rist** : hentyder til Skt. Laurentius, der if. legenden i år 258 led martyriet i Rom ved levende at blive stegt på en rist; risten er hans attribut, når han afbildes eller beskrives.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 10

◀ **skjønsonmt** : betænksomt.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 11

◀ **»bygge deres Grave«** : hentyder til Matt 23,29-30, hvor Jesus siger: »Ve Eder, I Skriftkloge og Pharissæer, I Øienskalke! at I bygge Propheternes Grave, og pryde de Retfærdiges Gravsteder, og sige: Havde vi været i vore Fædres Tiid, da havde vi ikke været deelagtige med dem i Propheternes Blod« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 16

◀ **spise en bestemt ... tage i Skoven til Ære for dem** : hentyder formentlig til den skik, at børnene inden Mortensdag går i procession med lanterner og får kager foræret. Denne skik kendes dog mest fra Tyskland og Flandern, hvor der findes et bagværk, som hedder »Martinshorn«, »Martinslaible« el. »gateaux de St. Martin«.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 16

◀ **hine Mskhedens Herlige** : 451,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 19

◀ **Teleologie** : formålsbestemthed.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 24

◀ **dette Phænomenale** : dvs. dette ydre, synlige.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 36

◀ **at fordre »Efterfølgelse« af den Xstne** : hentyder formentlig til Matt 16,24f.: »Da sagde Jesus til sine disciple: 'Hvis nogen vil følge efter mig, skal han fornægte sig selv og tage sit kors op og følge mig. Den der vil frelse sit liv, skal miste det; men den, der mister sit liv på grund af mig, skal finde det.'« Jf. Matt 10,38f.

I trykt udgave: Bind 24 side 480 linje 41

◀ **i sit Første** : til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 2

◀ **hine Slægtens Herlige** : 451,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 7

◀ **Du Alvise** : jf. *Balles Lærebog* (444,30) kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, »Hvad Skriften lærer om Guds Væsen og Egenskaber«, § 5: »Gud er alviis, og haver altid det bedste Øiemærke i sine Beslutninger, samt vælger altid de bedste Midler, til at udføre dem.« I anmærkningen hertil hedder det: »Vi kunne sikkert troe, at den alvise Gud ikke foranstalter noget uden Nytte, og at alt, hvad der møder os efter hans Villie, sigter til vort Gavn«, s. 14. Se også Rom 11,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 11

◀ **maaskee 70 Aar** : Her sigtes til den traditionelle angivelse af et menneskeliv som 70 år, fx iSl 90,10 og i Herodot *Histories Apodeixis* 1. bog, kap. 32.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 13

◀ **talte ... men om det Samme** : allusion til en replik, som tilskrives Sokrates. I Platons dialog Gorgias 490e

svarer Sokrates på Kallikles' indvending om, at han altid siger det samme: »Ja, Kallikles, det gør jeg. Og mere end det, jeg siger det samme om de samme Ting«, *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 2, s. 172). I Xenofons *Memorabilia* 4,4,6 siger sofisten Hippias spottende: »'Snakker Du endnu, min gode Sokrates! om de selvsamme Ting, som jeg allerede for lang Tid siden hørte af Dig?' – Ja svarede Sokrates, og det som endnu værre er, min kiere Hippias! jeg taler endog altid paa samme Maade om de samme Ting; men maaskee Du, for at vise dine mange Indsigter, aldrig foredrager de samme Ting paa den samme Maade?«, *Xenophons Sokratiske Merkværdigheder*. overs. af J. Bloch, Kbh. 1792, s. 341.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 17

◀ **En Hedning (Cicero) fortæller ... medens Du levede** : henviser til M. T. Cicero (448,25) *De finibus bonorum et malorum* 2. bog, kap. 32, som SK gengiver efter *Über das höchste Gut und Uebel*, overs. af C.V. Hauff, Tübingen 1822, ktl. 1237. Her hedder det: »Wenn aber sogar genossenes körperliches Vergnügen Freude macht, so sehe ich nicht ein, warum Aristoteles über die Grabschrift Sardanapals so sehr lache, in welcher dieser syrische König sich damit brüstet, daß er alle Lüste und Freuden des Lebens mit sich ins Grab genommen habe. Er konnte ja, sagte Aristoteles, während seines Lebens sein Gutes nicht länger empfinden, als ers genoß, wie konnte es ihm also nach dem Tode bleiben?«, s. 103 (if. regning fra J.H. Schuboths Boghandel købte SK værket 13. jan. 1852, jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 126). – **Sardanapal:** legendarisk konge af Det assyriske Rige, som den gr. filosof, logiker og naturforsker **Aristoteles** fra Stageira (384-322 f.Kr) flere steder omtaler som en blødagtig vellystning, fx i *Politica* 5. bog, kap. 10 (1312a 1), *Ethica Nicomachea* 1. bog, kap. 3 (1095b 22) og *Ethica Eudemia* 1. bog, kap. 5 (1216a 16). Det omtalte sted hos Cicero var længe kendt som Aristoteles fr. 90, men betragtes nu som pseudo-aristotelisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 23

◀ **Pascha af 17 Hestehaler** : De højeste militære og civile embedsmænd i det gl. Tyrkiet, Det osmanniske Rige, havde titlen pascha, og deres rang blev vist med én, to el. højst tre hestehaler på en stang uden for ejerens telt.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 29

◀ **slet Intet at have at erindre i Evigheden** : sml. *Christelige Taler* (1848), hvor det hedder: »Thi Nydelse er i Øieblikket det Behagelige, men dette tager sig, just som det tomt Øieblikkelige, ikke ud for Erindringen, og er slet ikke til for en evig Erindren. Derimod, der er ingen Erindren saligere, og intet Saligere at erindre, end Lidelser overstandne i Samfund med Gud; dette er Lidelsernes Hemmelighed. Altsaa: enten overstandne i halvfjerdsindstyve Aar i al mulig Nydelse, og Intet, Intet for en Evighed (rædsomste af al Mangel, som jo og den langvarigste!), eller halvfjerdsindstyve Aar i Lidelse, og saa en Evighed til saligt at erindre«, *SKS* 10, 116.

I trykt udgave: Bind 24 side 481 linje 33

◀ **fE Hedenskabets Stoikere** : Der er formentlig tale om den ældre stoicisme (300-150 f.Kr.), en gr. filosofisk skole, grundlagt i Athen af Zenon fra Kition på Cypern.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 6

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; forstærkning.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 6

◀ **Dog meente Stoikeren at et Selvmord var tilraadeligt** : Et karakteristisk træk ved den filosofiske stoicisme var dens positive holdning til selvmord, som den kom til udtryk i Diogenes Laertios' ord: »De sige og, at den Viise kan efter Fornuften drage sig selv ud af Livet, baade for Fædrenelandets og Venners Skyld, saa og, om han udstaaer alt for stor Smerte, Lemlæstelser eller ulægelige Sygdomme«, 7. bog, kap. 1, afsnit 130, i *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laërteses filosofiske Historie*); bd. 1, s. 332. Jf. også W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 4, 1803, s. 145-146.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 8

◀ **Rosseau ... det er Nydelse** : Jean-Jacques Rousseau (1712-78), filosof og forfatter, født i Genève, død i Paris. Her hentydes til *J.-J. Rousseaus Bekjendelser eller hans Levnet, skrevet af ham selv paa Fransk*, overs. af M. Hagerup, bd. 1-4, Kbh. 1798, ktl. 1922-1925; bd. 4, »Indeholdende hans Drømmerier« [dvs. en oversættelse af *Rêveries du promeneur solitaire*], »Første Spaseretur«, hvor han skriver om de genvordigheder og forfølgelser, hans modstandere havde udsat ham for: »Jeg har længe kjæmpet imod, lige voldsomt som forgjebes. (...) Da jeg tilsist indsaae mine Anstrengelsers Unytte, og min spildte Modkamp, har jeg taget den eneste Beslutning, der stod mig tilbage: nemlig, at underkaste mig min Skjebne, uden mere at

sætte mig op imod Nødvendigheden. I denne Beslutning fandt jeg Skadesløsholdelsen for alle mine Lidelser, i den Ro den forskaffede mig, og som ikke kunde enes med den uophørlige Anstrængelse ved en ligesaa møjsommelig som ugavnende Modstand«, s. 4. Rousseau fortsætter med henblik på de lidelser, han måtte døje, s. 6f.: »Jeg finder dem nu meget mindre end jeg havde forestilt mig, og selv midt i min Lidelse, føler jeg mig lettet. (...) Dette er da det Gode mine Forfølgere have gjort mig, ved uden al Maade at tømme deres Rasenhed imod mig. De have berøvet sig selv al Magt over mig, og jeg kan nu for Fremtiden lee ad dem.«

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 11

◀ **theoretice** : lat. på teoretisk, spekulativ vis.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 13

◀ **stadsede** : prangede, brillerede.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 17

◀ **Redskab for Gud** : spiller på ApG 9,15-16, hvor Jesus siger til Ananias, der til at begynde med ikke vil opsøge Paulus, efter at denne har haft sin omvendelsesoplevelse ved Damaskus: »gik hen; thi denne er mig et udvalgt Redskab, at bringe mit Navn frem for Hedninger, og Konger, og Israels Børn; thi jeg vil vise ham, hvor meget det bør ham at lide for mit Navns Skyld« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 20

◀ **den phænomenale Verden** : dvs. fænomenverdenen, den synlige verden.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 23

◀ **alle forenes i eet Hoved** : sigter til en udtalelse af kejser Gaius Julius Cæsar Germanicus, kaldet Caligula (12-41, kejser fra 37): »havde dog det romerske Folk ikkun een Nakke!«, underforstået: så dets hoved kunne kappes af i ét hug. Jf. Sveton »Cajus Cæsar Caligula«, kap. 30, i *Caji Svetonii Tranquilli Tolv første Romerske Keiseres Levnetsbeskrivelse*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1802-03, ktl. 1281; bd. 1, s. 312.

I trykt udgave: Bind 24 side 482 linje 33

◀ **de finibus** : 481,23.

I trykt udgave: Bind 24 side 481m linje 1

◀ **Veien er altsaa trang**: 476,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 5

◀ **Socrates** : 464,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 11

◀ **exseqveret** : dvs. eksekveret, fuldbyrdet.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 12

◀ **Ælian (i variæ historiæ) fortæller ... det Forlangte** : SK refererer en fortælling af den rom. forfatter Claudius Aelianus (o. 170-235), således gengivet i en samtidig ty. oversættelse: »Nach einer bekannten Vergleichung verhält es sich mit Sokrates Gesprächen wie mit Pausons Gemälden. Dieser Maler, heißt es, übernahm einmal von Jemanden den Auftrag, ein sich wälzendes Pferd zu malen, stellte es aber in vollem Laufe dar. Als der Besteller die Arbeit erhielt, äußerte er seine Unzufriedenheit darüber, daß der Maler sich nicht an die getroffene Uebereinkunft gehalten habe. Dieser aber versetzte: 'Wende das Bild nur um, so muß sich das Bild wälzen.'«, *Vermischte Nachrichten* (lat. Varia historia) bd. 1-3, overs. af E.K.F Wunderlich i *Claudius Aelianus Werke* bd. 1-9 (i *Griechische Prosaiker in neuen Uebersetzungen*, udg. af Tafel, Osiander og Schwab, bd. 182, 186, 187, 189, 200, 202, 214-215 og 217), Stuttgart 1839-42, ktl. 1042; bd. 3, 1839, 14. bog, kap. 15, s. 318. – **boldrede**: dvs. boltrede.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 14

◀ **Saaledes, siger Ælian, er Socrates^s Tale, den maa forstaaes omvendt** : SK refererer videre fra ovennævnte oversættelse af Aelianus: »So habe auch Sokrates, sagt man, sich nicht geradezu ausgesprochen; kehre man aber seine Reden um, so geben sie den Sinn ganz richtig. Er wollte nämlich diejenigen sich nicht abgeneigt machen, mit denen er sprach, und redete daher mit ihnen in Räthseln und auf eine versteckte Weise«, s. 318f.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 18

◀ **Da jeg disputerede om Ironie** : SK disputerede for den filosofiske magistergrad den 29. sept. 1841 med *Om Begrebet Ironi* (1841). Han kan allerede have påbegyndt disputatsen 1838-39, men i det væsentlige blev den formentlig udarbejdet fra o. sept. 1840 frem til kort før indleveringen den 3. juni 1841, jf. SKS K1, 125-145.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 20

◀ **ved Middelalderens Vildfarelse** : sml. journaloptegnelsen NB14:16, hvor det hedder: »Deri laae Middelalderens Vildfarelse, at ansee Armod, ugift Stand o: s: v: for Noget, der i og for sig kunde behage Gud. Sligt har aldrig været Xstds. Mening. Xstd. har anbefalet Armod ugift Stand o: s: v: for at Mskene ved at have saa lidet som muligt med Endeligheden at skaffe, kunde desto bedre tjene Sandheden«, SKS 22, 352. Sml. også *Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet*, som udkom første gang 12. sept. 1851. Her hedder det: »Man afskyede Middelalderens Vildfarelse: det Fortjenstlige«, SV2 12, 337-426; s. 354.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 25

◀ **Forbillede** : hentyder til den udbredte fremhævelse af Kristus som forbillede og dermed af 'imitatio Christi', Kristi efterfølgelse, i middelalderen, især i munkebevægelserne og i mystikken. Fx lagde Bernhard af Clairvaux (12. årh.) vægt på efterfølgelsen af Kristus i fattigdom, ydmyghed og lidelse; passionsmystikken betragtede efterfølgelsen af Kristi lidelse som en vej til fuldkommenhed, mens den kvietistiske mystik dels talte om, at sjælen skulle efterfølge Kristi korsdød, dels pegede på, at den enkelte skulle efterligne Kristus i stræben efter dyd, især den rene kærlighed til Gud. Thomas a Kempis' (15. årh.) fire bøger *De imitatione Christi* (*Om Kristi efterfølgelse*, jf. ktl. 273) bidrog stærkt til udbredelsen af tanken om Kristi efterfølgelse, der satte sit dybe præg på fromhedslivet i det 15. årh.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 27

◀ **Forsoner** : hentyder til den dogmatiske lære om Kristi vikarierende satisfaktion, dvs. stedfortrædende fyldestgørelse, at han som Guds egen Søn med sin frivillige lidelse og død har tilfredsstillet el. forsonet Guds dømmende vrede over menneskenes syndefald og således gjort fyldest for den straf til døden, de ellers var skyldige at lide for deres synd, så at de kan leve og frelses.

I trykt udgave: Bind 24 side 483 linje 27

◀ **Fortjeneste** : i den lutherske dogmatik udtryk for den fejlagtige opfattelse, at man kan gøre sig fortjent over for Gud (til retfærdighed og frelse) i kraft af sine egne handlinger og præstationer. Se fx artikel 4 og 6 i *Confessio Augustana* (da. *Den augsburgske Bekendelse*) i *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse med sammes, af Ph. Melanchthon forfattede, Apologie*, overs. af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386, s. 48 og 49f.

I trykt udgave: Bind 24 side 484 linje 13

◀ **tages med det Gode** : hentyder til talemåden »Hvem der ikke vil med det Gode [dvs. med fri vilje], han skal med det Onde [dvs. med tvang].« Den findes optegnet som nr. 3178 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (444,6) bd. 1, s. 352.

I trykt udgave: Bind 24 side 484 linje 18

◀ **skuffende** : bedragerisk, illusorisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 484 linje 28

◀ **end** : selv, endog.

I trykt udgave: Bind 24 side 484 linje 34

◀ **det Fortjenstlige** : det fortjenstfulde (484,13).

I trykt udgave: Bind 24 side 484m linje 3

◀ **udvisende** : påpegende, henvisende til.

I trykt udgave: Bind 24 side 485m linje 7

◀ **henflye til** : flygte hen til; tage din tilflugt til.

I trykt udgave: Bind 24 side 485m linje 12

◀ **Den Mynsterske** : 438,3.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 2

◀ **hvad der opkommer ... i det msklige Hjerte** : 467,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 4

◀ **M. opfattes ogsaa som Kunstner ... Regjerings-Talent o: s: v:** : sigter måske til fremstillingen af Jakob Peter Mynster (438,3) i 15. levering af *Dansk Pantheon, et Portraitgallerie for Samtiden*, Kbh. 1844, som den anonyme forf. [P.L. Møller] indleder med følgende ord: »Den geistlige Mand kan i vore Dage ikke ved sin Stilling alene som Geistlig hæve sig til en overordnet Plads i Samfundet, ikke bringe sit Navn til at gjenlyde i større Kredse, end den enkelte Menighed, i hvis Midte Tilfældet førte ham, eller, naar det kommer høit, dens nærmeste Generationer. Føler han i den ham iboende Aand Berettigelsen til en Virken af større Omfang, til Anerkjendelse efter en større Maalestok, da vil dette Maal vanskelig naaes, selv om en større Begavelse, end den sædvanlige, som Taler og 'Sjælehyrde', samler de Ypperste af hans Medborgere til hans Menighed; hvis han ikke tillige som Videnskabsmand og Skribent hævder sig en anseet Plads i Aandens universelle Rige, hvis han ikke formaaer at føre sit Ord fra Kirkens aandig forsvindende Formløshed, ind i Litteraturens ved sine organiske Former mere varige Existents; ja, hvis han ikke tillige som praktisk Forretningsmand har vidst at vække Statens Opmærksomhed. Thi den protestantiske Geistlige er ogsaa verdslig Embedsmand, og Orden i Protokollerne er ofte ikke den sletteste Anbefaling for en Præst. (...) Og hvor finde vi dem [de før omtalte betingelser] vel i skjønnere Forening med den sande geistlige Aand, end hos den Mand, som dette Billede forestiller? [dvs. Mynster]«, s. [1]. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver. I årene 1835-46 var han medlem af stænderforsamlingen i Roskilde og i 1848-49 medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling og havde derudover sæde i en lang række styrende organer.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 12

◀ **forpligtet sig til at foredrage dette** : nemlig ved ordinationen, se ritualet for præstevielse, kap. 10, art. 2, i *Dannemarks og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685], der var gældende på Mynsters tid. Heri bestemmes det, at biskoppen – mens ordinanderne knæler ved alteret – skal overdrage dem »det hellige Embede med Bøn og Hænders Paaleggelse saaledes sigendes: / Saa overantvorder [overdrager] jeg Eder nu det hellige Præste- og Prædike-Embede efter den Apostoliske Skik i Navn GUd Faders, Søns og Hellig Aands, og giver Eder Magt og Myndighed herefter, som rette GUds og Jesu Christi Tienere, at prædike GUds Ord hemmelig og aabenbare udi Kirken, at uddeele de høyværdige Sacramenter efter Christi egen Indstiftelse, at binde Synden paa den Halstarrige, og løse den paa den Bodfærdige, og ellers alt hvis [hvad] dette GUds hellige Kald vedkommer, efter GUds Ord og vores Christelig Skik og Brug.« – **foredrage:** fremføre, forkynde.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 19

◀ **ved Haands-Paalæggelse modtaget en Hellig-Aands Bistand** : Det var et omdebatteret spørgsmål, hvorvidt den, der ordineredes, ved håndpaalæggelsen tilførtes en særlig nådegave. Jf. H.L. Martensen *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653, § 272, s. 533f., hvor det hedder: »Naar nu i den lutherske Kirke Præsterne indvies paa apostolisk Viis ved Haandpaalæggelse af Brødrene – et Sindbillede paa Overførelsen af en aandelig Gave –, saa kunne vi vistnok [rigtignok] ikke stille Præstevielsen paa samme Trin som de egentlige Sacramenter, ei heller tør vi antage, at *overordentlige* Naadegaver knytte sig dertil, som i den apostoliske Tid; men ligesaa lidt kunne vi antage, at den er en blot Ceremonie, ved hvilken Intet meddeles. (...) Skjøndt den lutherske Kirke af en vis Sky for det hierarchiske Princip ikke er kommen til at udtale noget Dogma om Præstevielsen, saa bestaaer der dog i den lutherske Kirke en factisk Tro paa, at Ordinationen er mere end en blot Ceremonie, ligesom det ogsaa er troende Præsters eenstemmige Vidnesbyrd, at de af deres Ordination stedse øse ny Kraft og Styrkelse til Embedets Gjerning.«

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 22

◀ **senere viet til Biskop** : Mynster var fra 1834 biskop over Sjællands stift.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 23

◀ **meddelende Andre den Hellig-Aands Bistand** : Biskoppen var, som kirkens øverste tilsynsmand, ansvarlig for præstevielsen. Indvielsen skete en gang for alle, efter præstens kaldelse til sit første embede og inden indsættelsen.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 25

◀ **krympet mig derfor** : kviet mig derved, våndet mig derved.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 30

◀ **mit Pietets-Forhold til ham (ogsaa per en Afdød, min Fader)** : om SKs pietet, dvs. ærbødighed over for J.P. Mynster, jf. journaloptegnelsen NB6:55, hvor det hedder: »min Pietet for Mynster var mig Noget givet, Noget jeg skulde vise«, SKS 21, 40. Gang på gang knytter SK denne pietet sammen med faderen, hvis skriftefader var Mynster fra 1820 til 1828, da han blev slotspræst. I 1847 skriver SK i journalen NB2:267, at han er »opdragen ved Mynsters Prædikener – af min Fader«, SKS 20, 240,22. – **per**: lat. gennem. – **min Fader**: SKs fader, Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838); trak sig i en alder af 40 år tilbage fra sin forretning med en betragtelig formue, som han i tiden derefter forøgede; giftede sig i 1797 med Ane Lund, med hvem han fik syv børn, hvoraf SK var den yngste; købte i 1808 huset Nytorv 2, i dag Frederiksberggade 1 (se kort 2, B1-2). Her døde han 81 år gammel efter kort tids sygdom 9. aug. 1838.

I trykt udgave: Bind 24 side 485 linje 33

◀ **ret** : rigtig.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 7

◀ **stiler paa** : stiler efter, sigter på.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 8

◀ **Stoicismen** : 482,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 20

◀ **den Vise ... en Saadan har aldrig levet** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 22

◀ **Ordination** : 485,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 33

◀ **item** : lat. fremdeles, endvidere.

I trykt udgave: Bind 24 side 486 linje 35

◀ **saa** er det: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 487 linje 10

◀ **Approximation** : tilnærmelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 487 linje 17

◀ **har sat af** : har afsat, enten i betydningen 'har detroniseret' el. 'har efterladt, har aflejret'.

I trykt udgave: Bind 24 side 487 linje 18

◀ **Rhetor Cicero** : taler Cicero (448,25).

I trykt udgave: Bind 24 side 486m linje 10

◀ **ogsaa skrevet Paradoxer ... blive mindre frastødende** : sigter til Ciceros skrift *Paradoxa Stoicorum*, i hvilket han har samlet og kommenteret især stoikernes paradokst formulerede filosofiske læresætninger. If. regning fra J.H. Schubothes Boghandel købte SK en tysk oversættelse, *Paradoxieen*, overs. af C.A.G. Schreiber. [Halle 1799? Wien 1800?], ktl. 1237, den 13. jan. 1852, jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 126. Cicero skriver i § 3f.: »Imidlertid kan jo selv det mest utrolige gøres sandsynligt gennem en dygtig fremstilling, og selv det mest sære eller ubehagelige emne kan gøres interessant ved at blive behandlet under en litterært skolet form. Det er ud fra sådanne betragninger jeg har gjort noget endnu dristigere end din [Marcus Junius Brutus'] nys nævnte berømte slægtning [Cato den Yngre]. Cato taler ganske vist ud fra en stoisk indstilling, men dog under anvendelse af litterære, retoriske virkemidler, og hans emner er jo under alle omstændigheder ting som åndelig kraft og selvbeherskelse, døden, religionen, den rette moralske holdnings positive betydning, fædrelandskærligheden o.s.v. Jeg har derimod, til benefice for dig, foretaget et eksperiment med netop de meninger som de stoiske lærde, selv i universitetsøvelsens professionelle form, har vanskeligt ved at argumentere overbevisende for. Jeg har tvunget argumentationen ind under vore almene retoriske skemaer og givet den form af mønstre for en del af en tale. Netop fordi disse anskuelser er så overraskende og strider mod gængs opfattelse (det drejer sig om de såkaldte paradokser), har jeg ønsket at forsøge om de lod sig drage frem i det almindelige samfundslivs dagslys og fremstille på en måde der kunne virke overbevisende«, *Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd.

1-5, Kbh. 1969-75; bd. 1, 1969, overs. af Johnny Christensen, s. 499f.

I trykt udgave: Bind 24 side 486m linje 11

◀ **er i Charakter af** : i sin person udtrykker, er i overensstemmelse med.

I trykt udgave: Bind 24 side 487 linje 28

◀ **at afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 487 linje 32

◀ **50rd** : Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsdaler, mark og skilling; der gik således 6 mark på 1 rigsdaler, 16 skilling på 1 mark og 96 skilling på 1 rigsdaler. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En håndværkersvend tjente 5 rd. om ugen, en tjenestepige o. 30 rd. om året foruden kost og logi.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 2

◀ **Gaaes** : dvs. gås.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 3

◀ **paa andet Sted** : dvs. i anden omgang.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 12

◀ **Rhetor** : taler, talekunstner.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 13

◀ **intet mindre** : alt andet end det; aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 20

◀ **Foredrag** : fremførelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 26

◀ **hvis Aarsag** : hvorfor, af hvilken årsag.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 31

◀ **sjeleglad** : dvs. sjæleglad; henrykt.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 34

◀ **bliver Ridder** : bliver medlem af Dannebrogordenen, der stiftedes 12. okt. 1671 af Kong Christian V. Kort efter Kong Frederik VI's tronbestigelse indledtes med forordning af 28. juni 1808 en demokratisering af ordenen, der for fremtiden ikke skulle være forbeholdt adelige alene. Dens ordenstegn skulle være et »udvortes Tegn paa erkendt Borgerværd«, uden hensyn til stand og alder. Dermed åbnedes for, at gejstlige og professorer ofte blev dekoreret med ordener.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 39

◀ **faaer Rang med Cancelliraad** : kommer i samme rangklasse som en kancelliråd, en underordnet embedsmand i kancelliet, dvs. det regeringskollegium, gennem hvilket den enevældige konge administrerede kongeriget Danmarks indre anliggender. If. rangforordningen af 14. okt. 1746 var virkelige kancelliråder placeret i 6. klasse (af i alt ni) som nr. 1.

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 39

◀ **Tilladelse til at have det venstre Ærme af Fløiel** : her karikeres de gældende forordninger om gejstlighedens klædedragt (476,32).

I trykt udgave: Bind 24 side 488 linje 40

◀ **Trillioner**: en million i tredje potens.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 3

◀ **Qvadrillioner**: dvs. kvadrillion, en million i fjerde potens.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 3

◀ **Billioner**: en million i anden potens.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 4

◀ **profitere** : vinde.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 16

◀ **som jeg altid har sagt** : sml. »Udgiverens Forord« i *Indøvelse i Christendom* (1850), s. 5, hvor det hedder: »Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen; der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende. / Høres bør Fordringen; og jeg forstaaer det Sagte som sagt alene til mig – at jeg maatte lære ikke blot at henflye til 'Naaden', men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af 'Naaden'« (SV2 12, 17).

I trykt udgave: Bind 24 side 489m linje 2

◀ **Socrates talte bestandigt kun om Mad og Drikke** : hentyder til Platons dialog *Gorgias*, hvor Sokrates (464,19) i en samtale med Gorgias og dennes beundrere igen og igen afslører samtalepartnerens uvidenhed ved hjælp af sine spørgsmål. Utålmodigt bryder Kallikles, en af Gorgias' elever, ind i samtalen og siger (490c-d): »Din Tale dreier sig altid om Mad og Drikke, og Læger og andet Tant, men jeg mener intet af alt dette«, *Platons Skrifter* (481,17) bd. 2, s. 172.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 20

◀ **Kjende** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 24 side 489 linje 31

◀ **Jacob sagde: her er ... Himlens Porte** : hentyder til 1 Mos 28, hvor det fortælles, at Jakob i drømme så »en stige, der stod på jorden; den nåede helt op til himlen, og Guds engle gik op og gik ned ad stigen« (v. 12). Derefter vågnede Jakob, blev grebet af frygt og sagde: »Hvor er dette sted frygtindgydende! Det er jo selve Guds hus, det er himlens port!« (v. 17).

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 2

◀ **Pythagoras lyttede til Sphærerne Harmonie** : hentyder til den opfattelse, som er blevet tillagt den gr. filosof Pythagoras (sidst i 6. årh. f.Kr.), at himmellegemernes bevægelse frembringer lyde. Disse lyde følger den pythagoræiske harmonilære. Den almindelige pythagoræiske opfattelse var, at vi ikke kan høre lydene, fordi vi har vænnet os til dem. Nyplatonikeren Iamblichos (4. årh. e. Kr.) påstod dog, at Pythagoras selv kunne høre og forstå denne universelle harmoni og sfærerne musik; *De vita Pythagorica liber* kap. 15 (66). Se fx. *Iamblichi Chalcidensis ex coele-syria de vita pythagorica liber graece et latine* bd. 1-2, udg. af Theophilus Kiessling, Leipzig 1815-16, bd. 1, s. 135f.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 4

◀ **Gud er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 7

◀ **gik for Farten af** : blev drevet af, tilskyndet af (Kristi impetus); se NB23:106, i SKS 24, 258.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 12

◀ **contra** : lat. imod; imod sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 19

◀ **pro** : lat. for; med sig.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 19

◀ **end** det Mindste: blot.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 21

◀ **gjøre dette fast**: slå fast.

I trykt udgave: Bind 24 side 490 linje 29

◀ **vove** noget længere **ud**: dvs. vove mig ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 2

◀ **»Apostelen« forandrer ... væsentligen til Forsoneren** : hentyder til Paulus, der fx i Rom 3,23-26 skriver: »Alle have jo syndet, og dem fattes Ære for Gud. Og de blive retfærdiggjorte uforskyldt af hans Naade, ved den Forløsning, som er i Christo Jesu; hvilken Gud haver fremstillet til en Forsoning formedelst [ved] Troen paa hans Blod; for at vise sin Retfærdighed ved de forhen begangne [begåede] Synders Forladelse i Guds Langmodighed; for at vise sin Retfærdighed paa den nærværende Tiid; at han maa være retfærdig, og gjøre den retfærdig, som er af Jesu Tro« (NT-1819). Se endvidere Rom 5,8-11; 6,10-11; 1 Kor 15,3-4; 2 Kor 5,14-21; Ef 1,7; Kol 1,14-20; og 1 Thess 5,9-10. Jf. NB20:148 i SKS 23, 469f.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 12

◀ **Gud-Msk.** : 465,29.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 13

◀ **»Apostelen« følger ham efter, og bliver korsfæstet** : hentyder til Paulus, der formentlig blev henrettet.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 16

◀ **Paulus** : 445,2.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 21

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 24

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 24 side 491 linje 28

◀ **en stille Time** : 463,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 492 linje 20

◀ **fornaglet** : tilnaglet; fastlåst.

I trykt udgave: Bind 24 side 492 linje 21

◀ **end** det mindste: blot.

I trykt udgave: Bind 24 side 492 linje 23

◀ **den Tjener som nedgrov sit Pund** : hentyder til Jesu lignelse om de betroede talenter i Matt 25,14-30. Udtrykket »Pund« er dog brugt i parallelstedet Luk 19,11-27 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 492 linje 27

◀ **være (...) i Charakter af** : udtrykke personligt, være i overensstemmelse med.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 4

◀ **Aflad** : formildelse, eftergivenhed.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 8

◀ **profiterer** : vinder, opnår.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 9

◀ **Underfundighed** : svig, list.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 13

◀ **slagtes ind** : slagtes til nedsaltning, til forråd.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 25

◀ **Snese** : dvs. snese-.

I trykt udgave: Bind 24 side 493 linje 26

◀ **hykkelsk Underfundighed** : dvs. hyklerisk listighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 3

◀ **quantum satis** : lat. så meget, der skal til; tilstrækkelige el. passende mængde.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 8

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; forstærkning.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 9

◀ **afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 10

◀ **end sige** : dvs. endsige.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 17

◀ **Operateuren** : kirurgen.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 22

◀ »I skulle græde og hyle men Verden skal glæde sig.« : citat fra Joh 16,20 (NT-1819), hvor Jesus siger: »Sandelig, sandelig siger jeg Eder: I skulle græde og hyle, men Verden skal glæde sig«.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 27

◀ **primitiv** : oprindelig.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 32

◀ **Slægten** : dvs. menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 34

◀ **Falsation** : forfalskning.

I trykt udgave: Bind 24 side 494 linje 35

◀ **det Grundtvigske** : sigter til den da. teolog, præst, (salme)digter, historiker, politiker m.m. Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) opfattelse af den kristelige kirkes kilde og normen for dens tro og lære. Grundtvig hævder i skriftet *Kirkens Gienmæle*, Kbh. 1826, at det ikke er Bibelen, men 'det levende ord', dvs. den apostolske trosbekendelse, indstiftelsesordene ved nadveren og Fadervor, som gennem århundreder er blevet mundtligt overleveret og udtalt i den kristne menighed, der gør kirken til en 'kristelig' kirke og således udgør dens kilde og norm. Denne grundtvigianske opfattelse kritiseres i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), første del, kap. 1, § 2, SKS 7, 41-52, jfr. især s. 49.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 6

◀ **Socrates** : 464,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 15

◀ **i sit Første** : til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 16

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 17

◀ **at sige sig selv ... at være Gud** : 465,30.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 23

◀ **Joseph af Arimathia** : Josef af Arimatæa sørgede efter Jesu korsfæstelse for hans gravlæggelse, jf. Matt 27,57-60.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 29

◀ **han gik til Pilatus ... og begrov det** : sigter til beretningen om Jesu gravlæggelse, fx i Matt 27,57-61, hvor det hedder: »Men da det var blevet aften, kom der en rig mand fra Arimatæa, der hed Josef, som også var blevet en discipel af Jesus. Han gik til Pilatus og bad om at få Jesu legeme, og Pilatus befalede, at det skulle udleveres. Så tog Josef Jesu legeme og svøbte det i et rent lagen og lagde det i den nye grav, som han havde ladet hugge ud i klippen til sig selv. Og han væltede en stor sten for indgangen til graven og gik.« – **begrov**: begravede.

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 30

◀ **som Ypperstepræsterne med Vished at vide, at han da er død** : sigter til begivenhederne efter Jesu gravlæggelse, fx i Matt 27,62-66, hvor det hedder: »Næste dag, dagen efter forberedelsesdagen, gik ypperstepræsterne og farisæerne sammen til Pilatus og sagde: 'Herre, vi er kommet i tanker om, at denne bedrager, mens han endnu var i live, sagde: Efter tre dage opstår jeg. Befal derfor, at graven skal bevogtes indtil tredjedagen, for at ikke hans disciple skal komme og stjæle ham og sige til folket: Han er opstået fra de døde. For så bliver det sidste bedrageri værre end det første.' Pilatus sagde til dem: 'Her har I vagtmandskab. Gå hen og sørg for, at der bliver holdt vagt, så godt I kan.' De gik så hen og sikrede graven med vagter og ved at sætte segl på stenen.«

I trykt udgave: Bind 24 side 495 linje 33

◀ **»I skulle hades af Alle ... gjøre Gud en Dyrkelse.«** : Sammenblanding af Matt 10,22, hvor det hedder (NT-1819): »Og I skulle hades af Alle for mit Navns Skyld« og Joh 16,2, hvor det hedder (NT-1819): »ja den Tid skal komme, at hver den, som ihjelslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse«.

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 11

◀ **ihjelslagen** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 14

◀ **Egoitet** : jeghed el. selvhed. Bag tanken om Guds egoitet ligger 2 Mos 3,14, hvor Gud på Moses' spørgsmål, hvad hans navn er, if. den lat. oversættelse *Vulgata* svarer: »ego sum qui sum« (»jeg er den, jeg er«).

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 18

◀ **at hade Fader og Moder** : henviser til Luk 14,26, hvor Jesus siger til skaren, der følger ham: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.«

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 20

◀ **at hade Verden, sig selv, Slægt, Venner** : hentyder formentlig til bibelsteder som Joh 12,25, hvor det hedder: »Den, der elsker sit liv, mister det, og den, der hader sit liv i denne verden, skal bevare det til evigt liv«, Jak 4,4 og Luk 14,26 (496,20).

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 23

◀ **den Sandselige** : hentyder formentlig til 1 Kor 2,14 (NT-1819), hvor Paulus skriver: »Men det sandselige Menneske [gr. ἄνθρωπος ψυχικὸς] fatter ikke de Ting, som høre Guds Aand til, thi de ere ham en Daarlighed [tåbelighed], og han kan ikke kiende dem, thi de dømmes aandeligen [gr. πνευματικῶς].«

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 27

◀ **længst** : dvs. for længst.

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 34

◀ **ligger under** : bukker under, giver tabt.

I trykt udgave: Bind 24 side 496 linje 36

◀ **en Quantiterens Sviig** : en svig, et bedrag ved at omforme kvalitative størrelser til kvantitative.

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 7

◀ **det »at forsage Alt«**: spiller formentlig på Luk 14,33 (NT-1819), hvor Jesus siger: »Saaledes og [også] Hver af Eder, som ikke forsager alt det, han haver, kan ikke være min Discipel.«

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 14

◀ **Historien og den historiske Proces** : hentyder formentlig til den hegelianske historiefilosofi, der søger at påvise, hvordan verdensånden gennem den historiske og spekulativt dialektiske udvikling er blevet sig selv bevidst.

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 18

◀ **τελος** : gr. (télos) mål; formål, endemål.

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 21

◀ **endeligt** : dvs. i den endelige, timelige verden.

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 22

◀ **holder sig til Gud** : 451,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 497 linje 33

◀ **det Fortjenstlige** : det fortjenstfulde (484,13).

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 2

◀ **»Du er den Uendelige ... mindre end en Spurv«** : 477,35.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 8

◀ **Underfundighed** : svig, list.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 11

◀ **trods Nogen** : så godt som nogen anden.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 19

◀ **Geheimeraad** : egl. rådgiver, der er indviet i hemmeligheder. Titlen var i brug i Danmark fra Christian IV's tid til 1808. Oprindeligt betegnede den kongens virkelige, øverste rådgivere, men efterhånden blev den mere honorær. Efter rangforordningen af 1746 gav den rang i 1. klasse (af ni) og ret til betegnelsen excellence. Med rangforordningen af 12. aug. 1808 forsvandt titlen og erstattedes af gehejmekonferensråd (rang i 1. klasse) og gehejmeetatsråd (2. klasse).

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 21

◀ **Superintendenten**: benævnelse for en biskop efter reformationen.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 22

◀ **gjøre Skjeld** : dvs. gøre skel; gøre fyldest.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 24

◀ **saa han** : dvs. således som han.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 26

◀ **Minister** : gesandt.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 27

◀ **tout a fait** : dvs. tout à fait, fr. aldeles, i overordentlig grad.

I trykt udgave: Bind 24 side 498 linje 27

◀ **Ridder af Elephanten** : medlem af Danmarks højeste orden. Den er formentlig stiftet i midten af det 15. århundrede af kong Christian I. If. kong Christian V's nye statutter fra 1. dec. 1693 var elefantordenen kun bestemt for »fremmede Potentater og Herrer af den evangeliske Religion, Ordensherrens Gehejmeste Raad, højeste Ministre, Generalpersoner og [Storkors-] Riddere af Dannebrog«.

I trykt udgave: Bind 24 side 499 linje 14

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; forstærkning.

I trykt udgave: Bind 24 side 499 linje 25

◀ **gouttere** : dvs. goutere, værdsætte.

I trykt udgave: Bind 24 side 499 linje 26

◀ **Vovet**: vovestykke.

I trykt udgave: Bind 24 side 499 linje 30

◀ **sauce piquante** : fr. skarp el. krydret sauce.

I trykt udgave: Bind 24 side 498m linje 2

◀ **in specie** : lat. specielt, især.

I trykt udgave: Bind 24 side 499m linje 1

◀ **gudelige** : dvs. fromme.

I trykt udgave: Bind 24 side 499m linje 2

◀ en græsk **Hedoniker**: dvs. hedonist.

I trykt udgave: Bind 24 side 499m linje 9

◀ **Mynster** : 438,3.

I trykt udgave: Bind 24 side 499 linje 34

◀ **det K^s** : dvs. det Kierkegaardske.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 1

◀ **mærkelig** : bemærkelsesværdig.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 1

◀ **Intet mindre end** : alt andet end.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 5

◀ **selv sagde jeg ham jo ... vi ere aldeles uenige** : jf. NB2:210 fra 1847, hvor SK ligeledes omtaler sin udtalelse over for Mynster: »Strax den første Gang jeg talte med ham og senere gjentagent har jeg, og saa høitideligt som muligt, sagt Biskop Mynster at jeg udtrykte det Modsatte af ham, og at det just var derfor (foruden min Pietet) at han var mig af Vigtighed. Og han har med fuld Opmærksomhed svaret derpaa, saa han høitideligt har vedgaaet i Samtalen, at han forstod mig. Han sagde engang at vi vare Complementer til hinanden, hvilket jeg dog ikke indgik paa, fordi det var mere høfligt end jeg kunde forlange, men gjentog blot paa det Bestemtteste min Forskjellighed«, SKS 20, 222. Jf. journaloptegnelsen NB18:26, SKS 23, 266,29. Denne samtale fandt formentlig sted, da SK bragte et eksemplar af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, som udkom 27. feb. 1846, til biskop Mynster (jf. *Pap.* XI 2 A 419, dateret 29. juni 1855). Hvornår SK første gang efter M.P. Kierkegaards død i 1838 (485,33) talte med Mynster, vides ikke. Men if. NB:57, dateret 5. nov. 1846, havde han på det tidspunkt allerede talt med Mynster.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 12

◀ **»Afsluttende Efterskrift«** : dvs. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler. Mimisk-pathetisk-dialektisk Sammenskrift, Existentielt Indlæg, af Johannes Climacus. Udgiven af S. Kierkegaard, Kbh. 1846; udkom 27. feb. 1846.*

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 16

◀ **jeg til Slutning personligt pointerede ham saa stærkt** : sigter til »En første og sidste Forklaring« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, hvor SK skriver: »Fra Pseudonymerne skiller jeg derpaa med Tvivlsomhedens gode Ønske for deres fremtidige Skjebne, at denne, hvis den skal blive dem gunstig, maa blive det, netop som de kunne ønske; jeg kjender dem jo fra den fortrolige Omgang, jeg veed det, mange Læsere kunne de ikke vente eller ønske: gid de da lykkeligen maatte finde de enkelte ønskelige. – Min Læser, hvis jeg tør tale om en saadan, vilde jeg udbede mig et glemsomt Minde hos i Forbigaaende, et Kjende paa, at det er mig han mindes, fordi han mindes mig som Bøgerne uvedkommende, hvad Forholdet kræver, ligesom Paaskjønnelsen derfor bydes oprigtigen her i Afskedens Øieblik, da jeg forøvrigt forbindtligst takker Enhver, der har tiet, med dyb Ærefrygt Firmaet Kts – at det har talet«, *SKS* 7, 569. Med 'Firmaet Kts' sigtes til forfatternavnet for **Jakob Peter Mynster**, der rosede havde omtalt flere af SKs værker i artiklen »Kirkelig Polemik« i J.L. Heibergs *Intelligensblade* bd. 1-4, Kbh. 1842-44; bd. 4, nr. 41-42, 1. jan. 1844, s. 97-114.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 17

◀ **Joh. Cl. er en Humorist** : sml. »Tillæg. Forstaaelsen med Læseren« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det hedder: »Undertegnede, Johannes Climacus, der har skrevet denne Bog, udgiver sig ikke for at være en Christen; han er jo fuldt op beskæftiget med, hvor vanskeligt det maa være at blive det; men endnu mindre er han En, der efter at have været Christen ved at gaae videre er ophørt at være det. Han er en Humorist; nøiet med Øieblikkets Vilkaar, haabende at noget Høiere vil forundes ham, føler han sig særdeles lykkelig ved, naar galt skal være, netop at være født i det spekulative, theocentriske Aarhundrede«, *SKS* 7, 560.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 19

◀ **»Opbyggelige Taler i forskjellig Aand«^s første Deel har berørt ham ubehageligere** : *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 61, 13. marts 1847. Titlen på 1. afdeling er »En Leiligheds-Tale«.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 22

◀ **min Efterskrift til Afsl. Eft:** : 500,17.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 24

◀ **især de to sidste Dele** : sigter til 2. afdeling »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle. Tre Taler« og 3. afdeling »Lidelsernes Evangelium. Christelige Taler« af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847).

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 25

◀ **»Kjerlighedens Gjerninger« stødte ham** : *Kjerlighedens Gjerninger. Nogle christelige Overveielser i Talers Form* blev averteret som udkommet i *Adresseavisen* nr. 229, 29. sept. 1847. SK havde sendt biskop Mynster et eksemplar forsynet med følgende dedikation: »Til / Hans Excellence / Højærværdige / Hr. Biskop Mynster / R: af D. og D.M: m: m: / i / dyb Ærefrygt / fra / Forfatteren« (*B&A* bd. 1, s. 339). Om Mynsters reaktion på bogen skriver SK på et løst blad med titlen »Nogle historiske Data betræffende mit Forhold til Biskop Mynster«, dateret 29. juni 1855: »Kun een Gang veed jeg, at han har forsøgt at bruge Fornemhed mod mig. Det var første Gang efter Kjerlighedens Gjerninger. 'Var der Noget De vilde?' 'Nei, idag ikke, jeg seer De er beskjeftiget' 'Ja, saa travlt har jeg da heller ikke.' 'Nei, Deres Højærv. lade mig nu have det til Gode til en anden Gang.'«, *Pap.* XI 2 A 419.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 26

◀ **Xstlige Taler endnu mere** : *Christelige Taler* blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 100, 25. apr. 1848.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 26

◀ **Indøvelse i Xstd. berørte ham yderst smerteligt** : *Indøvelse i Christendom* af Anti-Climacus, udg. af S. Kierkegaard, blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 225, 25. sept. 1850. SK havde sendt biskop Mynster et eksemplar, trykt på velin, indbundet i sort glanspapir med tresidet guldsnit og forsynet med følgende dedikation: »Til / Deres Excellence højærværdige Hr. / Biskop Dr. Mynster St. af D. m. m. / med dyb Ærefrygt / fra Udgiveren« (Bogen findes i KA på Det kgl. Bibliotek, jf. *Kierkegaardiana* IX, Kbh. 1974, s. 249). Om Mynsters reaktion på bogen se SKs optegnelse af en samtale med ham den 22. okt. 1850, NB21:121 i *SKS* 24, 72.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 28

◀ **hypochonder** : tungsindig, grilleagtig.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 30

◀ **Jeg har ikke længe Raad ... Idee** : sigter formentlig til, at SK ikke længere kunne leve af en solid formue og ikke fandt sine indtægter fra forfatterskabet tilstrækkelige (529,14).

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 32

◀ **Har jeg først taget en Embedsstilling** : Allerede efter udgivelsen af *Enten - Eller* (1843), igen efter udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) og derefter ganske hyppigt overvejede SK at holde op som forfatter og søge præsteembede på landet. Se fx journaloptegnelserne JJ:415 fra feb. 1846 (i SKS 18, 278), NB:7 fra marts 1846, NB:57 fra nov. 1846, og NB2:136 fra aug. 1847 (i SKS 20, 19, 51 og 194), NB10:16 fra feb. 1849 (i SKS 21, 264), NB12:110 fra aug. 1849 (i SKS 22, 205), samt NB13:35 fra okt. 1849, og NB14:137 fra dec. 1849 (i SKS 22, 296 og 422). En tid havde SK også planer om at søge ansættelse som underviser på Det kgl. Pastoralseminarium i København, se fx journaloptegnelsen NB10:89 fra o. marts 1849, i SKS 21, 302f. Se også udkast til en ikke anvendt polemisk artikel »En Yttring af Biskop Mynster« fra 1851, hvor SK tilbageskuende skriver: »Dog har jeg gennem 4 a 5 Aar ogsaa haft en anden Tanke. I Kjendskab til mine Evners særlige Beskaffenhed, men ogsaa fordi jeg meente, at det kunde convenere [stemme overens med] det Bestaaende og Biskop M. [Mynster], har jeg, tillige for min egen Skyld, ønsket en Ansættelse ved et Pastoralseminarium. I Aarenes Løb har jeg indstændigt foredraget dette for Biskoppen. Men nei!« (*Pap. X 6 B 173*, s. 274,11-16).

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 38

◀ **at jeg har oekonomisk Bekymring ... jeg har selv sagt ham det** : At SK synes at kunne forudsætte biskop J.P. Mynsters kendskab til sin økonomiske situation står formentlig i sammenhæng med, at han i marts 1849 opsøgte bispen »og lod et Ord falde i Retning af Ansættelse« ved pastoralseminaret, jf. NB10:89 i SKS 21, 303 og NB18:7 i SKS 23, 258,29.

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 40

◀ **profitere** : få fordel af.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 3

◀ **Den Linie om Goldschmidt den var skjebnesvanger** : sigter til J.P. Mynsters *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1851; averteret som udkommet i *Berlingske Tidende*, nr. 16, 13. marts 1851. SK modtog skriftet snart efter dets udgivelse (jf. NB23:189, SKS 24, 296), men blev stødt over Mynsters venlige omtale af M.A. Goldschmidt. På s. 44 skriver Mynster: »Iblandt de glædelige Fremtoninger, -- vi optage dette Ord efter en af vore talentfuldeste Forfattere [dvs. Goldschmidt], -- der under disse Forhandlinger have viist sig, er den Gienklang, en Røst har fundet, der nylig (see 'Fædrelandet' Nr. 26) hævede sig mod den 'Troen paa, at det er i det Udvortes, Feilen stikker, at det er en Forandring i det Udvortes, der behøves, Forandring i det Udvortes, der skal hielpe os,' mod den 'usalige Forvexling af Politik og Christendom, en Forvexling der saa let kan bringe en ny Art Kirke-Reformation op og i Mode, den bagvendte Reformation, der reformerende sætter et nyt Slettere istedenfor et gammelt Bedre.' Den begavede Forfatter vil tillade mig endnu til Slutning at laane hans Ord: 'At Christendommen, som har Livet i sig selv, skal frelses ved de frie Institutioner, dette er i mine Tanker en aldeles Miskiendelse af Christendommen, der, hvor den er sand i sand Inderlighed, er uendelig høiere og uendelig friere, end alle Institutioner, Constitutioner o.s.v.'« Henvisningen »en af vore talentfuldeste Forfattere« med udtrykket »Fremtoninger« gælder Goldschmidt, der et par år tidligere havde foreslået udtrykket 'Fremtoning' som oversættelse af det ty. 'Erscheinung' (jf. *Nord og Syd* 1849, bd. 5, s. 143f.). Henvisningen til den »begavede Forfatter« gælder SK, og de udførlige citater stammer fra hans artikel »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende« i *Fædrelandet*, nr. 26, 31. jan. 1851 (SV2 13,472-480). Jf. NB24:30, i SKS 24, 335,2 med kommentarer og *Pap. X 6 B 171*, med titlen »En Yttring af Biskop Mynster«.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 6

◀ **betyder (...) mig** : tilkendegiver for mig.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 19

◀ **det er det Oekonomiske, der nøder mig til at haste** : 529,14.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 22

◀ **»i dyb Ærefrygt« var villig ... som var det det Mynsterske** : sigter formentlig til SKs overvejelser om at dedicere »Taler ved Altergangen om Fredagen«, 4. afdeling af *Christelige Taler* (1848), til Mynster »i dyb

Ærefrygt«, *Pap.* VIII 2 B 118, og til en i 1850 påtænkt trykt tilegnelse til Mynster, hvis forskellige dedikationer stereotypet ender med »i dyb Ærefrygt«, *Pap.* X 6 B 163-170. – **anbringe:** fremsætte, fremføre.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 27

◀ **holdt hen** : ville holde (noget) tilbage.

I trykt udgave: Bind 24 side 500m linje 7

◀ **i denne Henseende ... være mig en tjenlig Mand** : Som biskop havde Mynster indflydelse på en mulig ansættelse ved pastoralseminariet (500,38). Besættelsen af gejstlige embeder blev afgjort af kultusministeren (1. jan. - juni 1852: Peter Georg Bang), der var Mynsters overordnede.

I trykt udgave: Bind 24 side 500m linje 10

◀ **endeligt** : dvs. i endelig, jordisk henseende.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 4

◀ **lod det gaae hen** : dvs. lod det vente.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 9

◀ **ikke satte den sidste Literatur ind** : 501m,22.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 9

◀ **den blev pseudonym. (Det var Sygdommen til Døden)** : *Sygdommen til Døden. En christelig psykologisk Udvikling til Opbyggelse og Opvækkelse. Af Anti-Climacus. Udgivet af S. Kierkegaard* blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 176, 30. juli 1849. Beslutningen om, at bogen skulle udgives under pseudonymet Anti-Climacus, blev overvejet i begyndelsen af juni 1849 og endegyldigt taget under sætningen af bogen, jf. tekstredigeringen i SKS K11, 167.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 22

◀ **nu har det ingen Hast med den øvrige Literatur** : sigter formentlig til de tre skrifter: »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse« og »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, hvoraf de to første er skrevet i 1848 og den tredje formentlig i 1849. Senere blev de udgivet samlet som bogen *Indøvelse i Christendom. Af Anti-Climacus. Nr. I. II. III. Udgivet af S. Kierkegaard*, Kbh. 1850 (SV2 12, 13-286), der udkom 25. sept. 1850. Jf. NB8:15, NB9:56 og NB10:19, i SKS 21, 151f., 232f. og 265.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 25

◀ **Da jeg flyttede fra Garveren** : Fra 17. okt. 1848 boede SK i Rosenborggade, Klædebo kvarter, først i matrikel nr. 156 B, dernæst i 156 A (gadenr. 7, se *kort 2, C1*) i garvermester Johan Julius Grams ejendom. På april flyttedag, som i 1850 var den 16., flyttede SK til Nørregade 43 (se *kort 2, B1*). I lejekontrakten med murermester Frantz Ludvig Wahl fra 27. febr. 1850 hedder det: »Til Magister art: S.A. Kierkegaard bortleier Undertegnede fra førstkommende April Flyttedag 1850, 2den Salsetage i Forhuset i Gaarden No 43 paa Nørregade bestaaende af 5 Værelser Kiøkken Pige-kammer og Corridor, et Pulterkammer i 2 Afdelinger og en Brændekielder, fælleds Tørreløft og Vaskehuus, alt for den halvaarlige Leie 140 Rbd. skriver Eet Hundrede og Fyrgetyve Rigsbanktaler i rede Sølv, alle nuværende Skatter iberegnete« (KA, D pk. 8 læg 22).

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 27

◀ **var det min Tanke at reise** : se fx journaloptegnelsen NB7:114 fra nov. 1848, hvor SK erindrer, at han efter at have solgt sin ejendom på Nytorv i slutningen af 1847 havde tænkt på at »reise 2 Aar udenlands, og saa komme hjem og blive Præst« (SKS 21, 138).

I trykt udgave: Bind 24 side 500 linje 28

◀ **Derfor saae jeg ikke selv paa Værelser** : jf. NB24:54, hvor SK skriver: »Saa flyttede jeg fra Garveren. Jeg havde betænkt at reise, derfor end ikke selv seet paa Værelser, men ladet Strube gjøre det, og naar det skal være uheldigt, saa er det det altid tilgavns [fuldt ud], han var bange for at fornærme mig ved at sige, at den Leilighed egl. ikke duede noget (han troede nemlig, at jeg saa gjerne vilde boe der, uagtet jeg dog havde sagt ham, at jeg slet ikke havde seet Leiligheden) – og saa var Leiligheden derefter«, SKS 24, 356. Det var altså den isl. snedkersvend Frederik Christian Strube (1811-67), som med hustru og to døtre logerede hos SK 1848-52, der fandt den nye lejlighed.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 29

◀ **den ulykkelige Leilighed. Der leed jeg meget**: SK har i journaloptegnelserne NB18:48 og NB18:92 (»Mit Hjem«) gjort nærmere rede for omstændighederne i lejligheden på Nørregade (501m,27). Han fremhæver støj og generende »Sol-Reflexer om Eftermiddagen, saa jeg først var bange for at blive blind«, SKS 13, 282 hhv. 318f.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 30

◀ **Saa blev Resten af Anti-Cl. sat ud** : 501m,25.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 32

◀ **en Styrelse** : dvs. en Guds Styrelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 501m linje 33

◀ **Lidelses-Historien** : sigter formentlig til sammenskrivningen af de fire evangeliers forskellige beretninger om Kristi lidelseshistorie, jf. »Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie« i *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 263-288.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 34

◀ **omineust** : betydningsfuldt, varslende.

I trykt udgave: Bind 24 side 501 linje 36

◀ **det er bedre, at En lider o: s: v:** : hentyder til Joh 11,47-53, hvor ypperstepræsterne og farisæerne er samlet for at drøfte, hvad de skal stille op med Jesus. Kajfas, en af ypperstepræsterne, siger så: »I forstår ikke noget som helst. I tænker heller ikke på, at det er bedre for jer, at ét menneske dør for folket, end at hele folket går til grunde«, v. 49-50.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 1

◀ **Ypperstepræsterne forlange ... ikke er opstanden** : 495,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 3

◀ **Vidnedsbyrd** : dvs. vidnesbyrd; bevis.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 6

◀ **Pilatus ... hvad jeg skrev det skrev jeg** : Den rom. præfekt i Judæa og Samaria, Pontius Pilatus, lod på Jesu kors sætte ordene: »Jesus fra Nazaret, jødernes konge«. Da ypperstepræsterne læste disse ord, sagde de: »Skriv ikke: 'Jødernes konge', men: 'Han sagde: Jeg er jødernes konge'.« Dertil svarede Pilatus: »Hvad jeg skrev, det skrev jeg«, Joh 19,21-22.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 6

◀ **Mængden staaer spottende om Korset (...) »Stiig ned ... hjælpe ham** : hentyder til de begivenheder, der udspillede sig, efter at Jesus var blevet korsfæstet: De forbipasserende »bespottede« ham, rystede på hovedet af ham og sagde: »Du, som nedbryder Templet og bygger det i tre Dage, frels dig selv; er du Guds Søn, da stiig ned af Korset«. Ypperstepræsterne samt de skriftkloge og de ældste sagde: »Han haver frelst Andre, sig selv kan han ikke frelse; er han Israels Konge, da stige han nu ned af Korset, saa ville [vil] vi troe ham; han forlod sig paa Gud; han frie ham nu, om han haver Behag i ham; thi han haver sagt: jeg er Guds Søn«, Matt 27,39-43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 10

◀ **12000 Legioner Engle** : spiller på Matt 26,53, hvor Jesus, der netop er blevet forrådt af Judas, siger til en af dem, der vil forsvare ham: »Stik dit sværd i skeden! For alle, der griber til sværd, skal falde for sværd. Eller tror du ikke, at jeg kan bede min fader om på stedet at give mig mere end tolv legioner engle til hjælp?« - **Legioner**: afdeling i den rom. hær på 3000-6000 soldater; stor skare.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 17

◀ **Morten Fredriksen ... lod ligge en Straa-Mand i Sengen** : Morten Johan Frederiksen var en berygtet forbryder med tilnavnet mestertyven. I 1812 blev han efter adskillige vellykkede flugtforsøg indsat i Roskilde arresthus med svære lænker om arme og hals og det ene ben fastlænket til gulvet. Imidlertid undslap han igen den 23. nov. s.å., bl.a. ved at lave sig et falsk ben af halm og klude, som han overtrak med en strømpe

og narrede fangevogteren til at lægge lænken om. Jf. *Den berygtede Mestertyv og Rasphuusfange Morten Frederiksens sandfærdige Levnetshistorie*, Kbh. u.å. [ca. 1820], s. 14f. Jf. SKS 4, 482 og Pap. I A 11.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 24

◀ **underskyde** : indsætte (noget) i stedet for noget andet (med forfalskende hensigt).

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 26

◀ **ad libitum** : lat. efter lyst og behag, efter forgodtbefindende.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 27

◀ **at være i Slægt med Gud** : 468,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 32

◀ **ad modum** : lat. i stil med, ligesom.

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 37

◀ **Excellence** : titulatur, som tilkom personer med rang i 1. klasse (af rangforordningens i alt ni).

I trykt udgave: Bind 24 side 502 linje 37

◀ **convenerer** : behager, er belejligt for.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 6

◀ **piinagtigt** : smerteligt, pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 12

◀ **ret** : rigtigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 14

◀ **Afdøen** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 31

◀ **Fremgang** : fremadskriden; løb.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 35

◀ **taget forfængeligt** : misbrugt på en letfærdig måde.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 35

◀ **substitueret** : erstattet med.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 36

◀ **Hine Herlige** : 451,33.

I trykt udgave: Bind 24 side 503 linje 39

◀ **»Affaldet«** : frafaldet. Der er måske tale om en allusion til 1 Tim 4,1, hvor Paulus skriver: »Men Aanden siger klarlig, at i de sidste Tider skulle [skal] Nogle affalde fra Troen, og hænge ved forføriske Aander og Diævles Lærdomme« (NT-1819). Jf. også 2 Thess 2,3, hvor det hedder: »Lader ingen bedrage eder i nogen Maade; thi han kommer ikke, uden saa er at der kommer tilforn [forinden] Affald, og det Syndsens Menneske bliver aabenbaret, og Fordervelsens Barn, som er en Modstandere«, *Huus- og Reyse-Bibel* (469,26).

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 5

◀ **pinligste** : smerteligste, pinefuldeste.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 12

◀ **staa (...) hos** : stå ved siden af.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 13

◀ **betænkte paa** : har i sinde, besluttet på.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 16

◀ **De »Opvakte«**: sigter til de mennesker, der har oplevet en religiøs vækkelse. Til de religiøse el. 'gudelige' vækkelser, der opstod i Danmark i begyndelsen af det 19. årh., regnes pietisterne, de gammellutheranske, De stærke Jyder, Haugianerne og andre lægmandsbevægelser. Også grundtvigianerne blev henregnet til disse grupper, ikke mindst J.C. Lindberg, der i en periode næsten kunne betragtes som samlingspunkt for de folkelige vækkelser, af hvilke han knyttede en del til den grundtvigske bevægelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 20

◀ **Leflerie** : koketteri, letsindig adfærd.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 23

◀ **Forfølgelsens Sværd (...) hang over deres Hoved** : allusion til legenden om Damokles' sværd. Tyrannen Dionysios den ældre af Syrakus havde en øjentjener, Damokles, der lovpriste ham som det lykkeligste menneske i verden. Dionysios tilbød ham nu at smage sin lykke og lod ham tage plads i de pragtfulde omgivelser. Damokles kom straks i den syvende himmel, men da Dionysios tillige lod et sværd, hængende i et hestehår, dale ned over hans nakke, mistede han lysten til at være lykkelig. Jf. Cicero *Tusculanae Disputationes* (Samtaler på Tusculum) 5, 20, 61f.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 24

◀ **ieetvæk** : dvs. i ét væk, uafbrudt.

I trykt udgave: Bind 24 side 504 linje 25

◀ **Potensationen**: opløftning til en højere potens; forstærkning.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 2

◀ **aufgehobnes Moment** : hentyder til det hegelske udtryk 'ophævet moment' ('aufgehobenes Moment'). I den ty. idealisme betegner begrebet 'das Moment' et konstituerende element i en større organisk helhed. If. Hegels dialektiske logik bliver en kategori el. et 'moment' med nødvendighed negeret af dens modsætning, så at de sammen danner en højere begrebsmæssig enhed. Modsætningen imellem dem er ophævet, men som 'ophævede momenter' er de bevaret og indoptaget i den højere enhed. Jf. fx G.W.F. Hegel *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (464,20) bd. 3, 1. bog, 1. afsnit, 1. kap., s. 110f.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 3

◀ **Ridder** : dvs. ridder af Dannebrog (488,39).

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 9

◀ **Justitsraad** : titel tillagt personer i forskellige embeder, som var indplaceret i 5. rangklasse (titulær justitsråd) el. i 4. rangklasse ('virkelig', dvs. virkende justitsråd). Jf. forordninger af 1746 og 1808 med senere tillæg og »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden«, i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 1, s. 49-56.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 9

◀ **Disjunktionen** : egl. den logiske konstant 'eller'; her sigtes til en eksklusiv el. fuldstændig disjunktion af typen 'enten – eller', hvoraf ét af alternativerne må være sandt.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 14

◀ **anbringes** : fremsættes, fremføres.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 14

◀ **hykkelske** : dvs. hykleriske.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 16

◀ **jeg er »uden Myndighed.«** : SK gør i forordene til sine opbyggelige skrifter gerne opmærksom på, at

han taler »uden Myndighed«. I »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, s. 7, noten: »Dette er igjen mit hele Forfatterskabs Categorie: at *gjøre opmærksom* paa det Religieuse, det Christelige – men '*uden Myndighed*'« (SV2 13, 528, noten). Sml. også de to særskilte sider i *Om min Forfatter-Virksomhed*, s. 13-14; s. 14: »'*Uden Myndighed*' at **gjøre opmærksom** paa det Religieuse, det Christelige, er Categori for hele min Forfatter-Virksomhed totalt betragtet« (SV2 13, 535).

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 22

◀ **det Positive kjendeligt paa det modsatte Negative** : 457,20.

I trykt udgave: Bind 24 side 505 linje 37

◀ **disse 1000 og 1000 der gageres** : If. registrene i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh. [afsluttet den 18. jan. 1848], ktl. 378, var der o. 890 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og o. 1050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kom o. 120 personlige kapellaner. Til ethvert præstekald hørte bestemte indtægter og gager; en komplet oversigt findes i Bloch Suhr *Kaldslexicon, omfattende en Beskrivelse over alle danske geistlige Embeder i alphabetisk Orden*, Kbh. 1851, ktl. 379.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 4

◀ **Jfr Maria** : dvs. Jomfru Maria.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 8

◀ **underskyder** : indsætter (noget) i stedet for noget andet (med forfalskende hensigt).

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 10

◀ **Kjød og Blod** : fast udtryk, der bruges seks gange i NT, nærmest som betegnelse for det forgængelige menneske, jf. fx 1 Kor 15,50; Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 11

◀ **gode Dage i denne Verden** : spiller måske på 1 Pet 3,10, hvor det med citat fra Sl 34,13 hedder: »Thi den, som vil elske Livet, og see gode Dage, skal stille sin Tunge fra Ondt, og sine Læber, at de ikke tale Sviig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 12

◀ **hykkelske** : dvs. hykleriske.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 13

◀ **Offrelse** : dvs. ofring.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 26

◀ **anføres os til Gjeld**: opføres som debet i et regnskab; tilregnes som skyld.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 26

◀ **bedet** : dvs. bedt.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 30

◀ **»Du skal være ... lide for mit Navns Skyld«** : jf. ApG 9,15-16 (482,20).

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 32

◀ **»Efterfølgelsen«** : 483,27.

I trykt udgave: Bind 24 side 506 linje 36

◀ **profiterer Ydmyghed og Beskedenhed til Penge** : dvs. vinder (et skin af) ydmyghed og beskedenhed oven i de penge, (som jeg i forvejen har).

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 5

◀ **at de jo** : at de ikke.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 8

◀ **dette ægte Mynsterske** : sml. NB25:68.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 13

◀ **Aflad** : fritagelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 18

◀ **Falsation** : forfalskning.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 20

◀ **Sviig** : dvs. svig, bedrag.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 26

◀ **saa travlt med Barne-Troen** : Der hentydes formentlig til N.F.S. Grundtvig (495,6), hvis salmer ofte betoner den barnlige glæde ved kristendommen el. Kristus som barn. Jf. *Sang-Værk til den Danske Kirke* bd. 1, Kbh. 1837, ktl. 201, fx salmerne nr. 193 (»Det kimer nu til Julefest«, DDS-2002, nr. 94) og nr. 196 (»Jeg som et Barn mig glæde vil«), s. 442-445 hhv. 450-452; se også nr. 153, 154, 160, 162 og 164. Sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), andet afsnit, kapitel 5, slutning, SKS 7, 533-559, hvor det bl.a. hedder: »Den Christendom, der foredrages et Barn, eller rettere den som Barnet selv sætter sammen, naar man ingen Vold bruger mod det, for at tvinge det eksisterende ind i afgjørende christelige Bestemmelser: er ikke egentligen Christendom, men idyllisk Mythologie«, s. 537. Videre hedder det med sigte til Grundtvig el. grundtvigianerne: »Naar man derfor hører en Orthodox idelig tale om Barnetroen og Børnelærdommen og Qvindehertet o. s. v.: saa er det muligen kun en noget humoristisk Natur (...), der har faaet Christendommen slaaet med ind i det Barnlige ligefrem forstaaet; og som nu længes efter Barndommen, og hvis Længsel derfor især ogsaa er kjendelig paa en Længsel efter den fromme Moders kjerlige Ømhed«, s. 543.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 29

◀ **sagle** : dvs. savle.

I trykt udgave: Bind 24 side 507 linje 35

◀ **»nu herefter skulle alle Slægter prise mig salig« Luc. 1, 48** : citat fra Luk 1,48 (NT-1819), hvor Maria med henblik på, at hun skulle føde Guds søn, siger: »Thi han haver seet til sin Tienerindes Ringhed. Thi see, nu herefter skulle alle Slægter prise mig salig.«

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 1

◀ **vederfores** : vederfarede, skete for.

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 10

◀ **beskubbe** : fører bag lyset, bedrager, narrer.

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 10

◀ **70 Aar** : 481,13.

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 18

◀ **besvige** : bedrage, narre.

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 21

◀ **Jfr. Maria** : dvs. Jomfru Maria.

I trykt udgave: Bind 24 side 508 linje 28

◀ **qvitterer** : dvs. kvitterer; siger farvel til.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 6

◀ **Hykkelske** : dvs. hykleriske.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 7

◀ **ihjelslaget** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 10

◀ **qualificerede** : egl. om forbrydelser, der i modsætning til 'simple' er udført under graverende omstændigheder, som medfører en skærpelse af straffen.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 13

◀ **»Da Tidens Fylde kom«** : jf. Gal. 4,4-5: »Men da tidens fylde kom, sendte Gud sin søn, født af en kvinde, født under loven, for at han skulle løskøbe dem, der var under loven, for at vi skulle få barnekår.«

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 15

◀ **have sit Forblivende** : være afgjort.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 19

◀ **var perfectibel** : havde evne til at udvikle sig el. til at gøre fremskridt. (509,26).

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 23

◀ **hykkelsk** : dvs. hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 25

◀ **Xstds Perfectibilitet** : Udtrykket brugtes i den ældre lutherske dogmatik om kristendommens evne til at fuldkommengøres og udvikles. Sidst i det 18. årh. optoges denne tanke af den rationalistiske teologi, der betragtede kristendommens historie som en fremadskridende proces mod stadig større fuldkommenhed. I det 19. årh. udformedes tanken om perfektibiliteten også historiefilosofisk og kulturfilosofisk, fx hos Hegel. I hans *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (udg. af E. Gans, 1837) omtaler han 'en perfektibilitetsdrift' (»ein Trieb der Perfectibilität«), som viser sig i verdenshistorien: »Dieses Princip, welches die Veränderung selbst zu einer gesetzlichen macht, ist von Religionen, wie von der katholischen, insgleichen von Staaten, als welche statarisch oder wenigstens stabil zu sein, als ihr wahrhaftes Recht behaupten, übel aufgenommen worden«, *Hegel's Werke* (464,20) bd. 9, 1840, s. 67. Se fx Karl Hase *Hutterus redivivus* (442,26) § 49, s. 113, hvor det hedder, at den Hellige Skrift tillader »als die an sich vollkommene Darstellung der Rel[igion] nur eine Perfectibilität in ihrer subj[ektiven] Auffassung«. Dertil føjes i en note: »D[agegen] wurde eine objektive Perfectibilität des Xthums behauptet als Vervollständigung (consummatio) o[der] Läuterung (purgatio) a) von Mystikern durch eine höhere übernat[ürliche] Off[en]b[arung] des Paraklet (Gnostiker, Montanisten), b) von den R[a]t[ionalisten] durch die V[ernunft]. Nach Lessing, *Krug*: 'Perfect. diej[enige] Beschaffen[heit] der geoffenb[arten] Rel., vermöge welcher sie in sich selbst das Pr[inzip] d[as] i[st] die bestimmte Möglich[keit] einer steten, dem Zwecke ihres Urhebers u. ihrer Bekenner gemässen Fortbildung u[nd] Entwicklung hat.' Das erste wird dadurch widerlegt, dass die Insp[iration] aufgehört hat, das andre dadurch, dass sie vorhanden war, u. Gotteswerk nicht durch Menschenwerk reformirt werden kann. Die subj[ektive] Perfect. ist die Fähig[keit], den chr[istlichen] Gl[auben] immer vollkommner darzustellen im Leben u. in der Wissensch[aft]; dem Begriffe nach den AKD [altkirchlichen Dogmatikern, dvs. ældre lutherske dogmatikere] bekannt.«

I trykt udgave: Bind 24 side 509 linje 26

◀ **Thema til Prædiken 2^{den} Paaskedag** : If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 72-74, er evangeliet på 2. påskedag, der i 1852 faldt den 12. april, Luk 24,13-35: »Og see, to af dem [disciplene] gik paa den samme Dag til en By, som var tredsindstive Stadier fra Jerusalem, hvis Navn var Emaus. 14. Og de taledede med hverandre om alle disse Ting, som vare skete. 15. Og det begav sig, der [mens] de taledede og bespurgte sig med hverandre, kom og [også] Jesus selv nær og vandrede med dem. 16. Men deres Øine holdtes til, saa de ikke kiendte ham. 17. Men han sagde til dem: hvad ere disse for Taler, som I føre med hverandre paa Veien, og hvi [hvorfor] see I saa bedrøvede ud? 18. Men een af dem, som hedte Cleophas, svarede, og sagde til ham: er du alene fremmed i Jerusalem, og veed ikke de Ting, som ere skete i den i disse Dage? 19. Og han sagde til dem: hvilke? Men de sagde til ham: angaaende Jesum af Nazareth, som var en Prophet, mægtig i Gierning og Ord for Gud og alt Folket; 20. og hvorledes de Ypperste-Præster, og vore Øverste have overantvordet [overgivet] ham til Døds-Dom, og korsfæstet ham. 21. Men vi haabede, at han var den, som skulde forløse Israel. Men med alt dette er det i Dag den tredie Dag, siden det skete. 22. Saa have og nogle af vore Qvinder, som vare aarled ved Graven, forfærdet os; 23. thi der de ikke fandt hans Legeme, kom de, og sagde, at de havde og seet et Syn af Engle, hvilke sagde: han lever. 24. Og nogle af Vore gik hen til Graven, og fandt det saaledes, som og Qvinderne havde sagt; men ham saae de ikke. 25. Og han sagde til dem: o I Daarer og seenhiertede til at troe alt det, som Propheterne have sagt! 26. Burde det ikke Christum at lide dette, og at indgaae til sin Herlighed? 27. Og han begyndte fra Mose og fra alle Propheter, og udlagde dem i alle Skrifterne det, som var skrevet om ham. 28. Og de kom nær til Byen, som de gik til; og han lod, som

han vilde gaae længere. 29. Og de nødte ham meget, og sagde: bliv hos os; thi det er mod Aften og Dagen hælder. Og han gik ind, for at blive hos dem. 30. Og det skete, da han sad med dem tilbords, tog han Brødet, velsignede og brød det, og gav dem. 31. Da bleve deres Øine aabnede, og de kiendte ham, og han blev usynlig for dem. 32. Og de sagde til hverandre: brændte ikke vore Hierter i os, der han taledede til os paa Veien, og der han oplod os Skriverterne? 33. Og de stod op i den samme Time, og vendte tilbage til Jerusalem, og fandt forsamlede de Elleve, og dem, som vare med dem, hvilke sagde: 34. Herren er sandelig opstanden, og seet af Simon. 35. Og de fortalte de Ting, som vare skete paa Veien, og hvorledes han blev kiendt af dem, i det han brød Brødet.«

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 1

◀ **»Nogle af Vore ... men ham saae de ikke** : citat fra Luk 24,24 (510,1).

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 2

◀ **Da Dørene vare lukkede, kom Xstus til Disciplene** : hentyder til de to gange Jesus efter sin opstandelse pludselig stod midt iblandt sine disciple, der af frygt for jøderne var samlet bag lukkede døre, Joh 20,19.26.

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 14

◀ **Da Xstd. streed** : spiller på det lat. dogmatiske udtryk 'ecclesia militans', dvs. 'den stridende kirke', som i den ældre teologi betegnede en kirke, der er uens el. i strid med sin omgivelse. Den strid ville kirken være underlagt indtil Kristi genkomst; først da ville den blive til 'ecclesia triumphans', dvs. den sejrende kirke. Se fx Karl Hase *Hutterus redivivus* (442,26) § 124, s. 312f., hvor det hedder: »Die lebendige Gemeinsh., durch welche Xstus allezeit die Menschh. aufnimt in die Versöhnung, u. erhält in der Gnade, ist die Kirche, als das von Xto gestiftete, mit der Welt streitende (Ecc. militans, Eph. 6, 12.), einst siegende (triumphans, Hebr. 12, 23.) Reich Gottes auf Erden.«

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 18

◀ **at der jo dog** : at der dog ikke.

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 30

◀ **at der jo** : at der ikke.

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 31

◀ **marquerede** : dvs. markerede; angav el. fremhævede.

I trykt udgave: Bind 24 side 510 linje 34

◀ **at Alle ere Præster** : sigter til den luthersk protestantiske lære om det almindelige præstedømme, if. hvilken alle døbte er præster. Se fx *Luthers Schrift an den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (juli 1520), hvor det hedder: »Demnach so werden wir allesammt durch die Taufe zu Priestern geweiht, wie St. Petrus 1. Petri 2. [1 Pet 2,9] saget: 'Ihr seyd ein königlich Priesterthum, und ein priesterlich Königreich.' Und Apoc. [Åb 5,9-10]: 'Du hast uns gemacht durch dein Blut zu Priestern und Königen'.« Og videre: »Denn was aus der Taufe gekrochen ist, das mag sich rühmen, daß es schon Priester, Pabst und Bischof geweiht sey, ob nun wohl nicht einem Jeglichen ziemet, solches Amt zu üben«, *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; bd. 3, *Martin Luthers reformatorische Skriften*, 1840, s. 167f.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 7

◀ **Den væsentlige Dannelsen i Oldtiden var Rhetor-Dannelsen** : Retorikken, der opstod som særlig genre på Sicilien i 5. årh. f. Kr., var en væsentlig forudsætning for sofistikken og spillede en vigtig rolle i de antikke bystaters politiske orden. Isokrates (436-338 f.Kr.) var den første, der gjorde retorikken til et studiefag, som afsluttede en omfattende almindelig dannelsen. Aristoteles (384-322 f.Kr.) udarbejdede en systematisk fremstilling af retorikken, som han betragtede som den del af dialektikken, der nærmest kan kaldes politik (*Retorik* 1356a 25). Den praktiske talekunst nåede sit højdepunkt i Grækenland i anden halvdel af 5. årh. og i 4. årh. f.Kr. og blev det vigtigste dannelsesfag.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 12

◀ **executivt** : dvs. eksekutivt, udøvende.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 15

◀ **Saa kom Keiserdømmet ... Frihedens Themata** : Mens retorikken i politisk og juridisk henseende var en afgørende faktor i de antikke bystater, tabte den meget i betydning som følge af de politiske omvæltninger efter slaget af Chaironeia (338 f.Kr.), hvor den makedonske konge Filip II (o. 382-336 f.Kr., konge fra 359 f.Kr.) vandt overherredømmet over bystaterne. Den retoriske litteratur i kejsertiden ('den anden sofistik') bestod ofte af rent formel deklamationsteknik el. formidlede et opbyggeligt budskab. - **Themata**: af gr. temaer, emner (med gr. flertalsendelse).

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 16

◀ **aber** : af ty. men.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 20

◀ **Evangeliet om den gode Hyrde** : sigter til Joh 10,11-16. If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 80 er det evangeliet på 2. søndag efter påske, der i 1852 faldt den 25. april: »Jeg er den gode Hyrde; den gode Hyrde sætter sit Liv til for Faarene. 12. men Leiesvenden [daglejeren], og den, som ikke er Hyrde, hvilken Faarene ikke høre til, seer Ulven komme, og forlader Faarene, og flyer [flygter]; og Ulven røver dem, og adspredter Faarene. 13. Men Leiesvenden flyer, fordi han er en Leiesvend, og haver ikke Omsorg for Faarene. 14. Jeg er den gode Hyrde, og jeg kiender mine, og kiendes af mine; 15. (ligesom Faderen kiender mig, kiender jeg og [også] Faderen; og jeg sætter mit Liv til for Faarene. 16. Og jeg haver andre Faar, som ikke ere af denne Sti; dem bør det mig at føre did, og de skulle høre min Røst; og der skal blive een Hiord, een Hyrde.«

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 27

◀ I stille **Veierligt**: dvs. vejrlig, vejr.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 30

◀ **convenerer** : behager, er belejligt for.

I trykt udgave: Bind 24 side 511 linje 33

◀ nemlig **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 24 side 512 linje 1

◀ **Epistelen af Peter** : If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 79 er epistlen på 2. søndag efter påske 1 Pet 2,21-25: »Thi dertil ere I kaldte, efterdi Christus haver og [også] lidt for os, efterladende os et Exempel, at I skulle efterfølge hans Fodspor. 22. Hvilken ikke haver gjort Synd; der blev og ikke [heller ikke] funden Svig i hans Mund; 23. hvilken ikke skiendte igien, der [mens] han blev overskiendt, ikke truede, der han leed, men overgav det til ham, som dømmes retfærdeligen; 24. hvilken selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed; ved hans Saar ere I lægte. 25. Thi I vare som vildfarende Faar, men ere nu omvendte til Eders Sieles Hyrde og Tilsynsmand.«

I trykt udgave: Bind 24 side 512 linje 5

◀ **I vare som Faar uden Hyrde** : allusion til v. 25 (512,5).

I trykt udgave: Bind 24 side 512 linje 8

◀ **stikker i** : ligger i, beror på.

I trykt udgave: Bind 24 side 511m linje 7

◀ **skuffende** : fuldkomment, træffende.

I trykt udgave: Bind 24 side 511m linje 8

◀ **Først kommer Livet ... bag efter) kommer Theorien** : spiller måske på den lat. aforisme 'primum vivere, deinde philosophari', først skal der leves, bagefter filosoferes.

I trykt udgave: Bind 24 side 512 linje 13

◀ **som Alt ender i Parodien** : sml. en optegnelse på et løst blad, dateret 20. nov. 1836, hvor SK skriver, at »enhver Udvikling efter min Mening først er færdig med dens Parodie«, *Pap.* I A 285. Jf. DD:168, i SKS 17, 269.

I trykt udgave: Bind 24 side 512 linje 22

◀ **Systemets Periode, Parodien. Og nu er den Proces afsluttet** : Den nyere tids filosofi er fra og med

René Descartes (1596-1650) karakteriseret ved en bestræbelse for at finde en systematisk begrundelsessammenhæng i al erkendelse. Denne bestræbelse bliver for alvor et program i den ty. idealisme og kulminerer i G.W.F. Hegels (442,31) filosofi. Med sit filosofiske system forsøger han at give en sammenhængende og udtømmende beskrivelse og forklaring af virkeligheden i dens helhed og enhed. Grundlaget for denne beskrivelse og forklaring, hvis metode er den dialektiske, antages at være den absolutte ånd. Den dialektiske metode antages ikke blot at kunne beskrive og forklare virkeligheden, men også at kunne angive lovene for dens frembringelse. Dette dog kun, hvis identiteten af tænken og væren forudsættes. Da SK begyndte sit forfatterskab, var den da. filosofi endnu domineret af tænkere som J.L. Heiberg, H.L. Martensen og R. Nielsen (526,19), der med Hegel mente, at filosofien kun lod sig fremstille videnskabeligt i et system. Især H.L. Martensen søgte i sine tidlige skrifter at frugtbar gøre den systematiske og spekulative filosofi på teologiens område. Imidlertid kunne J.P. Mynster allerede i 1846 notere i sine erindringer, at »den hegelske Philosophie i de sidste Aar saa ganske har maattet vige Pladsen«, *Meddelelser om mit Levnet. Af Dr. J.P. Mynster*, udg. af F.J. Mynster, Kbh. 1854, s. 236f.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 1

◀ **Katastrophen i 48** : det afgørende vendepunkt, omvæltningen i 1848. Europa var i 1848 præget af revolutioner og politiske omvæltninger. I Danmark gav Chr. VIII's død den 20. jan., efterretningerne om Februarrevolutionen i Paris og rygterne om oprør i de ty. hertugdømmer Slesvig og Holsten (som hørte under den da. krone) anledning til enevældens fald i marts og straks derefter udbruddet af Treårskrigen el. den første Slesvigske Krig fra april 1848 til feb. 1851. I oktober trådte Den grundlovgivende Rigsforsamling sammen for at skrive en fri forfatning, hvilket resulterede i *Danmarks Riges Grundlov* (af 5. juni 1849). Under disse politiske uroligheder havde SK sit mest produktive år. Han skrev bl.a. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udgivet 1859 af P.C. Kierkegaard), hvori 1848 skildres som en opløsningens tid, der har gjort alt til politik (se s. 47-49 (SV2 13, 593f.)). I forbindelse med *Synspunktet* har SK i en klade bemærket: »Selv nu i 48 seer det rigtignok hidtil ud som var Alt Politik; men det vil nok vise sig, at Katastrophen omvendt svarer til Reformationen: da saae Alt ud som religiøs Bevægelse og blev Politik; nu seer Alt ud som Politik, men vil blive religiøs Bevægelse« (*Pap. IX B 63,7*, s. 363). Sml. journaloptegnelsen NB20:86 fra 1850, der bærer overskriften »Svinget i Xstdommens Opfattelse foranlediget ogsaa ved Aaret 48«, hvor SK skriver: »Striden om Xstd. vil ikke mere blive en Strid om den som en Lære. (Dette er Striden mellem Orthodoxie og Heterodoxie). Der vil (foranlediget ogsaa ved de sociale og communistiske Bevægelser) blive stridt om den som en Existents«, *SKS 23*, 441f.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 5

◀ **im Fluße** : ty. i bevægelse, i forandring.

I trykt udgave: Bind 24 side 512m linje 26

◀ **Bedaarende** : vildledende, bedragende.

I trykt udgave: Bind 24 side 512m linje 37

◀ **Socrates** : 464,19.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 7

◀ **Han anklages ... for ikke at frygte Statens Guder** : sigter til Platons *Apologi* (24b), hvor anklagerne resumeres således: »Sokrates paastaas skyldig i følgende Forhold: han ødelægger de Unge; han anerkender ikke de af Staten anerkendte Guder, men nye overnaturlige Aabenbaringer og dæmoniske Stemmer«, *Platons Skrifter* (481,17) bd. 1, s. 273.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 8

◀ **Hans Venner ville hjælpe ham ud af Fængslet** : Mens Sokrates ventede på sin henrettelse, tilbød hans venner at hjælpe ham til at flygte, hvilket han imidlertid nægtede af respekt for Athens love, jf. Platons dialog *Kriton* (43-54), *Platons Skrifter* (481,17) bd. 1, s. 298-311.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 10

◀ **Nei, svarer S. ... at jeg ikke frygter Statens Guder** : hentyder til Platons dialog *Kriton* (43-54), hvor Sokrates afviser sine venners forslag om at flygte inden henrettelsen, *Platons Skrifter* (481,17) bd. 1, s. 298-311.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 10

◀ **simplement** : fr. simpelt; ligefremt og ubetinget.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 21

◀ **Det er** : Det vil sige.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 26

◀ **profiterede** : vandt.

I trykt udgave: Bind 24 side 513 linje 30

◀ **Pladsen** : her formentlig: kategorien.

I trykt udgave: Bind 24 side 514 linje 6

◀ **da Keiseren blev Xsten** : hentyder til den romerske kejser Konstantin den Store (o. 272-337, kejser 306-337), der efter 312 åbenlyst favoriserede kristendommen, i 313 anerkendte den som religion på lige fod med andre og siden jævnedes dens vej til at blive statsreligion. Konstantin lod sig døbe på dødslejet i 337 af biskop Euseb af Nikomedia.

I trykt udgave: Bind 24 side 514 linje 11

◀ **den Brandlidte** : den person, der blev udsat for ildebrand.

I trykt udgave: Bind 24 side 514 linje 35

◀ **Trediemand** : en tredje person, som er udenforstående el. objektiv.

I trykt udgave: Bind 24 side 514 linje 38

◀ **Composition** : sammensætning, blanding.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 19

◀ **paa Kryds og paa Tvert** : dvs. på kryds og tværs.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 20

◀ **paa Rams** : dvs. på remse.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 20

◀ **Øienforblindelse** : synsbedrag.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 22

◀ **Etatsraad David** : Christian Georg Nathan David (1793-1874) da. nationaløkonom og politiker, 1830 ekstraordinær prof. i nationaløkonomi ved Københavns Universitet. 1834 grundlagde han sammen med overlærer J. Hage det liberale dagblad *Fædrelandet*, hvis eneredaktør han var 1835-37. 1840 blev David valgt ind i såvel Københavns Borgerrepræsentation som østifternes stænderforsamling. Ved valget til den første ordinære Rigsdag dec. 1849 valgtes han som de Konservatives Kandidat med stort flertal til folketingsmand for Københavns 5. kreds. David var medlem af Kommissionen til Undersøgelse af Fængselsforhold, blev 1845 medlem af direktionen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn (se kort 2, C4) og var 1848-58 overinspektør for fængselsvæsenet. - **Etatsraad**: titel, der efter rangforordningerne af 1746 og 1808 gav rang i 3. klasse (af i alt ni).

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 23

◀ **et af de tause Fængsler i Nordamerika** : C.G.N. David rejste i 1841 og 1842 sammen med arkitekten J. Friis til forskellige lande, bl.a. til USA, for at undersøge fængselsanstaltens forhold der. Resultaterne nedfældede David bl.a. i »Om de nyere Fængselssystemer« og »Beretning om en i 1841 og 1842 paa Kgl. Befaling foretagen Reise til Undersøgelse af Fængselsvæsenet«, i *Nyt Statsoeconomisk Archiv* bd. 1, udg. af C.N. David, Kbh. 1843, s. 1-118 hhv. s. 171-252. For USAs vedkommende beskriver han to former for isolationsfængsling: Philadelphia-systemet, »hvorefter Fangerne ere aldeles adskillte, hver i sin Celle, Dag og Nat«, s. 31, og Auburn-systemet, hvorom David skriver: »Fangernes Pligter i en auburnsk Straffeanstalt kunne sammenfattes i de faa Ord: de skulle arbeide flittigen, uvægerligen adlyde enhver Befaling og iagttage en ubrydelig Taushed«, s. 49.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 23

◀ **»stille Timer«** : 463,32.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 29

◀ **ordentligviis** : sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 24 side 515 linje 32

◀ Hr. **N. N.**: forkortelse af det lat. nomen nescio, 'navnet ved jeg ikke'. Forkortelsen bruges til at betegne et ubekendt el. hvilket som helst navn.

I trykt udgave: Bind 24 side 516 linje 5

◀ **»gode Hyrder«** : spiller på evangeliet om den gode hyrde (511,27), men også på betegnelsen »hyrde« for en åndelig vejleder, især for en præst.

I trykt udgave: Bind 24 side 516 linje 7

◀ **profitere** : vinder, opnår.

I trykt udgave: Bind 24 side 516 linje 8

◀ **Blod-Vidner** : af ty. Blutzeugen, martyrer.

I trykt udgave: Bind 24 side 516 linje 25

◀ **forsøgte** : (hårdt) prøvede.

I trykt udgave: Bind 24 side 516 linje 30

◀ **Numerus** : lat. tal, antal.

I trykt udgave: Bind 24 side 517 linje 4

◀ **»Tillige«** : sml. NB25:58, s. 475f.

I trykt udgave: Bind 24 side 517 linje 11

◀ **hersteds** : herhjemme.

I trykt udgave: Bind 24 side 517 linje 18

◀ høit ud **med**: også, tillige.

I trykt udgave: Bind 24 side 517 linje 21

◀ **Falsation** : forfalskning.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 7

◀ **Approximation** : tilnærmelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 8

◀ **simplement** : fr. simpel, ligefrem.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 12

◀ **extensivt** : mht. udstrækning el. omfang; udadrettet.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 19

◀ **Pascal** : Blaise Pascal (1623-62), fr. matematiker, fysiker, filosof og teolog. Under påvirkning af sin yngste søster blev han grebet af jansenismens augustinske kristendomsforståelse; efter en mystisk-religiøs vækkelsesoplevelse i nov. 1654 trak han sig mere og mere tilbage til det fællesskab af enlige, der voksede frem ved Port-Royal des Champs og levede i stærk askese og fordybelse i de bibelske skrifter. Da Port-Royal kom under voldsomt angreb fra jesuitterne, tog Pascal del i det teologiske forsvar for jansenismen med sit flyveskrift *Lettre à un Provincial*, der udkom med 18 numre (kendt som 'Provincialbreve') i flere oplag i 1656-57, og som blev fordømt af pave Alexander VII i sept. 1657. Ved sin død efterlod han en stor samling håndskrevne fragmenter som udkast til en apologi for kristendommen mod ateismen; de blev senere samlet og udg. i 1670 ('Edition de Port-Royal'), kendt som *Pensées* el. *Pensées sur la religion*. SK ejede værket i 3 ty. oversættelser, jf. ktl. 712-713 og ktl. 714 (if. boghandlerregning dateret 29. dec. 1850 fra C.A. Reitzel købte SK Pascals *Gedanken* 29. nov. 1850 og 25. dec. to yderlige bind af ham, måske ktl. 714 (jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 122).

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 28

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 29

◀ **Pascal var Asket, gik med Bodsskjorte** : Om Pascals asketiske livsholdning skriver madame Périers, hans søster, bl.a.: »Ich berühre hier *einen Umstand*, der, was man auch davon sagen mag, doch der stärkste Beweis seiner Treue gegen Gott und sich selbst ist. Er gebrauchte, wenn er in gewisse Gesellschaften ging, eines eisernen Gürtels mit Stacheln, den er um den blossen Leib legte, und, so oft ihm ein Gedanke der Eitelkeit aufstieg oder er sich über das christliche Maaß zu belustigen glaubte, an denselben schlug. Dies Mittel gebrauchte er bis an seinen Tod, da ihn doch in den letzten Zeiten seines Lebens die Schmerzen der Krankheit selten verliessen«, »Leben Paskals«, i *Gedanken Paskals*, udg. »mit Anmerkungen und Gedanken« af J.F. Kleuker, Bremen 1777, ktl. 711, s. XXIX-LVII, s. XLIIIf.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 30

◀ et hine Tidens **Modermærke**: her: karakteristisk, medfødt tegn, måske også skønhedsplet, skavank.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 32

◀ **længst** : for længe siden.

I trykt udgave: Bind 24 side 518 linje 35

◀ **Canibalisme** : dvs. kannibalisme.

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 1

◀ **Heliogabal aad Strudse-Hjerner** : Den rom. kejser Marcus Aurelius Antoninus Heliogabal (el. Elagabalus, 218-222, kejser fra 218), var berygtet for sine grusomheder og udsvævelser. Aelius Lampridius fortæller i *Scriptores Historiae Augustae* (lat., Forfattere af kejserhistorien), at Heliogabal undertiden en hel dag udelukkende spiste strudse (kap. 32,4), men også at han ved en banket lod servere 600 strudsehoveder, blot for at gæsterne kunne spise hjernerne (kap. 30,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 1

◀ **vove længere ud** : dvs. vove mig længere ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 7

◀ **Seneca ... skal jeg ikke vove** : sigter til den rom. filosof og forfatter Lucius Annaeus Seneca (o. 4 f.Kr. - 65 e.Kr.). Der er måske tale om en allusion til *Ad Lucilium epistolae* (Breve til Lucilius) 28, 5f., hvor det hedder: »Dissentio ab his qui in fluctus medios eunt, et tumultuosam probantes vitam, quotidie cum difficultatibus rerum magno animo colluctantur. 6. Sapiens feret ista, non eliget: et malet in pace esse, quam in pugna« [Jeg er uenig med dem, som begiver sig lige ud i livets bølger og finder det rigtigt med et uroligt liv, så at de hver dag tappert tager kampen op med tilværelsens besværligheder. Den vise vil finde sig i disse ting, men ikke særligt udvælge dem, og han vil foretrække at leve i fred frem for at være i kamp], *L. Annaei Senecae philosophi opera omnia* bd. 1-5, stereotyp udg., Leipzig 1832, ktl. 1275-1279, bd. 3, s. 72.

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 9

◀ **Xsti Forudsigelse ... ham selv og hans Tilhængere** : hentyder til Matt 10,16-25, hvor Jesus ved udsendelsen af de tolv disciple siger: »Se, jeg sender jer ud som får blandt ulve. Vær derfor snilde som slanger og enfoldige som duer. Tag jer i agt for mennesker! De skal udlevere jer til domstolene og piske jer i deres synagoger, og I vil blive stillet for statholdere og konger på grund af mig, som et vidnesbyrd for dem og for hedningerne. Men når de udleverer jer, så vær ikke bekymrede for, hvordan I skal tale, eller hvad I skal sige; for det skal blive givet jer i samme stund, hvad I skal sige. For det er ikke jer, der taler, men det er jeres faders ånd, som taler gennem jer. En bror skal udlevere sin bror til døden, og en far sit barn, og børn skal rejse sig imod deres forældre og få dem dømt til døden. Og I skal hades af alle på grund af mit navn. Men den, der holder ud til enden, skal frelses. Når de forfølger jer i én by, så flygt til den næste. Sandelig siger jeg jer: I når ikke til ende med Israels byer, før Menneskesønnen kommer. En discipel står ikke over sin mester, og en tjener ikke over sin herre. Det må være nok for en discipel, når det går ham som hans mester, og for en tjener, når det går ham som hans herre. Har de kaldt husbonden Beelzebul, hvor meget snarere da ikke hans husfolk!«

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 16

◀ **falde paa** : få det indfald, finde på.

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 18

◀ **forjættede Xstus sine Apostle en Aand** : hentyder til v. 20 i udsendelsestalen (519,16) og til Joh 16,7-14, hvor Jesus siger: »Men jeg siger jer sandheden: Det er det bedste for jer, at jeg går bort. For går jeg ikke bort, vil Talsmanden ikke komme til jer; men når jeg går herfra, vil jeg sende ham til jer. Og når han kommer, skal han overbevise verden om synd og om retfærdighed og om dom. Om synd: at de ikke tror på mig; om retfærdighed: at jeg går til Faderen, og I ser mig ikke længere; om dom: at denne verdens fyrste er dømt. Jeg har endnu meget at sige jer, men det kan I ikke bære nu. Men når han kommer, sandhedens ånd, skal han vejlede jer i hele sandheden; for han skal ikke tale af sig selv, men alt, hvad han hører, skal han tale, og hvad der kommer, skal han forkynde for jer.«

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 28

◀ **»Guds Villie til os«** : hentyder måske til 1 Thess 5,16-18 (NT-1819), hvor det hedder: »Værer altid glade. Beder uden Afladelse. Frembærer Taksigelse i alle Ting; thi dette er Guds Villie i Christo Jesu til Eder.«

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 34

◀ **at afdøe** : 449,6.

I trykt udgave: Bind 24 side 519 linje 37

◀ **i Aand og Sandhed** : spiller på Jesu samtale med den samaritanske kvinde i Joh 4,7-26, hvor han siger til hende: »der kommer en time, ja, den er nu, da de sande tilbedere skal tilbede Faderen i ånd og sandhed. For det er sådanne tilbedere, Faderen vil have. Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed« (v. 23-24).

I trykt udgave: Bind 24 side 520 linje 8

◀ **Om »Hende.«** : sigter til Regine Olsen (1822-1904), datter af ægteparret Regina Frederikke og Terkild Olsen. SK var forlovet med Regine i godt et år, fra 10. sept. 1840 til det endelige brud 12. okt. 1841. Hun blev 28. aug. 1843 forlovet med J.F. Schlegel og gift med ham 3. nov. 1847 i Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Sit forhold til Regine Olsen har SK tilbageskuende beskrevet i »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, svarende til notesbog 15 i SKS 19, 431-445. I journaloptegnelsen NB8:33 fra 1848 skriver SK med henblik på bruddet med Regine: »jeg havde dog Styrke nok til, for at lindre Sagen for hende, at udtrykke at jeg var en Skurk, en Bedrager«, SKS 21, 159.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 2

◀ **naar jeg gik hjem** : dvs. hjem fra byen. April flyttedag, der i 1851 var den 24., flyttede SK fra lejligheden i Nørregade (501m,27) til Østerbro 108 A uden for København. Stedet lå på allén, der svarer til nutidens Dag Hammarskjölds Allé og dennes forlængelse Østerbrogade op til Trianglen. I et brev fra 20. maj 1851 fra SKs nevø Carl Lund til broderen P.C. Kierkegaard skriver Lund om stedet: »Onkel Søren er også halvt flyttet ud i det Grønne; han har forladt Byen og boer nu ude paa Østerbro paa høire Haand fra Byen, for Enden af Søen [Sortedamssø] (...). Her har han opslaaet sin Bopæl i et stort nyt Sted paa første Sal og har Udgang og Udsigt til en smuk Have og til Søen«, *Søren Kierkegaard truffet, Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 206. If. en vurdering af ejendommen i sept. 1856 har Kierkegaard på sin etage haft entré, køkken og seks værelser (Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 54). I okt. 1852 flyttede SK til Klædeboderne 5-6 (i dag Skindergade 38).

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 5

◀ **paa lange Linie** : det københavnske kastels lange, lave ydervold mod søsiden og op mod nord (se kort 4, D3). Vore dages Langelinie Allé og Langelinie kaj eksisterede ikke på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 5

◀ **paa Veien til Kalkbrænderiet** : dvs. vejen fra kastelets nordligste del, på SKs tid langs stranden, op mod Kalkbrænderiet. Vejen svarer til vore dages Strandboulevarden (se kort 4, D2).

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 7

◀ **Citadels Veien**: dvs. vor tids Kastelsvej, der dengang gik fra stranden mod vest og svingede ind i Classensgade (se kort 4, D2-C2).

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 10

◀ **traf saa** : dvs. traf sig således.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 10

◀ **hendes Mands**: Regine Olsen blev 28. aug. 1843 forlovet med Johan Frederik Schlegel (1817-96) og gift med ham 3. nov. 1847 i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn. J.F. Schlegel var da. jurist og embedsmand. Han blev cand.jur. 1838 og virkede en tid som huslærer i det olsenske hjem. I 1842 indtrådte Schlegel som volontør i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiets Handels- og Konsulatskontor, hvor han i 1847 blev fuldmægtig og i dec. 1848 udnævnt til chef for Kolonialkontoret.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 21

◀ **Den 1 Januar 1852** : nytår 1852 faldt på en torsdag.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 24

◀ jeg gik hjem ad **Nørreport**: se kort 4, B4.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 25

◀ **paa Stien ved Søen** : dvs. på den del af de såkaldte »Kjærlighedsstier«, som løb på bysiden langs Sortedamssøen, der i folkemunde også blev kaldt Ægtestandstien el. Skilsmisestien (se kort 4, C3-B3).

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 27

◀ **ad Farimags-Veien** : den lange Farimagsvej (se kort 4, C3-B3-B4), der forbandt Østerbro, Nørrebro og Vesterbro.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 30

◀ **i Alleen udenfor Østerport** : 521,5.

I trykt udgave: Bind 24 side 521 linje 35

◀ paa **Volden**: voldanlægget omkring København, nemlig Øster-, Vester-, Nørre- og Christianshavns Vold. Her sigtes formentlig til Østervold (se kort 4, C3-B4).

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 1

◀ **om Søndagen i Kirken** : sigter formentlig til højmessen i Christiansborg Slotskirke (se kort 2, B2), der fungerede som kirke for hoffet, men hvor der var alm. adgang til højmesser. Allerede i jan. 1851 skrev SK i en journaloptegnelse: »I Kirken, væsentligen Slotskirken, har vi da i den lange Række Aar stadigt seet hinanden, og i den senere Tid oftere end sædvanligt. Jeg har min bestemte Plads, som jeg uforandret sidder paa. Hun sætter sig ofte lige i Nærheden«, NB22:146.b i SKS 24, 179.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 9

◀ **Da kom min Geburtsdag** : SK fyldte 39 år den 5. maj 1852. Ordet Geburtsdag er dannet af ty. og var den alm. betegnelse for fødselsdag på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 10

◀ **Lægen** : Det er uvist, om SK her sigter til Oluf Lundt Bang (1788-1877) el. til Ditlev Andersen von Nutzhorn (1800-65). O.L. Bang var prof. i medicin og siden 1841 direktør ved Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse i Amaliegade, hvor han også havde sin private konsultation. D.A. von Nutzhorn tog i 1824 eksamen ved Det kirurgiske Akademi, blev samme år praktiserende læge i København og i 1843 læge ved Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn; han havde sin private konsultation i Størrestræde 256 (i dag Holmens Kanal 18). Nutzhorn var allerede familien Kierkegaards læge i 1830'erne; han tilså SKs mor under hendes dødsleje i juli 1834 og SKs far under hans dødsleje i aug. 1838.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 12

◀ **americansk Olie** : afføringsmiddel, fremstillet af frøene af kristpalmen, *Ricinus communis* L.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 14

◀ paa **Fortouget lige før Alleen**: dvs. fortovet uden for SKs lejlighed (521,5).

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 14

◀ **Den paafølgende Søndag var jeg i Kirke og hørte Paulli** : dvs. søndag den 9. maj 1852. If. *Adresseavisen* fra 8. maj, nr. 107, prædikede Just Henrik Voltelen Paulli (1809-65) til højmessens kl. 10 i

Christiansborg Slotskirke (se kort 2, B2). Paulli blev cand.theol. i 1833, var fra 1835 kateket ved Helligåndskirken, fra 1837 slotspræst ved Christiansborg Slotskirke og fra 1840 tillige hofpræst. Han var nært knyttet til biskop J.P. Mynster (hvis ældste datter han giftede sig med i 1822) og en fortrolig ven af H.L. Martensen.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 20

◀ **Paulli prædiker ikke over Evangeliet, men over Epistelen** : If. *Forordnet Alter-Bog* (448,9), s. 87-89, er evangeliet på 4. søndag efter påske Joh 16,5-15, mens epistlen er Jak 1,17-22: »Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse. 18. Efter sit Raad fødte han os formedelst Sandheds Ord, at vi skulde være en Førstegrøde af hans Skabninger. 19. Derfor, mine elskelige Brødre, være hvert Menneske snar til at høre, langsom til at tale, langsom til Vrede; 20. thi en Mands Vrede udretter ikke det, som er ret for Gud. 21. Derfor aflægger al Skidenhed og al Levning af Ondskab, og med Sagtmodighed annammer Ordet, som er indplantet i Eder, og som er mægtigt til at gjøre Eders Siele salige«.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 22

◀ **det er den Text, jeg saa stærkt har fremhævet** : SK har benyttet Jak 1,17-22 som udgangspunkt for anden tale i *To opbyggelige Taler* (1843) samt for anden og tredje tale i *Fire opbyggelige Taler* (1843). Derudover findes der i hele SKs forfatterskab talrige allusioner og hentydninger til denne episteltekst.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 28

◀ **skjøndt jeg dog (af Sibbern) veed ... hvor denne Text er brugt** : Den anden tale i *To opbyggelige Taler* (1843) med titlen »Al god og al fuldkommen Gave er ovenfra«, er bygget over Jak 1,17-22. I notesbog 15:4 skriver SK, at »Forordet til de to opbyggelige Taler er beregnet paa hende [R. Olsen]«. »Og,« fortsætter han, »i Bogen selv findes svage Vink. Hun har læst den, det ved jeg af Sibbern«, *SKS* 19, 437; se kommentar til *SKS* 5, 13,11. Frederik Christian Sibbern (1785-1872), prof. i filosofi i Kbh. 1813-70, var under SKs studier på Københavns Universitet hans lærer i filosofi. At han på et tidspunkt stod på fortrolig fod også med Regine Olsen, fremgår af et brev fra Sibbern til A. Sibbern Møller, dateret 2. okt. 1863 (*Søren Kierkegaard truffet, Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 292f.).

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 29

◀ **i Onsdags** : dvs. den 5. maj 1852, SKs fødselsdag.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 32

◀ **falde paa** : finde på, komme i tanker om.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 38

◀ **disse Ord, al god Gave ... tabt al sit Værd for Dig** : Paullis prædiken, der her inddrager Jak 1, v. 17 og v. 21, blev ikke udgivet.

I trykt udgave: Bind 24 side 522 linje 40

◀ **Jeg stod som paa Gløer**: dvs. gløder.

I trykt udgave: Bind 24 side 523 linje 1

◀ **den Forkleinselse, at jeg slog op med hende** : dvs. den forringelse af Regine Olsens borgerlige anseelse, at SK hævede forlovelsen (521,2) den 12. okt. 1841.

I trykt udgave: Bind 24 side 523 linje 23

◀ **at skjende** paa hende: at skænde, at skælde ud.

I trykt udgave: Bind 24 side 523 linje 24

◀ **Paulus** : 491,21.

I trykt udgave: Bind 24 side 524 linje 10

◀ **er Du kaldet Træl ... vælg hellere dette** : frit citat fra 1 Kor 7,21, hvor Paulus siger: »Er du kaldet som Træl? det bekymre dig ikke; men kan du blive Fri, da vælg hellere dette« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 24 side 524 linje 10

◀ **Kjende** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 24 side 524 linje 36

◀ **at være Verdens Salt** : hentyder til Matt 5,13, hvor Jesus siger til disciplene: »I er jordens salt. Men hvis saltet mister sin kraft, hvad skal det så saltet med? Det duer ikke til andet end at smides ud og trampes ned af mennesker.«

I trykt udgave: Bind 24 side 524 linje 37

◀ **M.** : biskop J.P. Mynster (438,3).

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 5

◀ **er betjent** : er udført el. varetaget.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 7

◀ **tude med de Ulve man er iblandt** : Ordsproget 'Man skal tude med de ulve, man er iblandt' er optegnet under nr. 10873 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (444,6) bd. 2, s. 492.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 9

◀ **fremkogles** : fremtrylles.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 15

◀ **Feilsvinget** : dvs. det forkerte sving; skridtet i den forkerte retning.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 26

◀ **Da jeg kastede mig mod Pøbel-Literaturen** : Som svar på P.L. Møllers kritik af *Stadier paa Livets Vei* (1845) i artiklen »Et Besøg i Sorø« i årbogen *Gæa for 1846* skrev SK en avisartikel, hvori han identificerede P.L. Møller med det satiriske ugeskrift *Corsaren*. Samtidig bad han om selv 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet. Se artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« under pseudonymet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* 27. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658 (SV2 13, 459-467)).

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 32

◀ **da stod Gjødvad ... utaalmodigt paa den Artikel** : Jens Finsteen Giødwad (1811-91), da. jurist og journalist, redaktør af *Kjøbenhavnsposten* 1837-39, fra dec. 1839 medudgiver og fra 1841 medredaktør af *Fædrelandet*. Giødvad var SKs nære ven, som bl.a. hjalp med korrekturlæsning og indgåelse af aftaler med trykkeriet og forlagsboghandler C.A. Reitzel. Den artikel, her sigtes til, er »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« (jf. foregående kommentar). Giødwads rolle ved tilblivelsen af artiklen nævnes også i en optegnelse på et løst blad fra 1854 el. 1855 med titlen »'Fædrelandets' Forhold til min Forf. Virksomhed«, hvor SK skriver: »Da jeg kastede mig mod 'Corsaren' stod Sagen omtrent saaledes. Den Viisdom havde Enhver – jeg da vel ogsaa – at slige Blade som 'Corsaren' ignorerer man. Godt. Men, men, Alt maa forstaaes cum grano salis. 'Corsaren' havde naaet en saa enorm, for Landet uproportioneret Udbredelse, at Alle vaandede sig under dette Tyrannie. Og paa 'Fædrelandets' Contoir var det længst Dommen: der maa gjøres Noget; ikke som var der nogen Aftale mellem 'Fædrelandet' og mig, langt fra ikke. – Da handlede jeg; det var den største Tjeneste, der i det Øieblik kunde gjøres 'Fædrelandet', Giødvad kom ilende op til mig for at faae Artiklen og stod hos mig mens jeg skrev det Sidste« (*Pap.* XI 3 B 12, s. 27). Jf. journaloptegnelsen NB18:44, i SKS 23, 277f., med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 32

◀ **Fædrelandet** : blev grundlagt som ugeblad i 1834, men udkom fra dec. 1839 som dagblad. Bladet var især af betydning som den liberale oppositions vigtigste talerør frem til enevældens fald i marts 1848. Indtil 1864 var bladet landets vigtigste opinionsdannende avis.

I trykt udgave: Bind 24 side 525 linje 34

◀ **jeg har seet ham Aar efter Aar hver evige Dag** : Om SKs venskab med Giødwad, se journaloptegnelserne NB9:28 fra jan. 1849, hvor han skriver: »Giødwad er min personlige Ven«, SKS 21, 214,10, og NB18:44 fra maj 1850, hvor SK atter skriver, at han personligt kalder Giødwad sin ven, og fortæller, at han har »i de sidste tre a 4 Aar talet med ham hver evige Aften«, SKS 23, 280,10f.

I trykt udgave: Bind 24 side 526 linje 5

◀ **hvorledes Biskop M. behandler mig ... forraadt mig** : sml. optegnelsen *Pap.* XI 3 B12, med titlen »'Fædrelandets' Forhold til min Forf. Virksomhed« fra 1854-55, hvor SK skriver: »Og under alt Dette har jeg holdt ud Aar efter Aar i lang Tid hver evige Aften at tale med Giørdvad som Ven med Ven, og han har kunnet tale til mig om, hvor uforsvarligt baade Heiberg og senere Mynster og flere Andre handlede mod mig ved privat at anerkjende min Betydning og officielt enten at fragaae det eller at tie«.

I trykt udgave: Bind 24 side 526 linje 7

◀ **at gjøre et lignende Skridt mod »Flyveposten.«** : hentyder til indledningen af SKs polemik mod *Corsaren* (525,32). *Flyveposten* var et konservativt dagblad, grundlagt 1845 og indtil 1852 redigeret af Eduard Meyer; det fik som folkelig nyheds- og underholdningsavis stor udbredelse og havde 1848-50 o. 7.000 abonnenter. Jf. Jette D. Søllinge og Niels Thomsen *De danske aviser 1634-1989* bd. 1-3, Odense 1988-91; bd. 2, 1989, s. 114f.

I trykt udgave: Bind 24 side 526 linje 14

◀ **Prof. Nielsen** : Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; cand.theol. 1837, lic.theol. 1840; i vintersemesteret 1840-41 privatdocent, fra 1841 ekstraordinær og fra 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet. Han docerede især den spekulative, hegelianske filosofi, men kom i midten af 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han sluttede venskab i 1848 (se journaloptegnelserne NB7:6 og NB10:32, i *SKS* 21, 78f. og 273). SK overvejede at gøre Rasmus Nielsen fortrolig med sine tanker om forfatterskabet, jf. et udkast til en artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50: »I Midten af Aaret 1848 blev det mig ved forskellige Overveielser, alle førende til det samme Punkt, tydeligt, at jeg burde[,] at det var min Pligt, idetmindste at gjøre et Forsøg paa ved personligt Forhold at sætte en Anden ind i mine Anskuelse, saa meget mere som jeg meente at skulle høre op at være Forfatter. / Jeg valgte Prof. Nielsen, der iforveien allerede havde søgt en Tilnærmelse. / Siden den Tid har jeg i Regelen talt med ham een Gang hver Uge« (*Pap.* X 6 B 124, s. 164).

I trykt udgave: Bind 24 side 526 linje 19

◀ **Men egl. var det Omstændighederne ... at han har Sit fra min Literatur** : sigter til reaktionerne på R. Nielsens *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, Første Deel, Kbh. 1849, ktl. 700. Nielsen, der i denne bog kun sjældent nævner SK, blev fra flere sider kritiseret for at have overtaget hans ideer og stil. Anmelderen i *Dansk Kirketidende* nr. 199, 22. juli 1849, bd. 4, nr. 43, sp. 714-718 (formentlig H.Fr. Helveg) skriver: »Prof. Nielsen, der tidligere var bekendt som talentfuld Ordfører for den speculative Theologie af Hegel's Skole, dog saaledes at man altid hos ham baade som Philosoph og Theolog sporede en dybere religiøs Alvor og Varme, har nu fuldstændig brudt med den nyere Videnskabelighed og i dette Skrift, hvori han første Gang bestemt udtaler Bruddet, forsøgt sig i Mag. Kierkegaards Maneer, uden at han just i denne er saa ganske heldig. (...) Vil det ikke længer gaae med Mediationen, der lader alle de modsatte Standpunkter komme til deres Ret men for at lade dem gaae op i den spekulative Eenhed - nu vel, saa opgive man den, lade Modsætningerne træde frem uforsonede! Men hvordan? derved bliver man jo netop et simpelt Menneske igjen, naar man kommer ind i Modsætningernes stridige Virvar? O nei! det er Mag. Kierkegaards uddødelige Fortjeneste her at have viist den Vei, Prof. Nielsen er fulgt, nemlig at gjøre sig selv til det Dialektiske«, sp. 714. I P.C. Kierkegaards foredrag den 30. okt. 1849 på Roskilde præstekonvent kritiseredes Nielsen for på utallige punkter at tage tråde op fra SKs værker. Desuden klandredes Nielsen for i udtryksmåde og forkærlighed for dialektiske kunststykker at slutte sig tæt til SKs stil, uden dog at nå forbilledets ægte lidenskabelige præg. Foredraget blev trykt i *Dansk Kirketidende* nr. 219, 16. dec. 1849, bd. 5, 1850, sp. 171-193; sp. 191. Derefter synes Nielsen at have forandret sin fremgangsmåde. Mens han i *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (1849) næppe omtaler SK, tilkendegiver han sin gæld til ham i *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. *En undersøgende Anmeldelse*, Kbh. 1849, ktl. 701. Anmeldelsen består, s. 11-42, næsten udelukkende af citater fra *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), og forfatteren indrømmer med hentydning til SK: »Jeg har i den vigtige Sag, hvorom vi her handle [dvs. diskussionen om principperne i dogmatikken], jo desuden heller ikke opfundet Noget (er der Nogen, der her har seet og fundet Noget, da er det nok en Anden og ikke mig)«, s. 130. Videre skriver Nielsen, at »jeg jo ikke her oprindeligt tager af mit Eget, men blot tilegner mig, hvad jeg mener at have lært af en Anden«, s. 131.

I trykt udgave: Bind 24 side 526 linje 22

◀ **»Hende.«** : dvs. Regine Olsen (521,2).

I trykt udgave: Bind 24 side 527 linje 2

◀ **indsætte hende i hvad Fremtiden skal sikkre hende** : Der sigtes formentlig primært til Regines eftermæle, hendes historiske betydning, hvad der dog ikke udelukker tanken om en konkret testamentarisk bestemmelse fra SKs side. Det viste sig efter SKs død i 1855, at han havde indsat Regine Schlegel som sin

universalarving. I et testamente, formentlig fra 1849, skriver SK: »Det jeg ønsker at udtrykke er, at mig var og er en Forlovelse lige saa forpligtende som et Ægteskab, og at derfor mit Efterladenskab tilfalder hende aldeles som havde jeg været viet til hende«, *B&A* bd. 1, s. 25. I en anden meddelelse, dateret aug. 1851, hedder det: »Den ubenævnte, hvis Navn engang vil nævnes – hvem hele Forfattervirksomheden dedicerer, er min fordums Forlovede, Frue Regine Schlegel. [Paa Omslaget:] At aabne efter min Død«, *B&A* bd. 2, s. 14.

I trykt udgave: Bind 24 side 527 linje 3

◀ **Retractation** : af lat. retractatio, tilbagekaldelse, omarbejdelse.

I trykt udgave: Bind 24 side 527 linje 5

◀ **det Hele et Aar eller 1½ Aar efter endte med en ny Forlovelse** : SK var forlovet med Regine Olsen i godt et år, fra 10. sept. 1840 til 12. okt. 1841. Den 28. aug. 1843 blev Regine forlovet med Johan Frederik Schlegel (521,21) og senere gift med ham 3. nov. 1847.

I trykt udgave: Bind 24 side 527 linje 12

◀ **Da kom 48**: dvs. året 1848 (513,5).

I trykt udgave: Bind 24 side 529 linje 6

◀ **ved at have Formue og være uafhængig** : Efter M.P. Kierkegaards (485,33) død i 1838 blev formuen den 20. marts 1839 opgjort til o. 125.000 rigsdaler (488,2), hvoraf SK arvede 31.335 rdl., til dels i fast ejendom, aktier og obligationer. Værdipapirerne solgtes stykkevis i årene 1839-47 (jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 67-71). Efter salget af den sidste arvede aktie i marts 1847 og den sidste obligation i dec. 1847 solgte SK ejendommen på Nytorv 2 (se kort 2, B2-3) 24. dec. 1847. Salgsprisen var 22.000 rdl. P.C. Kierkegaard lod sin førsteprioritet på 7.000 rdl. blive stående i ejendommen, hvorimod SK fik en andenprioritet på 5.000 rdl. med 4% i rente, en bankhæftelse på 753 rdl. (solgt i dec. 1849 for 757 rdl.) og 10.000 rdl. i kontanter. Disse blev i det mindste delvis investeret i aktier, men også i obligationer, som forrentedes med 4%. Prioriteten blev først solgt 25. aug. 1854, aktierne fra marts til dec. 1852, obligationerne formentlig inden marts 1852. Derudover havde SK fra 1847 indtægter fra sine skrifter i form af honorarer, som for 1849 beløb sig til 693 rdl. (jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 86-92 hhv. s. 35).

I trykt udgave: Bind 24 side 529 linje 14

◀ **var jeg villig til at erklære mig selv for en Digter** : sml. NB:10:200, dateret 25. apr. 1849, hvor SK skriver: »Kun een Ydmygelse skal jeg qua Forf. tage af Guds Haand, som Alt – og personligt har jeg altid været dybt ydmyget – den er: at jeg ikke maa fordriste mig med selv i Virkeligheden at udtrykke Det, jeg fremstiller, efter den Maalestok jeg fremstiller det, som var jeg selv Idealet. Jeg har i denne Henseende at gjøre en Indrømmelse i Retning af overveiende at være Digter og Tænker. (...) I Almdl. kommer først Helten, eller den ethiske Character, og saa Digteren: jeg vilde være begge Dele, paa samme Tid som jeg behøvede 'Digterens' Ro og Fiernhed fra Livet og Tænkerens Ro, paa samme Tid vilde jeg midt i Virkeligheden være det Digtede og Tænkte«, *SKS* 21, 367.

I trykt udgave: Bind 24 side 529 linje 16

◀ **anbringes** : fremsættes, fremføres.

I trykt udgave: Bind 24 side 529 linje 21